

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI
SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

IN MEMORIAM KÓSA FERENC
SZOLOVJOV FILOZÓFIÁJÁRÓL
CSABAI LÁSZLÓ NOVELLÁJA

2019
•
I.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET
A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA
MEGJELENIK NEGYEDÉVNKÉNT
54. ÉVFOLYAM, 2019. I. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.
Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107
E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com
<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.
Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrásy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

TÖRTÉNELEM

BORDÉ KATALIN	
A Jóba Nyomda útja a felemelkedéstől az elárverezésig	3
HOLMÁR ZOLTÁN	
A 80 éves szamoszegyi világháborús emlékmű	23
KÜHRNER ÉVA	
Osztrák gyermekek Szabolcs megyében 1918 nyarán	29
SZILÁGYI LÁSZLÓ	
A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium	50

KÖLCSEY EMLÉKPLAKETT

BÖLCSKEI GUSZTÁV	
Laudáció Zsigmond Dezsőről	66
ZSIGMOND DEZSŐ válasza	68

FILOZÓFIA

KISS LAJOS	
Az erkölcs, a jog és az állam kapcsolata Vlagyimir Szolovjov filozófiájában (III.)	70

FÖLDRAJZ

KORMÁNY GYULA	
A Rétköz. Hajdan a vizek birodalma volt	82

IRODALOM

SONNEVEND PÉTER	
Németh László és Belohorszky Pál kapcsolatáról	97
CSABAI LÁSZLÓ	
Kutatás	103
BUDAHÁZI ISTVÁN	
Legelésznek; Kihullott kő; Játék – kelléke a földön marad; Múlt idő (versek)	108

NEKROLÓG

HAMAR PÉTER

„Őrizd az embert. Ha lehet: életteddel, ha lehet: munkáddal, ha nem lehet: haláloddal.” Kósa Ferenc halálára 109

Kósa Ferenc beszélgetése Ratkó Józseffel 111

EMLÉKEZÉS

OROSZ ISTVÁN

Hársfalvi Péter emlékezete 114

KIÁLLÍTÁSMEGNYITÓ

ENDRESZ ÁGNES

Nagy Zsuka: Pigment extra 117

SZABÓ GÉZA

„Reggeltől estig” – Madarassy György festőművész nyíregyházi kiállításáról 120

SZEMLE

Vándor és idegen

Hamar Péter könyve Balázs Béláról (KARÁDI ZSOLT) 123

Visszidensek. Lélekben sohasem szakadtak el a szülőhazától –

Tizenkét életút-interjú (MÁRIÁS JÓZSEF) 126

Bőségszaru. A Jósa András Múzeum 150 műtárgyát bemutató album
(VIGA GYULA) 129

Családtörténet és kitekintés

Ladányi András új könyvéről (ZSIRAI LÁSZLÓ) 133

Pályázati felhívás 136

A borítón MADARASSY GYÖRGY Tavirózsa, a hátsón Sodrásban című festménye látható

BORDÉ KATALIN

A Jóba Nyomda útja a felemelkedéstől az elárverezésig

Ez a tanulmány a tavaly száz éve elhunyt második Jóba Elek (1881–1918) emléke előtt tiszteleg, aki az apja által létrehozott officinát felvirágoztatva elérte, hogy az Nyíregyháza, sőt Szabolcs vármegye legnagyobb nyomdája legyen, amelynek a jelentősége nemcsak saját korában volt kimagasló, hanem még napjainkban is érezhető. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy 2018. január 29-én „A Jóba család munkássága és a Jóba Nyomda produktumai” nemzeti értéként bekerült a Nyíregyházi Települési Értéktárba.

Első Jóba Elek kisbirtokos családban született Kiskunhalason 1843. szeptember 12-én. Az ő legmarkánsabb tulajdonsága a céltudatosság volt, amely egész pályafutása alatt dominált. Következésképpen az sem meglepő, hogy a nyomdaalapítása előtti két évtizedben tudatosan olyan munkahelyeket és mestereket választott, hogy a nyomdászattal kapcsolatos minden munkafolyamatot a legmagasabb szinten sajátíthasson el. A szaktudását 16 éves korára Szabadkán, a kiváló betűszedő hírében álló Bittermann Károlynál szerezte meg, és azt Szegeden Burger Zsigmondnál, Pesten pedig a Pollák Testvérek Könyv- és Könyomdai Műintézetében, majd Heckenast Gusztáv híres könyvnyomdájában tökéletesítette tovább. Végül a Franklin Társulathoz szegődött, ahol a sallangok nélküli egyszerű tipográfiai stílus megteremtőjének, az ismert betűmetsző Hirsch Lipótnak is kivívta az elismerését a pontos, szakszerű munkavégzésével.

Jóba Elek Szegeden a tartós üzleti siker alapjára ugyancsak jó példát láthatott, mivel Burger Zsigmond nemcsak könyv- és lapkiadással, illetve nyomtatással foglalkozott, hanem közigazgatási nyomtatványok készítésével is. Heckenastnál dolgozva ő szintén arról győződött meg, hogy a biztos megélhetés érdekében több üzletágban jelen kell lenni, hiszen ott a nyomtatás, továbbá a könyv- és hírlapkiadás egyaránt nagy hangsúlyt kapott. A tapasztalt nyomdász 1877-ben a miskolci Sártory Nyomdában cégvezetői munkakört töltött be, ily módon nyerve abban is gyakorlatot.

Jóba Elek 1879 októberében a barátjával, Piringer Jánossal összefogva alapított tipográfiai műhelyt Nyíregyházán, amelyet 1884 áprilisában közös megegyezéssel feloszlattak, és mindketten önálló vállalkozásba kezdtek. Jóba Elek vagyoni háttere akkor már lehetővé tette, hogy kilenc hónap alatt három részletben megvásárolja a korábbi társtulajdonostól a felszerelést

– a kézi és a gyorsajátót a tartozékkal együtt – összesen 2300 forintért. A folyamatban lévő ügyeket átvállalta, a *Nyírviléket* egyedül ő nyomtatta és adta ki, amely 1885-től a vármegye hivatalos lapja lett. A hetilap megyei jellege tizenhét évvel később megszűnt, és a szerepét az 1903. januártól 1950. májusig megjelent *Szabolcs Vármegye Hivatalos Lapja* vette át, amelyet éppúgy a Jóba Nyomda állított elő a fennállásáig.

Az újdonsült önálló tulajdonos a vándoréveinek tapasztalatait kamatoztatva felesége,¹ a nyíregyházi Bleuer Zsuzsanna segítségével alakította ki az officinája profilját, és ott könyvek, időszaki kiadványok, közigazgatási nyomtatványok készítését egyaránt elvállalta, mi több 1892-től a könyvkötészetre is kiváltotta az ipart. Az anyagi stabilitás módot adott arra, hogy a nyomdatermékei iránti egyre növekvő kereslet kielégítésére 1894-ben és 1904-ben is vásároljon egy-egy tégelyes gyorsajátót. Időközben a családja nyolctagúra nőtt, ugyanis a házasságából hat gyermeke született: Elek (1881), Éva (1883), László (1884), Sándor (1888), Ilona (1892) és Berta (1894).²

Jóba Elek a három fia iskoláztatását, szakképzését úgy alakította, hogy az elsajátított tudásukat a vállalatukban kamatoztathassák. A legidősebb fiú a Nyíregyházi Evangélikus Főgymnasiumban tanult 1891-től 1898-ig, és az érettségi után Budapesten egy kereskedelmi szaktanfolyamot végzett, amely az üzletvitelhez szükséges ismeretekkel vertezte fel őt. Elek a tanulmányait befejezve 1902. április 3-tól a városi tanácson kezdett dolgozni, ahol az alszámvevői állásra négy pályázó közül őt tartották a legalkalmasabbnak. Köztisztviselőként való elhelyezkedése nem lehetett véletlen, mivel azáltal olyan kapcsolati tőkére tett szert, amely a későbbiekben előnyösnek bizonyult a nyomdájuk számára: befolyásos ismerősök, Bencs László polgármester barátsága és a várostól kapott megrendelések. A hivatalviselésének kézenfekvő okai között szerepelt az is, hogy még az övéknél nagyobb nyomdaüzemek sem tudtak egy népes családot eltartani, főként akkor, ha az várhatóan újabb tagokkal bővült. Az idősebb Jóba Elek vagy nem számolt azzal vagy csak későbbre datálta azt a lehetőséget, hogy az elsőszülött fia főállású nyomdászvállalkozó legyen.

László előbb a Nyíregyházi Evangélikus Főgymnasium három osztályát³, majd 1898-ban a kassai katonai reáliskola egy, azután 1899-től a pécsi hadapródiskola négy évfolyamát végezte el, de mégsem ment katonai pályára. Ahelyett a szülei 1903-ban úgy döntöttek, hogy a nagyon öntörvényű, nehezen kezelhető fiuk ismerkedjen meg az újságírás és a lapkiadás fortélyaival. A gyermeküket nevelési céllal Clevelandba küldték tapasztalatszerzésre Jóba Elek régi barátjához, Kohányi Tihamérhoz, az 1891-ben alapított *Szabadság* című magyar nyelvű lap tulajdonosához, akinek a szerkesztőségében ő korrekorként dolgozott, bár azt a munkát nem kedvelte: „... mégsem ilyennek gondoltam a szabad Amerikát, mégiscsak ott vagyok, amit so-

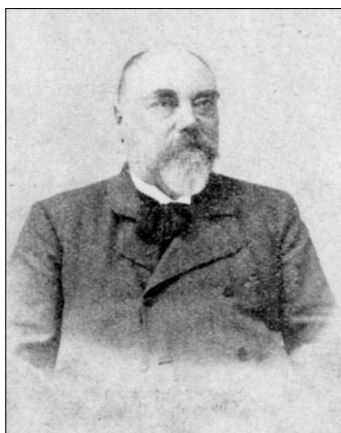
¹ Jóba Elek és Pap Bleuer Zsuzsanna (1856–1908) 1880-ban kötött házasságot.

² Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára [MNL.SZSZBML], V. B. 186. XIII. 512/1895. Jóba Elek hatósági honossági bizonyítványa, 1899. jún. 21.; TÓTHNÉ BORDÉ KATALIN: A nyíregyházi Jóba nyomdászcsalád története, 1879–1944. PhD értekezés. Debrecen, 2006. 13–18., 22, 26–27, 39, 45–46. [TÓTHNÉ, 2006.]

³ Jóba László 1895-től 1897-ig az első három osztályt végezte el ott. (A tanulók érdemsorozata. Első osztály; Második osztály; Harmadik osztály. In: A Nyíregyházi Ágost. Hitv. Evang. Főgymnasium 32., 33., 34. értesítője. Nyíregyháza, 1896., 1897., 1898. Jóba Ny., 93.; 83.; 113.)

hasem szerettem, hogy ülök és írok.” – holott jó érzéke volt hozzá.⁴ Nem sokáig tartott ki ott, többfelé próbálkozott az egyébként remek kezűgyűességű fiatalember, míg másfél esztendő elteltével otthonról pénzt kérve visszatért Nyíregyházára, de belátta az édesapja igazát, hogy megérdemelte a kemény leckét. „Most már tudom, mi az élet.” – állapította meg az egyik hazaküldött levelében.⁵ László 1904-től több mint hat éven át a családi műhelyben tevékenykedett.

Jóba Elek a legfiatalabb fiának, Sándornak a saját mesterségét szánta hivatásul, azért korán hozzálátott bevezetni őt a nyomdászat minden ágának a rejtelmeibe, illetve a kiadóhivatal teendőibe, hogy majdan teljes készséggel vehesse át a birodalmát. A tulajdonos azonban hiába volt olyan körültekintő, mert az élet felülírta az eredeti elgondolását. Az első sokk akkor érte a családot, amikor Sándor 1905. szeptember 1-én még serdülőkorában meghalt veleszületett szívbetegségben.⁶

Első Jóba Elek

Jóba Elekné született Pap Bleuer Zsuzsanna

A következő nagy csapást magának a nyomdaalapítónak gyomorrák miatti elhunytá jelentette 1906. június 26-án, aki több mint két évtizedig állt az akkor már egész Szabolcs vármegyében nagy elismertségnek örvendő officina⁷ élén. Pozíciójában a könyvelést végző özvegye követte, a fiaival együtt irányítva azt Jóba Elek utódai Könyvnyomdája és Könyvkötészete néven. „Tisztelettel értesítem előfizetőinket és üzletfeleinket, hogy megboldogult, néhai férjem könyvnyomda-, könyvkötészet- és lapkiadó vállalatát tovább is Jóba Elek cég alatt vezetem. A Nyírvidék kiadójaul fiamat Jóba Eleket, az üzlet cégjegyzőjeül pedig, szintén fiamat Jóba Lászlót bízom

⁴ Jóba László 1927-ben elnyerte a Magyarország fővárosi napilap „Magyarország rózsája” című pályázatát. (Rövid hírek. In: Nyírvidék, 48. évf. (1927) 112. sz. 6.)

⁵ Jóba László szüleinek írt levelei 1903 márciusa és 1904 júliusa között. Negyedik Jóba Elek magántulajdonában.

⁶ Jóba Sándor (1888–1905). (MNL SZSZBML XXXIII. 1. Nyíregyházi halotti anyakönyv, 1905.; A mi gyászunk. In: Nyírvidék, 26. évf. (1905) 36. sz. 3.)

⁷ Például nála készült 1886-ban Lukács Ödön tollából Nyíregyháza szabad kiváltságolt város története című monográfia, a millennium alkalmából pedig a Geduly Henrik által írt másik helytörténeti munka, Nyíregyháza az ezredik évben címmel. (TÓTHNÉ, 2006. 46.)

meg.⁸ – tette közre a lapjukban. Jóba Elekné az elszenvedett veszteségei ellenére hatalmas akaraterővel folytatta a munkát a *Nyírvidek* és a nyomda irodájában, napra készen tartva a számlakönyveket, illetve a levelezést, amikor pedig megbénult a jobb karja balkézrel írt tovább. Végül hosszas betegséget követően 1908. július 7-én ő is távozott az élők sorából.⁹ Az újabb tragédia után Jóba László nyomdatulajdonossá lépett elő, és a bátyja társtulajdonosként üzletvezető, valamint a *Nyírvidek* kiadóhivatalának az igazgatója lett. László csak 1911 elejéig menedzselte a könyvnyomdát és a könyvkötészetet, januárban tudniillik Budapestre¹⁰ költözött, azért február 13-tól hivatalosan már egyedül Elek jegyezte a vállalatot. Ő a testvére által addig ellátott feladatok átvételére az akkor egy évtizedes elméleti és gyakorlati tapasztalattal rendelkező Weisz Manót hívta Nyíregyházára, tehát az addig kizárólag a családtagok kezében lévő nyomda ügyvezető igazgatója onnantól egy külső személy lett.

A fentiekből adódott, hogy a vállalkozás továbbvitele végül a legidősebb fiú tiszte lett, ugyanis a középső nem érzett magában elhivatottságot az iránt és a legfiatalabb meghalt. Vagyis második Jóba Elek a családját ért megrázkódtatások miatt 1906-tól a hivatali posztjának megtartása mellett a nyomdában is helyt állt. Nyolc esztendő elteltével azonban ő a rendkívüli igénybevétel következtében megromlott egészségi állapotára hivatkozva a nyugdíjazását kérte a köztisztviselői munkaköréből, ezért 1914. április 3-tól már csak az üzemének élt. Attól fogva a tulajdonos a három évvel korábban Weisz Manóval megkezdett modernizációt folytatva minden tipográfiai munkával kapcsolatos ágazatot továbbfejlesztett, és a kor követelményeinek megfelelő, nagyobb teljesítményű gépeket szerzett be. Annak köszönhetően, hogy 1911-ben már 2 db téglyes és 2 db nyomóhengeres gyorsajtója is működött, a termelési mutatók lényegesen megnöttek, így 1912. december 1-jétől hetente kétszer nyomtatták a *Nyírvideket*. A modern nyomdatechnikai vívmányok beszerzése 1914–1916 között egy Kaiser 13-as rotációs gyorsajtó és két Typograph sorszedőgép vásárlásával folytatódott hét matricával – 2 db antique, 2 db romane garmond, 2 db borgis és 1 db nero – ellátva, és mindazokkal megeremődtek a napilapkiadás feltételei.¹¹

Az intézmény kiteljesedését mutatta, hogy az üzletember 1913-ban nyomdahelyiségeket is magában foglaló lakóház építésére adott be kérvényt a Széchenyi u. 9. sz. alatti telkére. A szecessziós homlokzatú épületet a fővárosban és a megyében egyaránt elismert építész, Szabolcs Ferenc és munkatársa, Papp Gyula tervezte, amelyet 1914. június 10-én vett birtokba a nyomda, a szerkesztőség, a kiadóhivatal és Jóba Elek akkor

⁸ MNL SZSZBML V. B. 186. 1906-os közigazgatási mutató. Jóba Elekné bejelentése nyomdai iparának fenntartása tárgyában; Értesítés. In: *Nyírvidek*, 27. évf. (1906) 30. sz. 1.

⁹ MNL SZSZBML XXXIII. 1. Nyíregyházi halotti anyakönyv, 1908.; Özv. Jóba Elekné. In: *Nyírvidek*, 29. évf. (1908) 28. sz. 4–5.

¹⁰ Jóba László 1911 januárjától a fővárosban élt az első világháborús általános mozgósításig, majd Kassán szolgált honvéd tizedesként. Azt követően ismét Budapesten élve nyomdai, majd kórházi tisztviselőként dolgozott. Jóba László a Franklin Társulat tisztviselőjeként 1914-ben tartotta az esküvőjét Velenczey Irénnel. (TÓTHNÉ, 2006. 51.; Házasság. In: *Nyírvidek*, 35. évf. (1914) 35. sz. 3.)

¹¹ TÓTHNÉ BORDÉ KATALIN: A Jóba nyomdászdinasztia története. Nyíregyháza, 2005. Grafít Ny., 31., 35. [TÓTHNÉ, 2005.]; Az 50 éves „Nyírvidek” albuma. Szerk. Vertse K. Andor. Nyíregyháza, 1928. Jóba Ny., 353. [VERTSE, 1928.]; BORDÉ KATALIN: A Nyírvidek hetilapból napilappá alakulása. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 48. évf. (2013) 3. sz. 46.

már öttagú családja,¹² valamint a hajadon húga, Ilona.¹³ Az alagsorban külön munkatermekben helyezkedett el a szedő-, a gépterem, a tömöntés (sztereotíпия), a gépszedő, a gépöntő, a könyvkötő és a papírraktár. Az emeleten egy nagy nyomtatványraktárt, egy kamrát és egy mosókonyhát alakítottak ki. A földszinten kapott helyet a tulajdonos lakása és irodája, a szerkesztőség, továbbá az üzlethelyiségek. Nemcsak a munkahely és a lakrész különült el egyértelműen, hanem az egyes helyiségek is, az általuk betöltött funkciók alapján. A városi középosztály elvárásainak megfelelően a Jóbák lakásában megtalálhattuk a külső kapcsolatok ápolására alkalmas szalont; a család közös ételtermének színterét, az ebédlőt; a személyes elkülönülésre szolgáló hálószobát és a gyermekszobákat. A lakásban fürdőszoba, különálló mellékhelyiség, kamra, konyha és cseléd-szoba volt még. Az utcafrontról kocsifeljárót alakítottak ki. A nagy lakás és az autó meglétén kívül a cselédtartás szintén arra utalt, hogy Jóbák az életmódjuk alapján a középpolgársághoz tartoztak. A cég vagyoni helyzete akkor volt a legjobb, hiszen az építkezéssel egy időben jelentős műszaki beruházás is történt. A nyomda felvirágoztatásához Jóba Elek apósa, Gróman Géza ugyancsak hozzájárult anyagilag, aki uradalmi igazgató volt Királytelken (ma Nyírtelek), és 1909-ben a száz nyíregyházi virilis között a 46. helyen állt, illetve a város egyik legtöbb adót fizető polgáraként 1906 és 1918 között képviselőtestületi tagként tevékenykedett.¹⁴

A szakszerű vezetés és a biztos pénzügyi alapokon nyugvó folyamatos technikai fejlődés eredményeként a hajdan szerény felszereléssel indult officina az 1910-es évek közepére igényes kiállítású nyomtatványokat előállító elsőrangú lap- és nyomdávalalattá nőtte ki magát a vármegyében. A több mint ötven éven át kormánypartí lapként működő *Nyírvidék* 1917. január 18-tól hétfő kivételével minden este megjelent. Később mindez az értékesítés szempontjából már nem volt kedvező, mert addigra a nagy budapesti lapok, az Est Lapkiadó Részvénytársaság újságjai: *Az Est*, a *Magyarország* és a *Pesti Napló* is megérkeztek, amelyek terjesztői, árusítói az Est-konzern nyíregyházi főbizományosaként egy ideig Jóbák voltak. Ez az új szolgáltatásuk a saját kiadóhivataluk cégeként működve elégítette ki 1918 júliusától a háborús évek alatt megnőtt információs igényt, népszerűvé téve városunkban az utcai árusítást.¹⁵

A *Nyírvidék* napilappá válása, a kiadójuk látványos profilbővülése és a Tiszántúl nyomdaiparában elfoglalt meghatározó szerepük azt bizonyítja, hogy a családi vállalkozás az első világháború végére érte el a fénykorát. Miközben a többi nyíregyházi tipográfiai műhely éppen csak vegetált, ők képesek voltak megújulni és az üze-

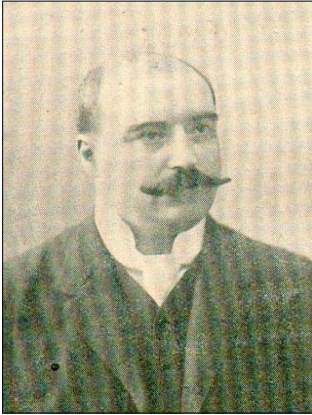
¹² Jóba Eleknek a Gróman Ilonával (1888–1954) 1908-ban kötött házasságából három gyermeke született: Sarolta (1909), Katalin (1911) és Elek (1912). (MNL SZSZBML XXXIII. 1. Nyíregyházi házassági anyakönyv, 1908.; Uo. Nyíregyházi halotti anyakönyv, 1954.; MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Jóba Elek halálesetének felvétele, 1918. aug. 19.)

¹³ Jóba Elek Éva húga 1904-ben ment hozzá Nagy Elek okleveles magánmérnökhöz. (Esküvő. In: *Nyírvidék*, 25. évf. (1904) 29. sz. 4.); Kossuthi Kovács Árpád fiúiskolái tanár 1913-ban vette nőül Jóba Bertát. (Esküvő. In: *Nyírvidék*, 34. évf. (1913) 104. sz. 4.); Jóba Ilona 1923-ban kötött házasságot domáldi és szászújfalusi dr. Felszeghy Béla miniszterelnökségi min. tanácsossal. (Házasság. In: *Nyírvidék*, 44. évf. (1923) 92. sz. 4.)

¹⁴ MNL SZSZBML V. B. 186. IV. 222/1913. Tervrajzok második Jóba Elek Szechenyi út 9. sz. alatti építkezéséhez; MNL SZSZBML V. B. 186. XIII. 16/1900. Nyíregyháza város képviselői tagjainak névjegyzéke az 1910. évre; Margócsy József: Nyíregyházi képviselői tagok, 1900–1944. Gépirat.

¹⁵ BORDÉ KATALIN: Az Est-konzern és a Központi Sajtóvállalat lapjainak meghonosodása Nyíregyházán. In: *Pedagógiai Műhely*, 37. évf. (2012) 1. sz. 32–33.

müket a legmodernebb gépekkel felszerelni. Annak eredményeként az akkor több mint húsz embert foglalkoztató Jóba Nyomda könyv- és sajtótörténeti szempontból fontos, ízléses tipográfiai kivitelű munkákkal¹⁶ büszkélkedhetett, és olyan hatalmas raktárkészlete volt közigazgatási, pénzügyi, ügyvédi, iskolai és egyéb hivatalos nyomtatványokból, hogy Szabolcs vármegye legtöbb települését, sőt 1910–1912 és 1915–1917 között magát a megyeszékhelyet is ellátta azokkal.¹⁷

Második Jóba Elek

Jóba Elekné született Gróman Ilona

A töretlen ívű fejlődés azonban megszakadt 1918. augusztus 18-án, amikor az egy évig tartó kezelések¹⁸ ellenére nyelvrák miatt 37 évesen elhunyt az ambiciózus vezető, aki – a későbbiekben majd látjuk – minden téren pótolhatatlannak bizonyult. Jóba Elek a halálos kor tudatában, dr. Lahmann drezdai szanatóriumában írt a feleségének egy végakarató tartalmú levelet, amelyben az egész életművét a szeretett hitvesére hagyta. „Azonnal láss hozzá a nyomdához...” – kérte tőle. A zökkenőmentes átállás az üzletvezetőjére hárult. „Weisz úr szaktudással tovább fogja nélkülem is vinni tudni az üzemet.” László hazatérése a megváltozott körülmények között sem jött szóba, ugyanis „Neki jövője van a Franklinban, és itthon ő elveszett, rossz hírű ember.” A körültekintő édesapa a lányai nevelését jó helyen tudta az édesanyjuk kezében, annyit mégis kikötött, hogy „Tanuljanak, de csak nyelveket és kereskedelmit”; a fia taníttatásáról úgy rendelkezett, hogy a gimnázium befejezése után Németországban végezzen kereskedelmi iskolát, és két éven át valamelyik lipcsei – vagy esetleg más német – nagy nyomdában sajátítsa el a szakmát. Mindazt a célt kívánta szolgálni, hogy idővel ő legyen a „szép, jövedelmező” nyomda vezetője, a család támasza és a torzóban maradt „sok-sok nagy, szép” terv megvalósítója. Második Jóba Elek abban reménykedett, hogy a fia szintén elkötelezettje lesz a felmenői mesterségének, azért a házastársát arra kérte, hogy bá-

¹⁶ Például 1912-ben Leffler Béla: *Petőfi Svédországban*, 1915-ben Vertse K. Andor: *A Szűrinsz csillag felé*, 1916-ban Vietórisz József: *Levelek a barátokra* és Révész Béla: *Jogi tanácsadó és gyakorlati útmutató pénzügyintézetek és részvénytársaságok számára* című munkák készültek a nyomdában. (TÓTHNÉ, 2006. 69.)

¹⁷ TÓTHNÉ, 2006. 68–69.

¹⁸ Jóba Eleket budapesti (dr. Hüttl és dr. Ádám) és bécsi (dr. Eiselsberg) orvosprofesszorok mellett idehaza dr. Klekner Károly és dr. Berend László kezelték. (Jóba Elek meghalt. In: Nyírvidék, 39. évf. (1918) 187. sz. 2.)

torítsa őt az általa rajongásig szeretett hivatás elsajátítására, illetve folytatására. „A betű hatalma! Ideális foglalkozás.”

A nagybeteg elméleti és gyakorlati tanácsokkal egyaránt ellátta a hitvestársát a reá váró nehézségek leküzdéséhez, aki az említett levélből tudhatta meg, hogy a férje az életbiztosításával (24 000 korona) és értékpapírokkal (10 000 korona) fedezte a székházuk törlesztőrészleteit. Elek gondoskodott Ilus húgáról is, aki az idő tájt még az ő családjával élt együtt. A végrendekezés vissza-visszatérő motívuma volt a feleség, a kisfiú és a nyomda féltése. „Minden a tied legyen egyetlen drága életem hű párja, akit nem tudok még a másvilágon sem pótolni senkivel. Fifikénk¹⁹ ha megnő, megnősül, váltsa meg a nyomdát tőled. Isten segítségével talán már akkor szép értéket fog képviselni.” Az aggódó férj nagyon előrelátóan arra kérte az örökösét, hogy haladéktalanul sajátítsa el a gazdasági ügyek intézéséhez nélkülözhetetlen ismereteket, és tekintse azt a munkát szívügyének, mint ahogyan ő is tette, tudniillik élete értelmét a nyomda és a Nyírvidék adta. „Rövidesen meg fogod szeretni, hisz feltalálok benne minden munkám, ambícióm, tervem, vágyamat. Én nem tudtam volna élni a nyomda és a Nyírvidék nélkül. Ahogy én szentnek tartottam apám véres verejtekkel létesített, s fenntartott szerzeményét, megbecsültem, s az ő emléke ellen elkövetett véteknek tartottam annak elhanyagolását – légy, legyetek Ti is úgy velem!”²⁰

A város köztisztviselőben álló polgárát – aki 1900-tól a haláláig a nagy társadalmi presztízst jelentő választott képviselőtestületi tag volt –, Nyíregyházán mindenki mélyen meggyászolta, mert őt annyira szerették és olyan nemes lelkű, segítőkész embernek tartották. „A városházára, a kaszinóra és más épületekre kitétték a gyászlobogót, a gyászoló háznál pedig a város színe-java megfordult, hogy a család mély gyászában osztozzék. A városi tisztikar, amelynek néhány év előtt tagja volt az elhunyt, Bencs Kálmán dr. polgármester vezetésével fejezte ki részvétét a családnál. A ravatalt teljesen elborítják a virágcsokok és a koszorúk. Hogy mennyire szerették ebben a városban Jóba Eleket, ez a virágtenger mutatja.”²¹

Második Jóba Elek irányításával a nyomda nagyobb eséllyel vészelt volna át az 1918 utáni történelmi és gazdasági eseményeket. A forradalmak, a román megszállás, majd a gazdasági világválság okozta komplikációk leküzdése azonban már az özvegyére hárult, mivel az 1884. évi XVII. törvénycikk – ipartörvény – 40. §-a értelmében ő vitte tovább a nyomdát, a könyv- és lapkiadó-vállalatot. Abban a munkában két ember: Weisz Manó, majd később Urbán Ferenc segítette a fiatal üzletasszonyt. Az általa jegyzett közel másfél évtizedben a géppark bővítése megszűnt, az utolsó beszerzés – egy kisebb (30 x 47 cm-es) nyomófelületű tégelynyomású gyorsajtó – 1923-ban történt, amit a módszeres tőkefelélés követett.²²

A fenti körülményeket még tetézte, hogy az előző főnökével közösen nagyot alkotó Weisz Manó Jóbánéval együtt már korántsem volt olyan hatékony, aminek több oka volt. Az első helyen említendő, hogy az ő feladatai 1918 közepétől gyakorlatilag

¹⁹ Elek fiuk.

²⁰ Második Jóba Elek levele feleségének Drezdából, a Dr. Lahmann Szanatóriumból, 1918 nyara. (Negyedik Jóba Elek magántulajdonában.)

²¹ Jóba Elek meghalt. In: Nyírvidék, 39. évf. (1918) 187. sz. 2.

²² TÓTHNÉ, 2006. 74.

megkétszereződött, hiszen Jóba Elek munkakörének a jelentős része ugyancsak reá hárult, mivel az üzletvitellel az új tulajdonos egyedül nem birkózott meg. Ennek értelmében az ügyvezető igazgató közel három évig nemcsak a nyomdát igazgatta, hanem a cég egész Szabolcs vármegyére kiterjedő kapcsolatrendszerét is kézben tartotta. Az üzemben csak 1921. április 20-tól csökkentek a feladatai, amikor ott az egyik alkalmazott, Urbán Ferenc művezetői kinevezést kapott, és az ő helyettese lett.

Ily módon érthető, hogy Weisz 1922-ben a megnövekedett munka és felelősség miatt egy új, a számára kedvezőbb szerződést akart kötni a munkaadójával, amelyben „... többek között a bruttó jövedelem 2 százalékának jutalék címén való folyósítását, valamint a cégjegyzési jogosultság megadását...” kérte. Továbbá jelezte „... a betegség esetére meg nem határozott időre igényelt 50 százalékos fizetésre vonatkozó igényét.”²³ Ezzel szemben Weisz Manó indítványozását követően csupán annyi történt, hogy a főnöke 1923 decemberétől alkalmazta Szabó Bellát, aki a könyvelést levette a válláról, de az eredeti kérése nem teljesült. Jóba Elekné hiányos szakmai felkészültsége, az üzletvezető túlterheltsége és sértettsége odavezetett, hogy az ügyvitel áttekinthetlenné; a pénzkezelés, a rentabilitás és az árukészlet ellenőrzése, illetve a megrendelt munkák szállításának nyomon követése lehetetlenné vált. Röviden fogalmazva: Jóba Elek reményét, miszerint az ügyvezető igazgatója képes őt pótolni a vállalkozás élén, és a neje a létfontosságú kereskedői ismeretek birtokába jut, az élet nem igazolta.

Az üzletasszonyra olyan előre nem látható akadályok vártak, amelyek végül megingatták a vállalat korábban biztos alapjait. „Hogy ez az én nagy akarásom nem hozta meg az általam szándékolt sikert, annak oka volt elsősorban az utolsó négy esztendő fokozatosan rosszabbodó gazdasági helyzete, másodsorban az üzleti ügyekben járatlan özvegy mindenki részéről való kihasználni akarása, harmadsorban pedig a szülői szeretetből fakadó az a vétnel magatartásom, hogy többet áldoztam gyermekeim gondtalan boldogságáért, kiműveléséért, mint amennyit szabad lett volna”²⁴ – vélekedett 1926-ban.

Gróman Géza uradalmi igazgató lánya nemcsak a menedzseri teendőket átvételekor nem bírt az annak ellátásához elengedhetetlen szakképzettséggel, hanem később is minden jel arra utalt, hogy nem volt érzéke a pénzügyekhez. Azt is vegyük számításba, hogy ő fiatalon hozzászokott a jómódhoz, amely a házassága tíz esztendejében szintén tartott, így 1918-ig nem tanulta meg a magánkiadásai racionalizálását sem. Mindez odavezetett, hogy a családi kiadások indokolatlanul nagyok voltak – a gyermekei neveltetésére, szükségleteinek fedezésére erőn felül költött, az idősebb lányát például Svájcban taníttatta –, és a cég szerteágazó kereskedelmi kapcsolatait, bonyolult ügymenetét nem látta át. Ráadásul Jóba Elekné női vállalkozóként sem volt könnyű helyzetben, mi több 1926-tól Nyíregyháza város Árvaszéke²⁵ is beleszólt a vagyonkezelésbe. Önmaga jól tudta, hogy azok a feladatok, amelyek elvégzésére kényszerült, meghaladták a képességeit, és az alkalmazottai, illetve az ügyfelei előtt sem emberileg, sem szakmailag nem volt akkora

²³ VERTSE, 1928. 353.; MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Nyíregyháza város Árvaszékén felvett jegyzőkönyvek, 1927. jan. 28., márc. 4.; Uo. Fekete Sándor, budapesti ügyvéd levele az árvaszéknek, 1927. febr. 8.

²⁴ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Jóba Elekné levele az árvaszéknek, 1926. okt. 12.

²⁵ Jóba Elek árváinak vagyonát Nyíregyháza város Árvaszéke kezelte, és a kiskorúságuk ideje alatt az ügyeiket, illetve az érdekeiket első fokon képviselte. Az árvaszék irataiban a tulajdonos halálától a legkisebb gyermeke nagykorúvá válásáig követhető nyomon a család és nyomda vagyoni helyzete.

tekintélye, mint a férjének. A fentieket figyelembe véve valóban komoly eredményként könyvelhette el 1926-ban, hogy „... minden erkölcsi és anyagi támogatás nélkül [...] a több mint 50 esztendő s múlttal rendelkező ipari üzemet és vállalatot régi tradícióihoz méltó színvonalán sikerült [...] fenntartanom a legutóbbi időig.”²⁶

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a kezdő vállalkozónő milyen kihívásokkal szembesült. Nyíregyházán, 1919 elején a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vette kézbe az irányítást, amelynek a vezetői – Kazimir Károly, Fazekas János és Schmidt Mihály – épp az ő nyomdászai közül kerültek ki. Téger Béla, a *Nyírvidek* helyettes szerkesztője is a párt tagja volt. A Friedrich-kormány a hatalomra jutása után szinte azonnal megkezdte a forradalmak, elsősorban a Tanácsköztársaság résztvevőinek a felelősségre vonását. Annak következtében 1920. október 23-án a Nyíregyházi Királyi Törvényszék bűnösnek mondta ki, és Kazimir Károlyt 5 év, Schmidt Mihályt 2 év 6 hó, Fazekas Jánost 2 év szabadságvesztésre ítélte az 1918. októberi forradalomban és a Tanácsköztársaság idején betöltött státuszuk miatt. Az ellenük felsorolt vádpontok között szerepelt olyan, amely a *Nyírvideket* és nyomdáját egyaránt érintette, de az alól végül felmentették őket. Az ellenforradalom győzelmét követően azonban a napilap szerkesztőségének „jó hírére” ugyancsak árnyék vetült, mivel közölték a Szociáldemokrata Párt felhívásait, a rendezvényeiken elhangzott beszédeket, és beszámoltak az aktuális eseményekről. Ugyanakkor a cégnek előnye is származott abból, hogy több alkalmazottja a párt vezérégyénisége volt.

Meg kell említeni az első világháború végén mutatkozó rendkívüli mértékű papírhiányt is, amely Nyíregyházán a román megszállás alatt – 1919. április 27-től 1920. március 10-ig – érte el a tetőfokát. Az idő alatt a román hadsereg a közigazgatást, a postaforgalmat és a sajtót is ellenőrizte. A *Nyírvidek* durva minőségű barna és sárga papíron megjelent 4, majd 2 oldalas számait Mosoiu, Mardaescu, Constantinidi, Obogeanu, Mihaescu tábornokok, illetve Frunescu ezredes parancsai uralták. A román katonai cenzúrabizottság 1920. február 29-ig ellenőrizte a lap tartalmát.²⁷

Az évekig tartó papírhiány új lapok alapítását nem tette lehetővé, és a még megmaradtak számára pedig komoly fennakadást keltett, hiszen a papír szétosztása fontos hatalmi eszköz volt az éppen uralmon lévő kormányok kezében. Arra jó példa Durand Félix²⁸ és özvegy Jóba Elekné levélváltása 1920 áprilisában. A Kereskedelmi Minisztérium papírgyi miniszteri biztosa bár elfogadta a tulajdonosnő pontatlanul kiállított kiutalási kérelmét, és engedélyezte számára a kért mennyiségű papírt, de figyelmeztette arra, hogy a jövőben feltétlenül csatolja a nyomtatványmintákat meg az egyes tipográfiai munkák hivatalosan igazolt megrendeléseit is, azonfelül tüntesse fel a példányszámokat.²⁹

A Tanácsköztársaság bukását követő években a nyomdaipar válságba került az országban. A *Nyomda- és Rokonipar*, a nyomdatulajdonosok lapja arról panaszkodott, hogy: „A nyersanyag drágulása már alig elviselhető. A munkabérek egyre emelked-

²⁶ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Jóba Elekné levele az árvaszéknek, 1926. okt. 12.; TÓTHNÉ, 2006. 75.

²⁷ TÓTHNÉ, 2006. 76–81.

²⁸ Durand Félix az 1882-ben alakult Első Magyar Papír Rt. Vezetője, a Kereskedelmi Minisztérium papírgyi miniszteri biztosa a Magyar Nyomdászok Társaságának tagja. (TÓTHNÉ BORDÉ KATALIN: Kner Imre és a közéleti nyilvánosság. Nyíregyháza, 2001. Bessenyei Kvk., 193.)

²⁹ MNL SZSZBML V. B. 186. III. 871/1920. Durand Félix levele Jóba Eleknének, 1920. ápr. 9.; Uo. Durand Félix levele Nyíregyháza Rt. város polgármesterének, Bencs Kálmánnak, 1920. ápr. 9.; KÓKAY GYÖRGY–BUZINKAY GÉZA–MURÁNYI GÁBOR: A magyar sajtó története. Budapest, 1994. MŰOSZ Bálint Gy. Újságíró-isk., 173.

nek. Az adók fojtogatnak. A termelési nehézségek napról napra fokozódnak.³⁰ A vállalkozónó is arról számolt be 1920 márciusában Mikecz István alispánnak, hogy a forradalmak után zavarok álltak be a nyomdája működésében, amelyek túlzott bérkövetelésekkel kezdődtek, és az üzem teljes kommunizálásával végződtek.³¹ A fentiek háttérben az állt, hogy abban az időben erősödött fel a szakszervezetbe tömörült nyíregyházi nyomdászok érdekérvényesítési törekvése. A trianoni békeszerződés az erős agrárjellege miatt eleve hátrányos helyzetű térség gazdasági-társadalmi viszonyait még kedvezőtlenebbé tette, és az anyagi bizonytalanság 1920–1922-ben sztrájkokat váltott ki. Noha a békekötés területi és lakossági veszteség tekintetében a szomszédos Szatmár, illetve Bereg vármegyéket sújtotta nagyobb mértékben, de a megváltozott kereskedelmi kapcsolatok, a mezőgazdasági cikkek exportálási nehézségei Szabolcs vármegyét is érzékenyen érintették. Ráadásul Trianon hatására sokan települtek le a megyeszékhelyen, azért az országban Szeged után Nyíregyháza küzdött a legnagyobb lakáshiánnyal. Egyszerűen a menekültek elhelyezése és a hazajött hadifoglyok foglalkoztatása szinte megoldhatatlan dilemmát okozott a városnak.³²

Az üzletasszony nehezen kezelte az egész magyar gazdaság 1920–1930-as évekbeli permanens kríziseinek a következményeit. Ormos Mária akadémikus szerint a két háború közötti folyamatok szokásos korszakolása nem felel meg teljesen a valóságnak. Igaz ugyan, hogy a gazdaságban megfigyelhető bizonyos hullámmás, de az már nem, hogy a háborút követő kritikus időszakot 1924-től általános fellendülés követte volna, továbbá az sem, hogy a válság 1932-ben véget ért, és újabb felvirágzás kezdődött. Ő az 1926-os esztendő – amely a Jóba Nyomda vagyoni státuszában is az első nagy megrázkódtatást idézte elő – kiemelte, mert akkor az egész országban óriási volt a munkanélküliség, ami helyi viszonylatban szintén elmondható. Hazánk gazdasági állapotában csupán 1927–1928-ra következett be pozitív változás, amely a városunkban, illetve a Jóbák esetében egyaránt érzékelhető volt. A munkanélküliség 1929-től azonban újból felerősödött Nyíregyházán, amely különösen az iparban elhelyezkedni kívánókat sújtotta. Ennek értelmében Ormos Máriának az a megállapítása, hogy a válság 1932-ben nem ért véget, hanem valamilyen formában kimutatható volt még a két háború közötti huszonegy esztendőben, nagyon érvényes egész Szabolcs vármegyére. Mivel itt akkor kezdődött a legnehezebb gazdasági periódus, amely fizetéseképtelenné tette a Jóba cég vevőkörének számottevő részét is, felgyorsította a vállalkozás összeomlását.³³

Az eddig említett valamennyi tényezőt szem előtt tartva kell megvizsgálnunk a Jóba Elek Könyvnyomda életében mutatkozó kríziseket és a megoldásukra tett kísérleteket Nyíregyháza város Árvaszékének a családra vonatkozó, 1918. augusztus–1931. október közötti iratai alapján.

³⁰ BENDA KÁLMÁN–IRINYI KÁROLY: A négyszáz éves debreceni nyomda. Budapest, 1961. Akad. K., 233.

³¹ Az ellenforradalom győzelme után, az ország közhangulatának átalakulásával egy időben a forradalmaktól való elhatárolódás került előtérbe. (PÜSKI LEVENTE: A Horthy-rendszer, 1919–1945. Budapest, 2006. Pannonica, 41.)

³² TÓTHNÉ, 2006. 82–83.

³³ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája, 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cservenyák László. Nyíregyháza, 1993. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 413–414.; ORMOS MÁRIA: Körkép világválság idején. Mozgó Világ, 30. évf. (2001) 11. sz. 72–73.; ORMOS MÁRIA: A gazdasági világválság magyar visszhangja, 1929–1936. Budapest, 2004. Eötvös Univ. Press, PolgART, 70.

Az első aggasztó problémák 1924-ben álltak elő, amelyek 1926-ra teljesedtek ki: 1925 szeptemberében például el kellett árverezni a Mercedes személyautójukat egy 2 116 800 koronás tőkekövetelés következtében.³⁴ Majd a gyámhatóság az azonnali összeomlás elkerülésére 1926. október 7-én 260 millió korona felvételét engedélyezte a tulajdonosnő számára, amely összeg az 1925–1926. évi adóhátralékot, valamint kereseti adót, a banki jutalékot, a váltókamatot és a jelentős magánszámlákat fedezte. A felsoroltakon túl ő még több mint 627 millióval tartozott tizenhét különböző intézménynek, főként a nyomda működéséhez elengedhetetlen alapanyagok árával. Jóba Elekné adósságának közel fele – 300 millió korona – a Nyírvidéki Takarékpénztárnál volt. Mivel a családi javak gyakori nagyarányú megterhelése a kiskorú gyermekek anyagi jólétét veszélyeztette, ezért október 8-án az árvahivatal elrendelte a gyámánya számadási kötelezettségét, és a vállalat szakértői felülvizsgálatát. A nyomda műszaki körülményeit, munkamenetét Géczy Kálmán, a Franklin Társulat igazgatója; az üzletvitelét pedig a Budapesti Pénzügyi Központtól Minder Jenő ellenőrizte. A revizor megállapította, hogy a könyvelésben súlyos szabálytalanságok voltak, és úgy találta, hogy azokat az özvegy nagymértékű költségei meg a hitelei meghosszabbítását célzó jutalékfizetés idézte elő. A szakember rávilágított még az ellenőrzés hiányára, a pontatlan számlakezelésre, ezenkívül a vármegye településeinél lévő behajthatlan óriási kintlévőségeikre is. A vizsgálat után néhány nappal Jóbáné azt kérte az árvaszéktől, hogy a család régi barátját, jogtanácsosát, dr. Garay Gyula ügyvédet rendelje ki vagyongazdálkodónak.

Géczy Kálmán referátumából tudjuk, hogy a vidéki igényeknek megfelelő, elég jól berendezett üzem volt a Jóbáéké még 1926-ban is. A Franklin Társulat nyomdai igazgatója szerint a két elektromos amerikai gyorsajtó és a két Typograph szedőgép akkor már nem számított modernnek, de a működéshez teljesen alkalmasak voltak, akárcsak a kézi erőre berendezett könyvkötészetben lévő vágógép és présgép is. A tiszta műhelyben megfelelően karbantartott gépekkel az idő tájt 33 munkás dolgozott, akik kevesebb munkavégzés mellett nagyobb fizetést kaptak, mint a debreceni vagy a fővárosi társaik. Géczy a termelés hatékonyságának a növelésére fontosnak tartotta volna a szedők és a gépészek ellenőrzését, a létszámuk, valamint a juttatásaik ésszerűsítését, de a javaslata nem valósult meg. A cég havi forgalmi kimutatásai szerint ugyanis 1927 és 1930 között változatlanul 90 000 pengő – a költségek és kiadások 32–38 százalékát –, fordították a bérjellegű kifizetésekre.³⁵

A vizsgálat következményeként a gyámhatóság arra kötelezte Jóba Eleknét, hogy minden hónap utolsó napján eredeti nyugtákkal igazolt elszámolást adjon be az üzletmenetről, azonfelül a család ráfordításairól. Az utóbbi alapján betekintést nyerhetünk a család életvitelébe. A háztartási számlák arról árulkodnak, hogy az özvegy nehezen mondott le a cselédtartásról – 1928-ig kettő, 1929-ben és 1930-ban egy cselédje volt, csupán 1931-től nem alkalmazott házi kisegítőt. Ez a középosztály körében országos jelenség volt, mert az általános elszegényedés miatt a bentlakó

³⁴ MNL SZSZBML V. B. 186. XIII. 11/1925. Árverési hirdetmény. Kelt: Nyíregyházán, 1925. szept. 5.

³⁵ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Az árvaszék véghatározata, 1926. okt. 7–8.; Uo. Minder Ernő revizor jelentése. Budapest, 1926. nov. 15.; Uo. Géczy Kálmán jelentése. [Budapest], 1926. november; Uo. Jóba Elekné levele az árvaszéknek, 1926. okt. 12.

házcselédek száma szüntelenül csökkent.³⁶ Jóbáné a cselédtartás mellett 1931-ig még mosatási díjat is feltüntetett a havi elszámolásokban, sőt gyakran vásárolt drága budapesti, debreceni vagy helyi divatszalonokban – elsősorban a lányai kelengyéjét, illetve esküvői öltözetét szerezte be azokból. A kötelező kimutatásokból tudhatjuk meg azt is, hogy a fia 1928-ban vívóleckéket és francia nyelvből magánórákat vett, továbbá 1929 szeptemberétől 1931 márciusáig Budapesten tanult.

Az árva hivatal 1927-től havonta 1004 pengőt engedélyezett az özvegynek a háztartásra és a gyermekei neveltetésére felhasználni. Más szóval évente kb. 12 000 pengővel rendelkezett a négytagú család, vagyis fejenként háromezerrel, miközben a középosztály évi jövedelme 1930–1931-ben 1050 pengő körül mozgott, amely az országos átlagnak (534 P) csaknem kétszerese volt.³⁷ Tehát a szakhatóság bőkezűen állapította meg a háztartási és a neveltetési ráfordításokat. Sára 1928. április 28-án, Katalin pedig 1930. szeptember 6-án ment férjhez, így a családi kasszát közvetlenül már nem terhelték, de a kelengyék törlesztése még évekig elhúzódott.

Az 1927-től 1930-ig terjedő időszakban hivatalosan a vállalkozás évi kifizetéseinek a 7,5 százalékát képezhette volna a háztartásra költhető pénzmennyiség. Az elszámolásokból azonban látszik, hogy Jóbáné többnyire más címen, de mindig számottevően túllépte az előírányozottakat, azzal is növelve a deficitet. Amikor kölcsönt akart felvenni, alaposan indokolnia kellett a kérelmét, és számlákkal igazolnia a felhasználását, mivel a gyámhatóság elvekben fontosnak tartotta a takarékossgot – hiszen ilyen nagy összegek saját szükségletre történő kivonása a forgótőkéből még jobb finánciális helyzetben sem lett volna szerencsés –, de azt nem tudta kellőképpen érvényesíteni a gyakorlatban.

Az árvaszéki iratanyagban megtalálható a cég ügyviteléről és a család háztartási kiadásáról 1927 januárjától 1931 szeptemberéig elkészített valamennyi havi megüzleti év végi pénzügyi kimutatás és leltár; azonkívül a tulajdonosnő előterjesztései a vállalat gazdasági életének rendezésére. Mint például a vagyonkezelő megnevezése vagy a napilapja megjelentetéséhez kért szubvenció, amelyért Bencs Kálmán polgármesterhez folyamodott, aki az árva hivatal elnöke és Jóbáné néhai férjének a barátja is volt. A *Nyírvidék* tudniillik nem részesült a vidéki kormánypárti politikai lapok szokványos állami támogatásában, holott rászorult volna. Ugyanazt Géczy Kálmán szintén felvetette a beszámolójában: „... minthogy továbbá a lap a kormány politikáját hirdeti, talán lehetne odahatni, hogy illetékes helyen valami támogatásra találjon, vagy a községek és hivatalok részére megrendelt előfizetések vagy kedvezményes papíros kiutalás útján.”³⁸

Bencs Kálmán a lap érdemeire hivatkozva abban az ügyben dr. Erdőhegyi Lajos és dr. Nánássy Andor országgyűlési képviselőkhöz³⁹ fordult, akik biztosították őt

³⁶ Magyar művelődéstörténet. Szerk. Kósa László. Budapest, 2002. Osiris, 405.

³⁷ ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2001. Osiris, 193–194. [ROMSICS, 2001.]

³⁸ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Jóba Elekné havi kimutatásai az üzletmenetről és a háztartási számlákról, 1927. január– 1931. szeptember.; Uo. Jóba Elekné levele Bencs Kálmánnak, 1926. okt. 18.; Uo. Géczy Kálmán jelentése a nyíregyházi Jóba Elek-féle nyomda felülvizsgálásáról. [Budapest], 1926. november.

³⁹ Erdőhegyi Lajos 1922-ben a nyírbátori, 1927-ben a kemecsei kerület országgyűlési képviselője, majd 1929 novemberétől három éven keresztül Szabolcs és Ung vármegye főispánja, majd 1932–1942 között törvényhatósági küldötként felsőházi tag volt. Ő részt vett még a Nyírvidéki Takarékpénztár és a Nyírvidéki Agrártakarékpenztár igazgatásában is. Nánássy Andor Nagyikálló országgyűlési képviselője volt 1922-től 1927-ig. (Országgyűlési almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre. 1., Képviselőház. Szerk. Freissberger Gyula. Budapest, 1927. Magyar Táv-irati Iroda, 77., 165.; PÜSKI LEVENTE: A magyar felsőház története, 1927–1945. Budapest, 2000. Napvilág, 183.)

az együttműködésükről, de mégsem tudták a kiadóhivatalt érdemi támogatáshoz juttatni, a város tanácsa pedig nem volt olyan anyagi kondícióban, hogy segíthessen. A *Nyírvidek* is arról tudósított, hogy Nyíregyházának 508 473 pengő rövidlejáratú kölcsönre lett volna szüksége, és más adósságok fedezésére 280 000 pengő hosszulejáratú kölcsönt kellett felvennie.⁴⁰

Végül Jóbáné 1926. októberi felvetése után két és fél évvel, 1929 májusában annyira mégis történt, hogy Erdőhegyi Lajos és a *Tiszavidék* helyi politikai napilap vezetősége ajánlatot tett a *Nyírvidek* szerkesztőségének egy részvénytársaság megalapítására, de az elsősorban a *Tiszavidék* megmentésére irányult. A későbbi főispán ekképpen akart egyszerre két bajt orvosolni. Egyrészt megmenteni a *Tiszavidéket*, másrészt eleget tenni Bencs polgármester kérésének a *Nyírvidek* szubvencióját illetően. Tudniillik a két lap fúziója nem jött létre, de köztes megoldásként a *Tiszavidék* szanálására a tulajdonosnő 25 000 pengőt kapott, és annak a törlesztésére állami támogatásban részesült, csak hogy a kamatait már neki kellett fizetnie. A megállapodás értelmében 1929. szeptember 1-jétől a Jóba Nyomda feladata lett a *Tiszavidék* előállítására, de az fél év múlva megszűnt anélkül, hogy a kiadóhivatalnak hasznot hozott volna, és újból csak egy napilap jelent meg Nyíregyházán. A *Nyírvidek* fenntartását Törös Pál városi főszámvevő még két évvel később is szükségesnek ítélte mondván, hogy a lapot a kormányzat állandóan igénybe vette.

Az 1926. októberi vizsgálatnak volt egy olyan következménye is, hogy az árvaszék 1927 elején kezdeményezte Weisz Manó azonnali elbocsátását és helyette egy új ügyvezető igazgató kiválasztását, amivel Géczy Kálmánt bízták meg. Két budapesti (Mészáros Jenő és Gang Károly), illetve egy miskolci (Venkovits Károly) nyomdász pályázott a pozícióra. Jóba Elekné 1927. január 26-án is felhívta a figyelmet a belső ügykezelés nélkülözhetetlen reformjára, a menedzselési gondokra, a Weisz Manó okozta káros hatásokra, és azt kérte, hogy döntsenek az új üzemvezető személyéről.⁴¹

Az akut probléma megoldására viszont több mint három hónapig nem történt említésre méltó előrelépés az üzletvezető többszöri kihallgatása ellenére sem. Bár az 1927. január 28-i kijelentése következtében a gyámhatóság ismételten elrendelte a pénztárkönyvek felülvizsgálatát, és annak elvégzését követően Medgyessy Pál ellenőrkönyvelő február 1-jén megerősítette a korábban megállapított tény, hogy a városi házipénztár által kifizetett és a cég által bevételezett összegek között különbségek mutatkoztak. Mi több, Márfoldy József ülnök arról értesítette a polgármestert, hogy Weisz Manó a városi megrendeléseknél esetenként közvetítői díjat adott. Azért Szohor Pál főjegyző már február 3-ára újabb kihallgatásra idézte be őt, mert a jutalékfizetés gyanúja érzékenyen érintette a városi vezetőket. Még érdekesebb, hogy Weisz a korábbi állítását február 4-én, a városi tanácson visszavonta. Ugyanaz február 12-én megismétlődött az árvaszéken, kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy „... rosszul emlékezett a dolgokra, és ezért téves nyilatkozatot tett.” Ott akkor még a szabályta-

⁴⁰ Nyíregyháza város 500 000 pengő függőkölcsön felvételére kényszerül... In: *Nyírvidek*, 51. évf. (1930) 25. sz. 3.

⁴¹ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Törös Pál főszámvevő jelentése az árvaszéknek, 1931. szept. 17.; Uo. Géczy Kálmán levelei az árvaszéknek, 1927. jan. 2, 4., 7., 8.; Uo. Jóba Elekné levele az árvaszéknek, 1927. jan. 26.

lan, pontatlan könyvelés miatt is kérdőre vonták az ügyvezető igazgatót, aki a hiánnyal nem tudott elszámolni.⁴²

A gyámhatóság a többszöri átvilágítás eredményeként Weisz Manót tette felelőssé az előállt körülményekért, és azért 1927. március 4-én el akarták bocsátani. Ő ezzel szemben egy évi felmondási időt vagy 3670 P végkielégítést kért. A hivatal március 19-én háromhavi fizetést (1830 pengőt) ajánlott fel neki, amelyet az üzletvezető nem fogadott el, mivel ragaszkodott a hathavi jövedelméhez és az 1926. évi jutalékhoz. Ámde az anyagilag nagy terhet rótt volna a gazdaságilag meggyengült vállalkozásra, így a döntéshozók halogatták az állásából való elmozdítását, és az új ügyvezető igazgató kinevezését az aspiránsok közül. Noha május elején Jóbáné ismét felvetette a személyi kérdés megoldásának időszerűségét, és a posztra Sára lánya vőlegényét, Jäger Oszkárt, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete nyíregyházi fiókjának igazgatóját javasolta. Ő azonban az esetleges alkalmazása előtt 6–6 hónap gyakorlatot kellett volna végezzen a családi üzemben, majd egy nagy fővárosi nyomdaipari vállalatnál, hogy az irányításhoz létfontosságú ismereteket szerezzon a kereskedelmi és az ipari ügyekben, valamint a lapkiadás terén. A tulajdonosnő irracionális indítványa azt a kétségbeesett igyekezetét bizonyítja, hogy minden áron szeretett volna megszabadulni a számára koordinálhatatlanná vált cégvezetés felelősségétől. Végül az árvaszéknek, illetve az elnökének a határozatlansága és pénzügyi természetű tényezők miatt Weisz a helyén maradt. Jóbáné a kiadások csökkentésére 1928. január 1-jén felmondott a havi 203 pengő díjazású Tőrös Anna pénztárosnőnek, és helyette 130 pengőért Gallovich Erzsébetet alkalmazta március 1-jétől.⁴³

A gyámhatóság, a városi tanács és a vállalkozónő mérsékelt sikerrel járó intézkedéseinek, de még inkább a pengő 1927-re bekövetkezett végleges bevezetésének⁴⁴ köszönhetően, az országos trendnek megfelelően átmenetileg javult a Jóba Nyomda vagyoni helyzete. Az abból is látszott, hogy Jóba Elekné a befizetett adói után 1927-ben és 1928-ban virilis tagja lett a város képviselőtestületének, ahol Margócsy Emil iskolaigazgató képviselte őt.⁴⁵ Az idő tájt a cég vesztesége jelentősen csökkent: míg az 1926-ban pengőben több mint 45 ezret tett ki, addig 1927-ben kevesebb, mint 27,5 ezer pengő, 1928-ban „csak” 14 ezer pengő volt. Az utolsó évben viszont a követeléseik a korábbihoz képest megkétszereződve 61 ezer pengőre nőttek, és az már az átmeneti prosperálás végét jelezte.⁴⁶

⁴² Uo. Az árvaszékén felvett jegyzőkönyvek, 1927. jan. 28., febr. 3., 4., 12.; Uo. Medgyessy Pál, jelentése az árvaszéknek, 1927. febr. 1.

⁴³ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Néhaj Jóba Elek hagyatéka ügyében az árvaszéken felvett jegyzőkönyv, 1931. ápr. 2.

⁴⁴ 1924. jún. 24-én megalakult a Magyar Nemzeti Bank, amely új pénznemre cserélte a koronát. Erről már az 1925. évi XXXV. tc. intézkedett, de a gyakorlatban csak 1927. január 1-én jelent meg az angol fonthoz igazodó pengő és váltópénze a fillér. 1 font 27,8, 1 dollár 5,7, és egy német márka 1,4 pengőt ért. 1 pengő 12 500 koronával volt egyenlő. (ANGELOTTI ZSUSZANNA–FUX KORNÉL: Magyar pénzürmék és papírpénzek. Nagykovácsi, 1999. Grafon, 83.; ROMSICS, 2001. 157.)

⁴⁵ Nyíregyháza város képviselőtestületének virilis tagjai 1927-ben. In: Nyírvidék, 48. évf. (1927) 5. sz. 7.; Nyíregyháza város képviselőtestületének virilis tagjai. In: Nyírvidék, 49. évf. (1928) 32. sz. 4.; Megváltozott a nyíregyházi virilisek névjegyzéke. In: Nyírvidék, 48. évf. (1927) 76. sz. 5.

⁴⁶ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Jóba Elekné levele az árvaszéknek, 1928. febr. 28.; Uo. Medgyessy Pál ellenőr-könyvelő jelentése az árvaszéknek, 1929. máj. 31.

A rövid ideig tartó fellendülés adhatott okot a Vertse K. Andor szerkesztette *Az 50 éves „Nyírvidék” albuma* című jubileumi kiadványuk optimista hangvételére, amelyből minden előfizetőjüknek küldtek egy példányt ajándékba, hogy méltóképpen megünnepeljék az 1880-tól egzisztáló lapjukat. A valóság ellenben az volt, hogy 1929-től kezdve a veszteségeik ismét rohamosan növekedtek. Abban az esztendőben több mint 29 ezer pengő volt, amit főként az váltott ki, hogy az ország gazdasági állapotának romlásával párhuzamosan egyre több olyan megyei intézmény vált fizetéseképtelenné, amelyek már hosszú ideje állandó megrendelésekkel látták el a Jóba Nyomdat, illetve járatták a *Nyírvidéket* és a *Szabolcs Vármegye Hivatalos Lapját*.

Végezetül 1930-ban – amikor Jóba Elekné utolsó alkalommal adott számat a teljes naptári évre az árva-hivatalnak – az addigi legnagyobb egyenleghiány mutatkozott. Akkor 159 497 pengő bevételhez 204 697 pengő kifizetés társult, és annak közel 60 százalékát a napilapja előállításának költsége képezte. A kimagaslóan nagy deficit: 45 200 pengő, abból adódott, hogy 1929-ben már közel 86 ezres kintlévőségük volt, amelynek számottevő részét később sem tudták behajtani. Ezért lett 1930-ban több mint háromszorosa a károsodásuk az 1928. évinek. Ilyen hatalmas összeg kiesését már nem tudta tolerálni a vállalat, így annak fennmaradásáért a tulajdonosnő 1930 márciusában és áprilisában egy-egy 25 ezer pengős jelzálogkölcsönt vett fel a Nyírvidéki Takarékpénztártól. Ráadásul ugyanazon év szeptember 6-án férjhez ment a fiatalabb Jóba lány, Katalin is, és az újabb anyagi terhet indukálva még jobban megnövelte az adósságaikat. Plusz az üzletasszony különböző kereskedőknél felhalmozódott saját kötelezettségei, valamint egyéb magánkiadásai együttesen 18 ezer pengőt tettek ki a háztartásra engedélyezett 12 ezer pengőn felül 1930 végéig.⁴⁷

Bár az egyre növekvő hitelek törlesztésére a korábbiaknál több nyomtatványt készítettek, de Weisz Manó – valószínűleg az őt ért családi tragédiák⁴⁸ következtében – az addiginál még kevésbé volt körültekintő, és ebből kifolyólag számos olyan szerződést kötött, amelyek a könyvnyomtatás terén ugyancsak ráfizetésessé tették a céget. Lássunk néhány példát a legnagyobb fiasókra! Az ügyvezető igazgató 1929. április 5-én Erdélyi Gyulával egyezett meg a *Nyíregyházi fejek* előállítására 350 példányban, azok kötését is vállalva; 1930. január 13-án a kisvárdai Bakcsy Elemérrel állapodott meg az *Utászekönyv* nyomtatásában 6000 példányra; 1930. július 28-án Teslery Károllyal kötött egyezséget a *Tanítói táblarajzok az új tanterv tárgyai köréből* című, tekintélyes bevételt ígérő oktatási segédanyag elkészítésére egyéb kiegészítőkkal. A három megrendelő 1931 végére több mint 12 000 pengővel növelte a veszteséget. Mindezt tetézte, hogy a vállalkozással szerződéses viszonyban álló Újságbolt szintén elmaradt sok nyomtatvány- és újságszámla kifizetésével.

⁴⁷ Uo. Jóba Elekné és Weisz Manó beszámolója a vállalat anyagi helyzetéről, 1927. dec. 31., 1928. dec. 31., 1929. dec. 31. és 1930. dec. 31.; Uo. A Jóba cég kimutatása a nyomda adósságairól és hitelezőiről, 1929. dec. 31.; Uo. Az árvaszék véghatározata, 1930. márc. 26., ápr. 2., okt. 6. és 1931. máj. 1.; MNL SZSZBML XXXIII. 1. Nyíregyházi házassági anyakönyv, 1930.

⁴⁸ Négy hónap leforgása alatt négy gyermeke (Ede, Jenő, Mária és Vilmos) közül kettőt is elveszített. Ede, aki kereskedő volt Pozsonyban, 1928. május 22-én; Vilmos, a pozsonyi kábelgyár részvénytársaság tisztviselője szeptember 21-én hunyt el. (A Nyírvidék kiadóhivatali igazgatójának gyásza. In: Nyírvidék, 49. évf. (1928) 119. sz. 5.; Weisz Manó gyásza. In: Nyírvidék, 49. évf. (1928) 219. sz. 5.)

Az említettek miatt az árvaszék 1931. március 15-én újabb felülvizsgálatot rendelt el, és felszólította Weisz Manót, hogy három napon belül terjessze be a saját és az összes havi díjas tisztviselő, illetve alkalmazott szolgálati szerződését, továbbá az Erdélyi Gyulával, Bakcsy Elemérrel és Teslery Károllyal, azonfelül az Újságbolttal megkötött megegyezéseket. A kérésnek Weisz csak részben tudott eleget tenni, mert az utóbbival létrejött kontraktust nem találta, az alkalmazottak pedig az ő kivételével sohasem rendelkeztek írásban rögzített megbízással. Gönczy József ülnök 1931. március 27-én elküldte Medgyessy Pál ellenőrkönyvelő jelentését és a nagy hiányt okozó három megállapodást a tisztí főügyésznek.⁴⁹

A gyámhatóság az alábbi kérdésekre akart válasz kapni. Megfelelő kereskedői precizitással kötötte-e meg a szerződéseket az üzletvezető vagy felmerült-e a részéről akkora arányú felelőtlenség, ami vagyoni kárt idézett elő, és azért őt bírói úton eredményesen lehetett volna anyagilag felelősségre vonni? Veszélyeztette-e a még kiskorú Jóba Elek pénzügyi érdekeit Weisz Manó olyan mértékben, hogy felmondás és végkielégítés nélkül azonnali hatállyal el lehetett volna bocsátani?

Az árva hivatal ismét megpróbálta eltávolítani az ügyvezető igazgatót a cég éléről, de a főügyész április 1-jén úgy döntött, hogy az akkor érvényben levő 1884. évi XVII. tc. (második ipartörvény) 94. §-ában⁵⁰ foglalt rendelkezések szerint csak abban az esetben bocsátható el azonnali hatállyal az alkalmazott, „...ha az iparos bizalmával való visszaélés által az üzlet érdekeit veszélyezteti. Ez a törvényhely az ily következtetés alapjául határozottan szándékosságot követelvé, minthogy az előttünk fekvő 3 jogügyletből károsításra irányuló szándék[ot] nem lehet megállapítani, bármilyen nagyfokú gondatlanság mutatkozzék is a 3 esetben különösen, nem hiszem, hogy ilyen irányú intézkedést a bíróság ítélettel szentesíteni fogja.”⁵¹

Tehát Weisz Manó jogi úton történő, felmondási idő nélküli elbocsátására nem volt lehetőség, ami felveti a következő kérdéseket. Ő miért nem konzultált a jogtanácsosukkal az ilyen nagyobb megrendeléseknél? A tulajdonosról miért nem ismerte a szóban forgó szerződéseket, holott csaknem állandóan az üzletben tartózkodott, annak menetét figyelemmel kísérte, sőt abban maga is tevékenyen részt vett? A vizsgálat során hivatalosan csak Weisz Manót marasztalták el, akinek a hanyagsága bizonyítható volt, de a szándékossága nem, és így a nyomda megszűnéséig az állásában maradhatott,⁵² de a család bizalmát végleg elveszítette.⁵³

⁴⁹ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Márffy József levele Weisz Manónak, 1931. márc. 15.; Uo. Az árvaszék jelentése a tisztí főügyésznek, 1931. márc. 27.

⁵⁰ Az 1922. évi XII. tc. csak módosította az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvényt. Többek között ezt a paragrafusát is érintetlenül hagyta.

⁵¹ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. A tisztí főügyész jelentése az árvaszéknek, 1931. ápr. 1.

⁵² Uo. Néhaj Jóba Elek hagyatéka ügyében az árvaszéken felvett jegyzőkönyv, 1931. ápr. 2.

⁵³ A Jóba Berta családja által alapított Nyírvidék Szabolcsi Hírlap 1937. áprilisában felhívta az olvasóinak figyelmét arra, hogy Weisz Manó semmiféle összeköttetésben nem áll a lappal. (Nyírtér. In: Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, 5. évf. (1937) 75. sz. 4.)

Weisz Manó ügyvezető igazgató

Harmadik Jóba Elek és Papp Erzsébet Róza

Véleményünk szerint, ha egy szakember időben kézbe vette volna a pénzügyeket, beszerzéseket, a kalkulációkat, árajánlatokat, biztosításokat, bérügyeket, megrendeléseket, szállításokat, akkor harmadik Jóba Elek jobb gazdasági kondícióban vehette volna át a vállalkozást.

A család legfiatalabb tagja a Nyíregyházi Királyi Katolikus Gimnáziumban 1929-ben leérettségizett, majd Budapesten elvégzett egy kereskedelmi szaktanfolyamot, és azt 1930. június 29-én sikeres vizsgával zárta. Azután szeptembertől folytatta a tanulmányait a fővárosban, de 1931 márciusában azokat félbeszakítva hazajött, hogy minden tőle telhetőt megtegyen a vagyoni körülményeik javításáért. Próbálkozásai azonban tekintettel az adott gazdasági kondíciókra, eleve kudarcra voltak ítélve, ráadásul még kiskorú – 19 éves – lévén, nem volt kellő tekintélye sem az ügyfelek, az alkalmazottak, sem a családtagjai előtt. Azt viszont 1931 közepére már látta, hogy elkerülhetetlen a nyomda értékesítése a teljes csőd megelőzésére. Májusban tudniillik egy újabb 10 ezer P-s jelzaloghitelt vettek fel, mert a debreceni Papírforgalmi és Kereskedelmi Vállalattal kellett rendezniük egy 20 ezres váltótartozásukat.

Jóba Elek 1931. szeptember 7-én kérte Bencs Kálmántól a korábban megígért támogatását, egy családi tanács összehívását, azonfelül egy újabb revízió elrendelését 24 órán belül. A polgármester Törös Pál városi főszámvevőt bízta meg az ismételt átvilágítással, aki azonnal beszámolt az árvaszéknek a könyvelésben tapasztalt mulasztásokról. Azért Márffy József ülnök szeptember 8-án felszólította Jóba Eleknét és Weisz Manót a hibák haladéktalan javítására. Azt követően Törös ugyanazokat a problémákat regisztrálta, mint amelyekre öt évvel korábban is fény derült. Vagyis, hogy Jóba Elekné irreálisan nagy összegeket vont ki a forgótőkéből, és az ügyvezető igazgató nem volt körültekintő, amit többek között a behajthatlan járandóságai meg a magas adminisztrációs költség bizonyított. Amellett megállapította, hogy a cég 19 532 pengő tiszta tőkével bírt, de a pénztárban jókora mínuszt talált. Az eszközök összesen 166 637 pengőt képeztek, amelyek a következő tételekből adódtak össze. Az üzem épülete 80 000 pengő, annak berendezése (gépek, felszerelések) 30 000 pengő,

a Széchenyi u. 16. sz. alatti Gróman-ház felének a becsült értéke 15 000 pengő, az adósok restanciája 28 730 P, a kétes követelések 6000 pengő, és a leltár szerint raktáron lévő papírkészlet, nyomtatvány meg irodaszer 6907 pengő.

A források összesen 147 105 pengőre rúgtak, amelynek közel 44 százalékát (64 626 pengőt) a Nyírvideki Takarékpénztárnál lévő jelzálogkölcönök, a 28 százalékát meg az áruhitelvezőknel jelentkező 41 080 pengő obligó (kötelezettség) képezte. A vevőkörük kintlévősége 16 074 pengő, a ki nem fizetett adók, illetve a különböző pénzhitelezőknel levő tartozások együttesen 11 700 pengő, a tisztviselők és alkalmazottak fizetési hátraléka 6013 pengő, az Országos Társadalombiztosításnál lévő, valamint a tűzbiztosítási elmaradás 7192 pengő és 420 pengő volt.

A vizsgálat szerint a vállalat forgatókével, továbbá árukészlettel alig rendelkezett, és a nagy kötelezettségek miatt a szállítók folyamatos zaklatásával kellett számolnia. A főszámvevő azt a megoldást javasolta, hogy egyezkedjenek a hitelezőkkel vagy megfelelő kölcsönkonstrukciókkal állítsák helyre a fizetőképességüket. Meg kell jegyezni, hogy jelzálogkölcönnel megterhelhető ingatlanuk akkor már nem volt, és szanálásra sem számíthattak az ország gazdasági állapota következtében, hiszen 1931 nyarán Magyarországot szintén elérte a nemzetközi pénzügyi válság. Egyszóval csak a hitelezőikkel történő megegyezés alternatívája jöhetett volna számításba, de az nem valósult meg.⁵⁴

Tovább rontotta a helyzetüket, hogy az állami hivatalok az 1930-ban bevezetett takarékosági intézkedésből kifolyólag a nyomtatványaik legnagyobb részét házilag készítették el, így a nyomdák munkája megcsappant. Ezen ok miatt a nyíregyházi tipográfiai műhelyek is arra kényszerültek, hogy munkásaik egy részét elbocsátsák. Jóbaéknál viszont továbbra sem történt létszámleépítés, mi több 1931. december 14-én új alkalmazottat vettek fel Kéty Géza Mihály személyében, aki betűszedőként dolgozott a nyomda megszűntéig.⁵⁵

A vállalkozás tehát a teljes összeomlás szélén állt, azért az árvahivatal szeptember 23-án arra kötelezte az üzletasszonyt és a jogtanácsosát, Garay Gyula nyíregyházi ügyvédet, hogy tisztázzák a talált pénztárhány okait. Bencs Kálmán Jóba Eleknét nyomatékosan felszólította arra is, hogy 48 órán belül tegye meg a proposícióit a még kiskorú fia anyagi érdekeinek megóvására, ugyanis ellenkező esetben az árvaszék elnökeként hivatalosan elmozdította volna a tisztéből. A gyámánya a kérést az 1931. szeptember 25-i levelében teljesítette, amelyben a vagyonekezelésről és a vezetésről egyaránt lemondott azzal az indokkal, hogy a bonyolult gazdasági ügyek intézése meghaladta a képességeit, azonkívül gyökeres változtatásokat indítványozott. Úgy, mint a javak elkülönítése, a fia nagykorúsítása és a cégtulajdonosi minőségének elismertetése, a háztartási költségek újbóli megállapítása, a még pénzzé tehető ingatlanok eladása, a *Tiszavidékre* felvett 25 000 pengős kölcsön likvidálása, az üzem

⁵⁴ Harmadik Jóba Elek középiskolai és kereskedelmi szaktanfolyami bizonyítványai. Negyedik Jóba Elek magántulajdonában.; MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Jóba Elekné 1929., 1930. és 1931. évi havi háztartási elszámolásai; Uo. Harmadik Jóba Elek levele Bencs Kálmánnak, 1931. szept. 7.; Uo. Tőrös Pál jelentése az árvaszéknek, 1931. szept. 17.; ROMSICS, 2001. 168.

⁵⁵ MNL SZSZBML V. B. 186. X. 384/1939. Kéty Géza munkakönyve, 1931. dec. 14.; MNL SZSZBML XV. 6. Nyíregyháza, 19. köt.

személyi kiadásainak jelentékeny csökkentése, a hitelezőivel magánegyezség létrehozása. Jóbáné a pénztárban talált 17 430 pengő 82 fillér hiányról úgy nyilatkozott, hogy azt az ő nyugtái képezték, amelyekkel a magánadósságai, illetve a háztartási ráfordításai kiegyenlítésére kivett pénzüsszeget ismerte el. A gyámánya a családi tanácskozás idejét másnapra, szeptember 26-ra tűzte ki, és arra Bencs Kálmánt is meghívta.⁵⁶

A tulajdonosnő felvetései közül nagyon rövid időn belül teljesült Jóba Elek nagykorúsítása, amit 1931. október 23-án terjesztett elő, arra hivatkozva, hogy a fia „... a nyomdai ipar vezetéséhez a szükséges szakismerettel rendelkezik, eddigi magaviseletével, komolyságával tanújelét adta annak, hogy méltó és képes arra, miszerint ügyeit saját esze és belátása szerint önállóan vihesse, és erre kellő érettséggel is bír, ...”⁵⁷ Ugyanazt kérelmezte az érintett személy is. Jóbáné testvérei, Gróman László és Gróman Gyula mindkettőjükkel egyetértett, ily módon az árvaszék október 24-én az 1877. évi XX. tc. 4. §-a alapján az 1912. január 28-án született Jóba Eleket nagykorúnak nyilvánította.⁵⁸

Rejtély, hogy mit akart elérni a gyámhatóság harmadik Jóba Elek nagykorúsításával. Valószínűleg Weisz Manó helyett nem tudtak másik ügyvezető igazgatót alkalmazni, és őt szakmailag felkészültebbnek, ezenfelül rátermettebbnek tartották az édesanyjánál, aki így nemcsak a vállalatvezetés ódiúmatól, hanem a gyámi feladatától is mentesült. Mindenesetre a megrendült gazdasági háttérrel ismerve érthetetlen, miért várták egy 19 éves fiatalembertől, hogy úrrá lehet a már hosszú ideje elhúzódó válságon.

Végül másfél évnyi küzdelem után bekövetkezett az elkerülhetetlen katasztrófa. A szép kiállítású nyomtatványai elismeréseként az 1920-as évek közepén arany-éremmel kitüntetett⁵⁹ Jóba Nyomdát a legfiatalabb családtag sem menthette meg a felszámolástól, ugyanis arra az édesanyja köztartozásai miatt 1933. február 25-re árverést rendeltek el. A lefoglalt ingóságok között gépek, betűk és villanyerőre berendezett nyomdafelszerelések voltak, amelyek felbecslésére az árva hivatal Mauritz Ottó gépgyárost kérte fel. A házi bútorok és egyéb mobiliák értékének megállapításával a helyi Oláh E. Zsigmond bútorgyárost bízta meg Bencs Kálmán. A csődtömeg eladását 1933. szeptember 1-jén 15 órára hirdették meg, nyilvános árlejtés útján, amelynek a gondnoka Schwartz László nyíregyházi ügyvéd volt. A nyomda épületét a gépekkel, felszereléssel, betűkkel, villanymotorokkal, a teljes könyvkötészeti anyaggal, irodai eszközökkel, papírárúval és házi bútorokkal együtt eladták a hátralékaik kiegyenlítésére.⁶⁰

A jelzáloghitelek fedezete a székház volt, amelyet a Nyírvidéki Takarékpénztár Rt. kapott meg. Azt később a részvénytársaság központi fűtéses lakásokká, az alagsori nyomdahelyiségeket pedig lakáspincékké, gépházzá, fa- és széntárolóvá, házmesteri

⁵⁶ MNL SZSZBML V. B. 189. 2821/1937. Az árvaszék levele Jóba Eleknének, 1931. szept. 23.; Uo. Jóba Elekné levele az árvaszéknek, 1931. szept. 25.

⁵⁷ Uo. Jóba Elekné levele az árvaszéknek, 1931. okt. 23.

⁵⁸ Uo. Az árvaszék véghatározata, 1931. okt. 24.

⁵⁹ Arról az általuk nyomtatott számlák hirdetési szövegében (MNL SZSZBML XV. 8. 1. d. 8.), majd a Nyírvidékben számoltak be. (Jóba Elek könyvnyomdája. In: Nyírvidék, 50. évf. (1929) 5. 150. sz. p. 5.)

⁶⁰ MNL SZSZBML V. B. 186. XI. 232/1933. A városi tanács határozata özv. Jóba Elekné elleni árverés ügyében, 1933. febr. 16.; SCHWARTZ LÁSZLÓ: Csődtömegeladás. In: Szabolcsi Hírlap, 1. évf. (1933) 147. sz. 6.

lakássá és egyéb mellékhelyiségekké alakíttatta át Baruch Jenő okleveles mérnök tervei alapján.⁶¹

A nyomda elárverezése következtében harmadik Jóba Elek nem folytathatta felmenői hivatását, de a feleségével, a sárvári származású Papp Erzsébet Rózával⁶² együtt papír- és írógép-kereskedést nyitott Nyíregyházán. Valamint ő részt vett a Szabolcsi Hírlap Lapkiadó Betéti Társaság tagjaként a *Nyírvidék* utódlapjai: a *Szabolcsi Hírlap*, majd a *Nyírvidék Szabolcsi Hírlap* kiadásában is, amelyeket Orosz Károly nyomdájában állítottak elő. Az utóbbi újságnak 1938. április 5-től a nyomdászdinasztia legifjabb tagja lett a szakképzett felelős szerkesztője.⁶³

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy Jóba Eleknének, majd később a fiának a kedvezőtlen körülmények ellenére sikerült 15 évig életben tartani a második Jóba Elektől megöröklött virágzó vállalkozást. Mint láttuk, az 1918-tól 1926-ig zökkenőmentesen működött, de az azt követő hét esztendő rendkívüli gazdasági megpróbáltatásokat hozott, ami azonban szerencsés módon a nyomdatermékek mennyiségén és minőségén nem volt tetten érhető, mert szakmailag akkor is tökéletes produktumokat⁶⁴ állítottak elő.

A Jóba Elek Könyvnyomda termékeiről elmondhatjuk, hogy esztétikusan elrendezett szedéssel, jó minőségű papíron egymással harmonizáló betűcsaládokat, a formához illeszkedő betűtípusokat és díszítőanyagot használva, izléses tipográfiával készültek. Összesen 33 periodikájuk 170 évfolyamáról, továbbá 185 önálló kötetes kiadványukról tudunk, amelyből terjedelménél fogva 77 tekinthető könyvnek, 108 pedig kisnyomtatványnak, illetve füzetnek. Az iskolai értesítők száma 169; a jegyzőkönyvek, jelentések és egyéb hivatalos kiadványoké 127. Az említetteken kívül 500 különféle közigazgatási és aprónyomtatványt készítettek. A cég a helyi közigazgatási, társadalmi és kulturális élethez kapcsolódva elsődlegesen lokális érdekeket szolgált, vagyis a nyírségi szerzők munkáit, írásait közvetítette a nyírségi olvasóknak.⁶⁵

⁶¹ MNL SZSZBML V. B. 192. III. A Nyírvidéki Takarékpénztár Széchenyi út 9. sz. alatti házának átalakítási terve, 1935. máj. 11.

⁶² Jóba Elek Budapesten, 1936. szeptember 11-én kötött házasságot Papp Erzsébet Rózával (1910–2003). (TÓTHNÉ, 2006. 275.)

⁶³ Harmadik Jóba Elek életének további alakulásáról, illetve a Nyírvidék utódlapjairól: A Jóba nyomdászdinasztia története. Nyíregyháza, 2005. Grafit Ny.; A Jóba család és nyomdája. In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 48. évf. (2006) 461–471.; A Nyírvidék a történelem viharában. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 50. évf. (2015) 4. sz. 65–77. című írásaim számoltak be.

⁶⁴ Például 1929-ben Fehér Gábor első regénye, a *Semmibe ívelő hidak*, 1930-ban Juhász Margit második verseskötete, az *Üzenem Adámnak*, 1930-ban a Bessenyei almanach, 1932-ben Személyi Kálmán kétkötetes munkája, a Római jog és két szépirodalmi válogatás a helyi szerzők verseiből, novelláiból: az *Írások*, valamint a *Szabolcsi anthológia* készült a nyomdában. (TÓTHNÉ, 2006. 116–117.)

⁶⁵ TÓTHNÉ, 2006. 141–142.

HOLMÁR ZOLTÁN

A 80 éves szamoszegi világháborús emlékmű

Még javában zajlott az első világháború, amikor felmerült a társadalom részéről az igény a hősök emlékének méltó megőrkítésére és megőrzésére. Ezért 1915-ben létrehozták a Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottságot (HEMOB), melynek elnöke Lukács György (1865–1950) volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, nemzetgyűlési képviselő lett. Két évvel később, 1917. április 19-én az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója, IV. Károly szentesítette az 1917. évi VIII. törvénycikket, amely a harcokban a hazáért elesett hősök emlékének megőrkítéséről rendelkezett. A báró Abele Ferenc vezérkari őrnagy által kezdeményezett, száz évvel ezelőtt Tisza István miniszterelnök támogatásával megszületett jogszabály elrendelte, hogy minden magyar város és község anyagi erejének megfelelő, méltó emléket állítson a nagy háborúban hősi halált halt lakosainak. Elsőként Hatvan városa állított katonaszobrot 1917. november 25-én, majd hét évvel később, 1924 májusának utolsó vasárnapján tartották meg először a Hősök Emlékünnepét, mely a királyné nélküli királyság fennállásáig március 15. és augusztus 20. mellett Magyarország harmadik nemzeti ünnepnapja volt.¹

Szatmár vármegyéből elsőik között csatlakozott a kezdeményezéshez Szamoszeg község, melynek központjában, a református templommal szemközti parkban 1938-ben felavatták az I. világháborús emlékművet. A Szamos és Kraszna zugában fekvő közel 3000 fős Szamoszeg község körjegyzőségi székhelyként a Mátészalkai járáshoz tartozott a két világháború között, s körjegyzőségéhez tartozott még Szamoskér község is. A meglévő források birtokában kijelenthetjük, hogy Szatmár vármegyében elsőik között Szamoskér és Szamoszeg községek tartottak rendkívüli képviselőtestületi közgyűléseket a hősi emlékműállítás kapcsolatban. A Szamoskér községben, 1922. január 24-én megtartott közgyűlés határozata szerint a községi pénztár terhére a Honszeretet Egyesülettől egy márványtáblát rendeltek, melyet a község református iskolájának falán szerettek volna elhelyezni.² Szamoszegen 1922. február 11-én tartottak közgyűlést, ahol a szamoskérihez hasonló határozatot hoztak meg, annyi különbséggel, hogy a márványtáblát a szamoszegi

¹ KOVÁCS ÁKOS (szerk.): Monumentumok az első háborúból. Népművelési Intézet, Múcsarnok, Budapest, 1985. 29.

² MNL SZSZBML IV. B. 757. 7679/1922

református templom falán helyezték volna el.³ Ezek végül nem valósultak meg, s a két település közül később csak Szamosszeg jutott el a megvalósításig. Mintegy 14 éves szünet után, 1936. március 27-én tűzte újra napirendre a hősi emlékmű kérdését Szamosszeg község képviselőtestülete tavaszi rendes közgyűlésén. Határozatuk kimondta, hogy a településnek a világháborúban hősi halált halt 98 hős katonája emlékét az utókor számára is fennmaradó emlékművel megőrökíti, s az emlékmű elhelyezésére a református templom előtti teret jelölték ki. Miután az emlékmű létesítésére a község lakossága közadakozás címen addig 1000 pengőt adományozott és „miután az emlékmű tervezésére illetve anyaga terméskőből állapítottatott meg oly módon, hogy arra a hősi halált halt katonák nevei is feljegyzendőek lesznek, ennélfogva a teljes kivittlét illetőleg az emlékmű további költségeire képviselőtestület a községi pénztár terhére 1000 pengő adományt megszavaz. Utasítja előljáróságot, hogy a megszavazott 1000 pengő adomány kifizetéséről az 1937. évi költségvetés keretében gondoskodjon.”⁴

1936. július 11-án Szatmár, Ugocsa és Bereg k. k. e. törvényhatósági kisgyűlése azonban nem hagyta jóvá Szamosszeg határozatát, mert abból nem tűnt ki az, hogy azt tényleg névszerinti szavazás mellett hozták meg. A törvényhatóság ezért újabb megfontolás tárgyává tette a hősi emlékmű megvalósítását, „hogy a jelen nehéz gazdasági viszonyok között más megoldás, például hősök emlékére építendő iskola falába elhelyezett emléktábla” készüljön Szamosszegen.

Közben 1936. június 6-án Müller Tibor műépítész levele is megérkezett a szamosszegi körjegyzőhöz. Ebben a budapesti szakember vállalta a hősi emlékmű felállítását, de csak úgy, hogy a felállításhoz szükséges állványfát, kevés cementet, a kőfaragó szakember mellé, aki már a kövek kirakodásánál is jelen lenne, két-három napszámot, esetleg egy odavaló kőművest és embere részére az élelmezést és kb. egy napi szállást a községtől kért volna, minden levonás nélkül. Ebben az esetben a 2.150 pengős általányárát 2000 pengőre módosítaná, és az ellenértéket három részletben kérte volna: 700 pengőt a megbízáskor, 600 pengőt a 247.000/924. és az 5087/eln. 1925 B. M. sz. körrendeletben előírt hivatalos bíráló testület által kiállított jóváhagyási okmány megküldésekor, és 700 pengőt az emlék átvételét követő 8 napon belül. Azt azonban leszögezte, hogy olcsóbban nem tudná vállalni és kérte a településtől a megbízást.⁵

1936. szeptember 12-én Szamosszeg község képviselőtestülete őszi rendes közgyűlésén újra tárgyalta az emlékművel kapcsolatos kérdéseket. Az elnök törvényhatóság kérésének eleget téve a névszerinti szavazást rendelte el, melynek eredménye a következő lett: 8 szavazattal 6 ellenében kimondta, hogy Szamosszeg községnek a világháborúban hősi halált halt 98 hős katonája emlékét az utókor számára is fennmaradó emlékművel megőrökíti és az emlékmű elhelyezésére a református templom előtti teret kijelöli. Az előző határozathoz képest kis eltéréssel, de ugyanaz a döntés született meg, mint korábban: „Miután az emlékmű elkészítésére a község lakossá-

³ MNL SZSZBML IV. B. 757. 7678/1922

⁴ MNL SZSZBML IV. B. 757. 121/1937

⁵ MNL SZSZBML IV. B. 757. 121/1937

ga közadakozás címen ez idáig 800 pengőt adományozott, és miután az emlékmű tervezése, illetve anyaga természetéből állapított meg oly módon, hogy arra a hősi halált halt katonák nevei is feljegyzendők lesznek, ennél fogva a teljes kivitel illetőleg az emlékmű további költségeit közadakozásból kívánja előteremteni, mert a községi pénztár ez időszaki anyagi helyzete, valamint a nehéz gazdasági viszonyok nem engedik meg, hogy az emlékmű felállításához 1000 pengő, vagy ennél kisebb összeggel is hozzájáruljon.”⁶

1937. január 9-én Szatmár, Ugocsa és Bereg k. k. e. törvényhatósági kisgyűlése ezt a határozatot ismételtelen nem hagyta jóvá. A főispán a döntését a következőkkel indokolta: 1917. évi VIII. tc. a község kötelességévé teszi azt, hogy a hazáért életüket áldozó hősök emlékét a község anyagi erejéhez mérten örökítse meg. Az eddig összegyűjtött összegben felül a további szükséges költségeket a község, mint erkölcsi testület kell, hogy viselje és kérte az összegszerű határozatot. Szigorúan figyelmeztetett továbbá arra, hogy a hősök emlékművének felállításához addig hozzá ne kezdjen Szamosszeg, míg az emlékmű terveit és a felállítási költségek fedezeti tárgyában hozandó képviselőtestületi határozatot a törvényhatósági kisgyűlés és a HEBB jóvá nem hagyta.⁷

Szamosszeg vezetése azonban makacsul kiállít elhatározása mellett, miszerint elesett katonái emlékére nem egy szerényebb kivitelű emléktáblát, hanem körjegyzőségi székhelyhez méltó szobrot emeltet. A település képviselőtestülete ezért mindent megtehetett, hogy ezen tervét keresztülvigye és megvalósítsa.

Szamosszeg község képviselőtestülete 1937. szeptember 2-án megtartott gyűlésén a következő határozatot hozta meg:

Hivatkozva a törvényhatóság legutóbbi döntésére, bejelentették, hogy a községben felállítandó hősi emlékmű – azaz szobor – építési költségeire mindezülig közadakozásból 1800 pengő áll rendelkezésre, vagyis a teljes fedezet rendelkezésre áll. A községnek, mint erkölcsi testületnek a szobor megépítését illetőleg ezen kívül már semmi nemű megterhelése nem lesz. Az emlékmű teljesen a csengeri tervrajz szerint lesz elkészítve, melyet a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács Hősök Emlékművének Bíráló Bizottsága már elfogadott és jóváhagyott. Az emlékmű építésére ifj. Borbély György mátészalkai kőfaragó, műkőkészítő vállalkozott a következő feltételek mellett: „Az emlékmű gyepesített feltöltés nélkül 450 cm magasságban készítenőd, előtte posztamensen álló 210 cm magas fegyvertartó katonával – úgy az emlékmű, mint a katona sárga, fehér fényezhető granitó darából, vasbetétes tömör beton belső résszel, tömb alakban készül lépcsőzettel csömöszölendő. Az emlékmű élek élfaragás készíttéssel, a sima részek kalapács szemcsézéssel készíttendő. Ahol a hősök neve lesz bevésve, az a rész csiszolva és fényezve készíttendő. A 98 név bevésése valódi arany lappal aranyozandó és az obeliszk két oldalán bevésve illetve elhelyezve. A lapkövek hosszabbított habarcsba rakva az erre reá épülő emlékmű lépcsőzete a katona talpáig összesen bevasalatlan egy tömör tömbbe készül. A felső archidektónikus rész vállpárkányig szintén egy tömbbe készül, ugyanígy a felső

⁶ MNL SZSZBML IV. B. 757. 121/1937

⁷ MNL SZSZBML IV. B. 757. 121/1937

befejező darabnak a része is. A katona alak negatívját, valamint a szobor megmintázását tartozik Osváth Imre akadémiai szobrásznál megrendelni, aki az összes műre vonatkozó szükséges engedélyt köteles beszerezni. Ennek a tervnek minden részét pontosan betartva tartozik a vállalkozó a művet elkészíteni, mert ha ettől eltér, vagy a művet megbíró bizottság a szobor átvételét elejtené, esetben az építési költségből vállalkozó 1000 P., azaz egy ezer pengőt elveszít.”⁸

Ezen kívül az alapozással ellátott kerítés 5,50x5,50 méretű 0,80 cm magas, 12 mm gömbvas keretben cinkezett drótsodrony betéttel 12 köz és ajtó-oszlop között lesz elhelyezve. Az összes munka a legjobb kivitelben alapozás és teljes helyreállítással együtt 1800 pengő. Az emlékmű alapozásához, valamint az emlékmű belső kitöltéséhez és a kerítés alapozásához a követ és a folyamhomokot a község adja, valamint az emlékműhöz az anyag fuvarát és az állvány fuvarát is természetesen Mátészalkáról hozzák. Előleg címen 800 pengő fizetendő, míg 1000 pengő az emlékmű teljes elkészítése, átadása és a bíráló bizottság jóváhagyása után lesz fizetendő.

A körjegyző a név szerinti szavazást rendelte el az ügyben, mire a képviselőtestület teljes mértékben megszavazta a határozatot. Ennek értelmében Szamosszeg község hősi halált halt 98 katonája emlékét szobor formájában örökíti meg az utókornak, míg az emlékmű elhelyezésére a református templom előtti teret jelölték ki.⁹

Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék törvényhatóságának 1937. november 13-án megtartott kisgyűlésén az 1886. évi XXII. tc. 24. §-ában, helyesebben pedig az 1929. évi XXX. tc. 35. §-ában biztosított jogánál fogva vagyontfelügyeleti szempontból felül bírálat alá vette Szamosszeg község képviselőtestületének határozatát, melyet azt végül jóváhagyta.¹⁰

Innentől kezdve minden akadály elhárult, hogy Szamosszeg felállíttassa elesett hőseinek méltó emlékművét, melynek ünnepélyes felavatására 1938. június 6-án került sor. Még a Szatmár és Bereg című megyei újság tudósítója is kiemelte azt a jelentős küzdelmet, melyet Szamosszeg község vívott meg azért, hogy a településnek világháborús szobra lehessen:

„Méltó fénnel, hazafias lelkesedéssel, lélekemelő ünnepséggel áldozott pünkösdi másodnapján délelőtt Szamosszeg község a világháborúban elhalt hősei emlékének. E napon tette rá a koronát Szamosszeg község színmagyar népe, áldozatkészségének gyümölcsére, a község 106 hősi halottja emlékművének leleplezésével. Ott áll a község legszebb helyén a templommal szemben, az Osváth Imre nyíregyházi szobrászművész tervezte és Borbély György mátészalkai kőműves mester kivitele alapján készült 3 méter magas obeliszk, lépcsős talpazaton, rajta a plasztikusan faragott őrt álló katona életnagyságú alakjával. A verőfényes, forró pünkösdi hétfőn várta az emlékmű felavatását.”¹¹

Szamosszeg ezen a napon ünnepi díszet öltött, nemzeti lobogók díszítették a falu házait. Az országút ontotta a környező falvakból érkező vendégeket. Az ünnepély Istentisztelettel kezdődött, ahol ifj. Batta Miklós lelkész tartotta meg hazafias lendületű

⁸ MNL SZSZBML IV. B. 757. 10893/1937

⁹ MNL SZSZBML IV. B. 757. 10893/1937

¹⁰ MNL SZSZBML IV. B. 757. 10893/1937

¹¹ Szatmár és Bereg XVIII: 24. 1938. június 12. 2.

prédikációját. Gyönyörű szavakkal emlékezett meg a világháború és Szamosszeg község 106 hősi halottjáról. A Himnusz hangjaival végződő Istentisztelet után a lobogókkal díszített templom előtti téren kezdődött meg a kegyeletes szobor leleplezési ünnepély, amelyen a leventék ünnepi díszben, sastollas sapkával zászlójuk alatt, a

mátészalkai, nyírmeggyesi, panyolai, szamosszegi frontharcosok, vitézek Hortobágyi József szervező tiszttel vezetésével, míg a mátészalkai cserkészek Sirokay Zoltán cserkész-parancsnokkal vettek részt. A leleplezésre váró szoborral szemben állt a zöld lombokkal és virágfüzérékkel díszített szónoki emelvény, melynek két oldalán a Keleti Magyar Bajtársi Egyesület darutollas, turul sapkás tagjai álltak díszőrséget Hódy László mérnök vezér vezetésével. A díszemelvény körül az előkelőségek foglaltak helyet, köztük dr. Osváth Ferenc főszolgabíró, Fráter Ernő őrnagy, dr. Demjén Ernő tiszti főorvos, dr. Kölcsey Béla, dr. Rápolti Nagy Jenő ügyvéd, Kocsis János szamoskéri református lelkész, Szőnyi Lőrinc ópályi, Kovács Sándor olcsvai és Magos Béla nagydobosi főjegyző. A szobor előtt 25 magyarruhás iskolás lány vont kordont, míg a gyermekek előtt az ünneplőbe öltözött tömeg helyezkedett el. Kuruc dalok után a Himnusz felcsendülésével vette kezdetét az avató ünnepség, majd báró Perényi Péterné, a rendezvény védnöke lépett az emelvényre és mondta el az emlékmű leleplezésére engedélyt adó beszédét. „Szeretném lelkökbe vésni, mint ahogy itt ezen az emlékművön örök időkre kőbe véstük hőseink nevét, hogy azok, akiket ma a világháború után 20 évvel még mindig siratnak és felejteni nem tudnak, égő fáklyaként fogják mindig bevilágítani a magyar történelem lapjait. Most pedig hulljon le a lepel és konduljanak meg hőseink emlékére utoljára a szamosszegi harangok!”¹² Miután lehullt a lepel a gyönyörű szoborról, Puskás István szamosszegi községi főbíró megkapó beszéd kíséretében vette át az előjáróság nevében az emlékművet. Ezután ifj. Batta Miklós református lelkész lépett az emelvényre, akinek közvetlen erejű beszéde alatt hangos zokogás törte meg a néma csendet. Ezt követően a szamosszegi férfikar adta elő Szabó Zoltán kántortanító vezetésével a *Nyugosznak öle a hős fiak...* című dalt, míg Vargha Károly *Hősök* című saját költeményét szavalta el, majd Újfalussy Lajos gazdasági főtanácsos tartotta meg ünnepi beszédét. Három magyarruhás lány – Puskás Julianna, Puskás Klára és Kiss Julianna – szavalata után az emlékmű megkoszorúzása következett. Végül a Szózat magasztos hangjaival zárult a lélekemelő ünnepség.

Szamosszegről még egy érdekes világháborús történet is fennmaradt. A Szatmár és Bereg című megyei lap számolt be 1938. május 15-i számában arról, hogy 24 évi hadifogság után hazatért az egyik szamosszegi katona, Hendzsel Ferenc, aki 1914-es bevonulásakor 24 éves volt. A nagy Nyikolajevics-féle offenzíva alkalmával került hadifogságba és Oroszország ázsiai részére vitték. 1927-ben kérte hazautazását először a szovjet hatóságoktól, míg végre 1938-ra sikerült neki megkapnia. Az Omszk melletti Juszka községből indult el Hendzsel Ferenc oroszországi feleségével és három gyermekével, s 1938. május 7-én érkezett meg Szamosszegre – 20 évvel az első világháború befejezése után. Az újság megjegyezte, hogy Hendzsel Ferenc teljesen elfelejtette a magyar nyelvet, s a moszkvai magyar nagykövetségen töltött két és fél hónap alatt tanulta meg újra anyanyelvét.¹³ Mivelhogy Hendzsel Ferenc hazatért az emlékmű leleplezése előtt néhány héttel, a neve végül nem került fel az elesett hősök névsorába.

¹² Szatmár és Bereg XVIII: 24. 1938. június 12. 2.

¹³ Szatmár és Bereg XVIII: 20. 1938. május 15. 5.

KÜHRNER ÉVA

Osztrák gyermekek Szabolcs megyében 1918 nyarán*

Az első világháború nem csak a harctéren szedte áldozatait, hanem a polgári lakosság számára is rendkívüli nehézségeket okozott. „Mire a levelek lehullanak, katonáink hazatérnek!” – bizakodott II. Vilmos császár, és villámháborúra számítva a harcoló felek nem rendezkedtek be hadigazdálkodásra sem. Hiányzott egy olyan terv, ami egy elhúzódó háború esetén lehetővé tette volna a katonaság és a hátországi lakosság szükségleteinek előteremtését.

A rossz terepviszonyok között, örökös életveszélyben élő, rosszul felruházott, túl-hajszolt katonák élelmiszerellátása jó minőségű és kalóriadús ételekkel, előnyt élvezett a polgári lakossággal szemben, így a termékek java a harcterre jutott. A hátország egyre jobban nélkülözött, és ez elsősorban a nőket és gyermekeket sújtotta. Köztudott volt pedig, hogy az éhező lakosság veszedelmes ellenség.

Háborús nélkülözések

Magyarország és Ausztria kölcsönös gazdasági egymásrautaltságban létezett; a magyar élelmiszereket Ausztria ipari termékekkel kompenzálta. Az elmaradott termelési viszonyok ellenére előállított magyar gabona, sertés és cukor nagyjából fedezte 52 millió monarchiai állampolgár ellátását. A mezőgazdaságot azonban rossz időjárás sújtotta és gondot jelentett a munkából kieső hadbavonultak pótlása is. Mindezen okok átlag alatti termés hozamokat eredményeztek.

Az állati termékek hiánya a legkomolyabb fehérjeforrástól fosztotta meg a fronton harcolókat, de leginkább a hátország gyermekeit, asszonyait és betegeit. Budapestre a háború előtti napi 300 000 liter tejnek 1916 végén már csak a felét szállították, a kieső mennyiséget pedig felvizezéssel „pótolták”; a megengedett 8 százalékos víztartalom helyett a hígítás 60–70 százalékosra is elért. Az élelmiszer alapanyagok minősége romlott, különböző pótszereket adtak mindenhez. A búzalisztet pl. kukorica, burgonya vagy hüvelyesek őrleményével pótolták. A tea szeder-, málna-, eper leveléből készült. A zsemle előbb csak zsugorodott, majd 1915. december 10-től el kellett bú-csúzni valamennyi péksüteménytől. 1915. július 1-től megjelentek a húshagyo napok és a hadimargarin. Végül életbe lépett a jegyrendszer.

* A tanulmány a 2018-as Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei honismereti pályázaton első díjat nyert.

Bécsben és Budapesten már 1915 tavaszán csak jegyre lehetett kapni lisztfélét. Aztán 1916 végén fővárosunkban megjelent a zsírjegy, 1917-ben a cukorjegy, 1918 május 1-én a vendéglői jegy, sőt Miskolcon a főzelékjegy is.¹ A háborús élelmezési nehézségeket a Hadik János elnökletével felállított Országos Közélelmezési Hivatal, valamint számos rendelet és szabályozás segítségével igyekeztek enyhíteni.

Az elhúzódó háború felborította a családok szokásos rendjét. Kiürültek az éléskamrák, a nők munkába kényszerültek vagy felcsaptak vöröskeresztes nővérek; sem pénzük, sem idejük nem maradt a háztartás vezetésére. Az étkezést egyre többen a nagyvárosi közétkeztető helyeken nép-, hadi-, mozgókonyhákon, polgári étkezőkben és diákmenzákön tudták csak megoldani. Az ételt jegyre adták és a heti menü összeállításánál figyelembe vették az előírt zsír- és húsmentes napokat.

Vidéken sem volt sokkal jobb a helyzet, ahol pedig megtermelték az élelmet. A harctéri ellátási nehézségek miatt rekvirálások zajlottak, a katonák nem egyszer „kopaszra ették” azt a területet, ahol elvonultak. A lakosság erre az élelmiszer rejtgetésével reagált. A területek ellenséges kézre kerülése előtt nem volt ritka az élelmiszer megsemmisítés sem. A hátszországban rendkívüli méreteket öltött az élelmiszerhiány, virágzott az élelmiszerhamisítás, az árdrágítás, az üzérkedés és a boltok előtti lélekölő sorban állás. A négy háborús év alatt a finomliszt és kenyér ára 6–8-szorosára, a burgonya 5–11-szeresére, a sertészsír és szalonna 8–9-szeresére, a tej és vaj 4-szeresére, a sertéshús 5-szörösére, a marhahús 10–12-szeresére emelkedett.²

A háború előrehaladtával az egyre csökkenő készletek miatt fokozódott a nélkülözés a fronton és a hátszországban egyaránt. A gyermekek körében megnőtt az angolkóros, skorbutos betegek száma. A legyengült szervezeteket ledöntötte az 1918–19-ben három hullámban is támadó spanyolnátha, de erősen nőtt a tbc-sek száma is.

Az élelmezés stratégiai kérdés lett, igaznak bizonyult Windischgrätz herceg, közlelmezési miniszter kijelentése: „A háborút az nyeri meg, akinek az utolsó darab kenyér marad a kezében.”³ Márpedig monarchia szerte komoly éhínség fenyegetett. Ausztriából már éhhalálról érkeztek hírek.

A „Békekirály”

Az első világháború derekán, 1916. november 21-én elhunyt Ferenc József. A trón Károly főhercegre (1887–1922) szállt. Az osztrák-magyar hadsereg szárazföldi és tengeri erőinek főparancsnokaként sokat tartózkodott a harctereken. Többek között az ott látottak is motiválhatták a vérontás mielőbbi befejezésére irányuló törekvéseit.

Károly életét gyermekkorától buzgó vallásosság kísérte és igen erőteljes volt szociális érzékenysége. Ennek egyik jele volt 1917-ben a világon első ízben a Monarchiában megalakított népjóléti minisztérium is. Rendkívüli érzékenységet tanúsított a nehéz sorsú gyermekek iránt. A gyenge fizikuma miatt átélt betegségek pedig fogékonná tették a kis

¹ S. NAGY ANIKÓ–SPEKÁL JÓZSEF: Gulyáságú és rohamisak. Budapest, 2016. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátó Múzeum, 254. [S. NAGY, 2016.]

² S. NAGY, 2016. 87.

³ S. NAGY, 2016. 76.

beteg sorsáért. 1895–96 körül leromlott egészségi állapotában saját magán is megtapasztalhatta a szabad levegő, a testmozgás jótékony hatását. Mindezek ismeretében érthető, hogy miért ötlötte ki feleségével, Zitával egyetemben a nevével fémjelzett gyermeküdültesi akciót, a háború és a birodalom végnapjainak legnagyobb szabású üdültetését.

A gyermeknyaraltatási akció

A gyermekek élete és egészsége csak a 19. század végén került a figyelem központjába. Ekkor születtek az első gyermekvédő jogszabályok, majd intézmények. Ebben az időszakban terjedt el Európa szerte a gyermeknyaraltatás eszméje, mely a túlszűfolt és egészségtelen városok gyermekeinek nyári vidéki nyaraltatását, felerősítését jelentette családoknál vagy állandó, esetleg alkalmi nyaralókban. A háborús időkben ennek különös jelentősége lett. A szövetséges hatalmak országai között már 1917-ben lezajlott egy csereüdültetés, mely a 1918-as akció előzményének tekinthető, de nem volt ez idegen a magyaroktól sem.

A Károly Király gyermeknyaraltatási akcióban a monarchia több tízezer 6–12 éves gyermekét kívánták hatheti csereüdülésre küldeni; a magyarokat a tengerpartra és az ún. „fenyves vidékre”, az osztrákokat a magyar falvakba. Az idő előrehaladtával a magyarok részére már csak a tengerparti üdülés maradt. Módosult az akcióban résztvevő gyermekek létszáma, valamint az üdülés hossza is.

A nemzetiségi ellentéteket megelőzendő Magyarországon 39, elsősorban német és magyarlakta vármegyét jelöltek ki az osztrákok fogadására, többek között Szabolcs vármegyét is. A kb. 1600 vendéglátó településnek ötszáz főnél népesebbnek és különböző járművekkel könnyen megközelíthetőnek kellett lennie.⁴ A gyerekeket átlag 25 fős csoportokban helyezték el helységenként, egy-egy felügyelő kísérettel. Az akció irányítója Vadnay Tibor volt, akit 1918. március 21-én neveztek ki az akció kormánybiztosává.⁵

A szervezők abban is bíztak, hogy az üdülésnek egészségügyi hasznán kívül egyéb társadalmi és pedagógiai hozadéka is lesz; „... látóköriük megbővül, szellemük felfrissül, alkalmazkodási képességük kifejlődik, egyszersmind bizonyosra vehetjük, hogy hazájukba visszatérve nem az áldatlan ellentétek előmozdítóinak táborát fogják szaporítani.”⁶ „A csere a felnőttekkel éreztetni fogja a testvéri szövetség melegét a szolidaritás az együvé tartozandóság fölemelő érzését...”⁷

Eredetileg százezer osztrák és húsz ezer magyar nyaraltatását tervezték. Az aránytalanság jól érzékelhető mind a tervezett, mind a tényleges létszámok tekintetében; ötször annyi osztrákot akartak küldeni hazánkba, mint magyart fogadni a tengernél. A végső mérlegnél ez az arány még romlott is, hiszen a hetvenötezer osztrákkal (70 000 gyermek és 5000 kísérő) szemben csak 8400 (8000 gyermek és 400 kísérő) magyar üdült.⁸

⁴ VADNAY TIBOR: Károly király gyermeknyaraltatása. In: KÁDÁR BÉLA, SARLÓ VILMOS: A nagy vihar hajótöröttei. Budapest, Wodianer, 1927. 156. [VADNAY, 1927.]

⁵ Kormánybiztosi kinevezések. Belügyi Közlöny, 1918. 23. 14. sz. 286.

⁶ FIZIKER ROBERT: Boldog Károly. Élet és Tud 2004. 59. 7. sz. 203.

⁷ Károly király gyermeknyaraltatása. Néptanítók Lapja, 1918. 51. 15. sz. 1–2.

⁸ VADNAY, 1927. 153, 157.

Ezt a hatalmas létszámot a 39 fogadó megyében csak úgy lehetett elhelyezni, ha megyénként átlagosan 2500 főt látnak vendégül, de a csökkent létszám is átlagban 1920 fő befogadását jelentette. A közigazgatási egységek különböző mérete, és a lakosság eltérő fogadókészsége miatt megyénként eltérő számban tervezték szétosztani a jövevényeket. Békésben 4150,⁹ Esztergom vármegyében 1475 ebből Esztergom városban 850,¹⁰ Tolna és Baranya megyében 2800,¹¹ Egerben 1400,¹² Hajdúböszörményben 500,¹³ Szabolcsban 4000 ebből a negyvenezres Nyíregyházán 2000¹⁴ főt terveztek fogadni. Az utazás közeledtével, július-augusztusra a létszámok lejjebb ereszkedtek.

Az üdülést eredetileg július 15 és augusztus 28 közötti időszakra tervezték, de ez 2–3 héttel későbbre tolódott. Július 25 – augusztus 14. között naponta 2–6 különvonat (összesen 70) és a Dunán 9 hajó szállította a gyermekeket Magyarországra. Először a dunántúli és Duna-Tisza közötti megyékbe kerültek a vendégek, utána az északkeleti, északnyugati és tiszántúliakba. A visszaút hasonló rendszerben, szeptember 9 – október 6. között zajlott.

Az akció költségeit társadalmi adakozásból kívánta előteremtetni a király, ugyancsak ily módon – önkéntesekkel – kívánták bonyolítani a szervezést is. Az önkéntesek azonban nem mindig végezték elhivatottan feladataikat. Az osztrák fél sokszor nem tartotta magát az előre meghatározott létszámokhoz; nem küldtek vendégeket oda, ahol várták őket, és megérkeztek olyan helységekre, melyeket járvány miatt töröltek a fogadó települések listájáról. Így fordulhatott elő pl., hogy a Pápára várt 144 helyett 400 gyermek és 16 felügyelő érkezett.¹⁵

Magyarországon viszont sem gyűjtést, sem a lebonyolítást nem bízták csupán a társadalmi erőkre. Bevonták az irányításba a közigazgatási szerveket. Vadnay kormánybiztos apró részletekig kimunkált tervét fő- és alispánok, polgármesterek helyi irányítása mellett társadalmi szervezetek bevonásával valósították meg. Nagy segítséget nyújtott a katonaság, a szervezést és a felügyeletet a szakmailag felkészült gyermekmenhely-igazgatók látták el. A járási elöljáróságokon létrehozta nyaralattási bizottságokat, melyeknek tagjai megbecsült helyi személyek, jótékonyági szervezetek tagjai voltak. Felügyeletükkel történt a helyszíni előkészítés és ők tartották rajta szemüket az üdületésen.

Az összegyűjtött pénzt az újonnan alakult Kaiser Karl Wohlfahrtswerk Kinder aufs Land pénzalapja kezelte, mely szervezet inkább reprezentatív jellegű volt, mint tényleges végrehajtó szerv. 6,2 millió koronát bocsátottak Vadnay rendelkezésére, melyet ő a vendéglátók költségeire szánt. Ehhez hozzáadódott a társadalom tehetősebb rétegeinek a kiadásokat csak részben fedező pénzadománya, és a háborúban megsemmisült települések helyreállítását szolgáló „A háborúban feldúlt tűzhelyeket újrafelépítő országos bizottság” pénzei.

⁹ Károly király gyermeknyaralattása. Békés, 1918. máj. 05., 18. sz. 2.

¹⁰ Károly király gyermeknyaralattása. Esztergom, 1918. máj. 19., 20. sz. 3.

¹¹ Károly király gyermeknyaralattása. Tolnamegyei Közlöny, 1918. jún. 09., 23. sz. 3.

¹² Osztrák gyermekek nyaralása Egerben. Egri Újság, 1918. máj. 15., 110. sz. 2.

¹³ A történelem hétköznapijai. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 20. Debrecen, 1984. 131.

¹⁴ Négyezer osztrák gyermek szabolcsi nyaralása. Nyírvidék, 1918. máj. 17. 112. sz. 2.

¹⁵ Osztrák gyermekek Pápán. Pápai Lapok, 1918. aug. 11., 32. sz. 2.

Források

A nagyszabású cseréudültetésről – mely kb. három katonai hadtestnek megfelelő gyermektömeget mozgató meg, mind a küldő, mind a fogadó közösségek körében jelentős esemény volt –, nagyon keveset tudunk. A legutóbbi időkig az utókor sem foglalkozott a témával.

Néhány éve jelent meg a szolnoki levéltár honlapján egy rövid írás,¹⁶ mely megyénk akcióba kapcsolódásáról ad némi képet. L. Juhász Ilona a komáromi Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa pedig kétrészes tanulmányban foglalta össze a Felvidéken lezajlott üdültetést.¹⁷ Az akcióról leginkább a korabeli sajtóból – megyénkben a Nyírvidékből – értesülhetünk, aminek propaganda erejét felhasználták az ügy érdekében és ellene egyaránt. Közlései ezért sokszor kritikával kezelendők.

Egyéb korabeli forrásként Vadnay Tibor belügyi államtitkár, szociálpolitikus, nyaraláshoz összeállított füzetkéje¹⁸ és a zavaros idők miatt csak 1927-ben megjelent beszámolója szolgál.¹⁹ Az összegzés a pontos statisztikai adatok közlésével azonban szűkszavúan bánik.

Nagy szerencsének mondható, hogy a nyomtatásban megjelent 1918-as alispáni jelentés²⁰ valamint egy, a megyei levéltárban fellelhető terjedelmes irat-csomó megőrizte az akció Szabolcs vármegyére vonatkozó írott emlékeit.²¹

Magyarok a tengernél

A magyar gyermeket a gyermekmenhelyek igazgatóinak választása alapján eredetileg két turnusban (június 15 – szeptember közepe) akarták a tengerpartra küldeni. A lebonyolító az MSZDP irányítása alatt álló Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete volt. Kiderült azonban, hogy legfeljebb 8000 fő elhelyezésére van kapacitás. A június közepén kezdődő hathetes első turnusban a fővárosiak és környékbeliek – köztük József Attila és Eta –, az augusztusban induló másodikban a vidéki gyermekek utazhattak volna.

A tengerparti üdülés kritériumai a gyenge fizikum, rossz egészségi állapot, betegségből lábadozás voltak. Az üdülés indokoltságát és azt, hogy nem fertőző beteg, tisztiorvosi igazolással kellett alátámasztani.

A helyszínen derült ki, hogy nem volt alapos az előkészítés, a szállás évek óta zárva lévő dohos szállodákban és panziókban volt, ahol hiányoztak ágyak, takarók, alapvető higiéniai felszerelések. „Rendetlenség, pontatlanság, előre nem látás, magánérdekek

¹⁶ http://hosokvoltak.blog.hu/2011/08/22/karoly_kiraly_gyermeknyaraltatasa (letöltve: 2018. 01.23.)

¹⁷ L. JUHÁSZ ILONA: A Károly király gyermeknyaraltatási akció 1918 nyarán. 1. Osztrák gyerekek a mai Szlovákia magyarlakta területein. Fórum, 2014. 16. 2. sz. 71–101. [L. JUHÁSZ, 2014/a.]

L. JUHÁSZ ILONA: A Károly király gyermeknyaraltatási akció 1918 nyarán. 2. Magyarországi gyerekek nyaralás Ausztriában. Fórum, 2014. 16. 3. sz. 123–145 [L. JUHÁSZ, 2014/b.]

¹⁸ VADNAY TIBOR: Károly Király Gyermeknyaraltatása magyar területen 938 sz. szabályzat. Budapest. 1918. 12.

¹⁹ VADNAY, 1927. 147–162.

²⁰ Jelentés Szabolcsvármegye alispánjának Szabolcsvármegye 1918. 1. félévi közigazgatásának állapotáról. Nyíregyháza, 1918. 42. [Alispáni, 1918.]

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltára (MNL SZSZMBL) V.B. 77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város polgármesterének iratai 573. doboz [MNL SZSZMBL V.B. 77. 573. dob.]

mindenfelé²² – summázta a helyzetet dr. Berend Miklós, megyénkiből elszármazott és a Tanácsköztársaság alatt brutálisan megölt gyermekorvos, akire a tengerparti nyaralás egészségügyi felügyeletét bízta. A kormánypárti és ellenzéki lapok (*Az Est*, *Világ*) egyaránt mohón ugrottak a botrányra. Beállítottságuk szerint támadták a felelőtlen akciót, vagy szépítették a gyermekek kedvező fogadtatását. A hisztéria viszont sok szülőlt eltántorított attól, hogy gyermekét a tengerpartra küldje.

Nyíregyházi gyerekek a tengernél

Bár a helyi sajtó már májustól toborozta az üdülőket Klár Berta, a nyaraltatási bizottság tagja egy augusztus 7-én kelt levélben jelezte, hogy a gyermektoborzás eredménytelen volt.²³ Ekkor már csak 2–3 heti nyaralásról beszéltek és az indulást szeptember 2-ra datálták.²⁴ A városból pedig, a tervezett 300-zal szemben, mindössze 25–30 gyereket lehetett a tengerpartra küldeni.²⁵ Ez a létszám, a meghosszabbított augusztus 27-i határidőig sem jött össze.

Egy levéltári forrás megőrizte 22 jelentkező gyermek (15 fiú és 7 leány) adatait.²⁶ A legfiatalabb közülük 7, a legidősebb 17 éves volt, legtöbbször a 10–12 éves korosztályból voltak. Az üdülésre javasolt 2–12 éves kort hatan lépték át. Öt testvérpár és hármas testvérek is jelentkeztek az üdülésre. A fiatalok családi hátteréről megállapítható, hogy hárman félárvaak voltak, de a szülők a város középosztályából kerültek ki. Az apák foglalkozása között volt kereskedő, terménykereskedő, szabó, egyházi, mozdonyvezető, gimnáziumi pedellus és kilenc gyermek esetében városi tisztviselő.

Egészségi állapotukról elmondható, hogy többnyire gyenge szervezetű, vagy gyenge fejlettségű gyerekekről volt szó, de a kórelőzményeik között előfordult ortopédiai betegség, angolkor, farkastorok és nyúlszáj miatti műtét, malária utáni lába-
dozás és fél fület érintő sükettség is.

Az üdülés tehát kudarcba fulladt, a második tengerparti turnust már el sem indították és okként az iskolai év kezdésére hivatkoztak. Ez talán szerencse is volt, hiszen Fiumében és környékén már a nyáron megjelent a spanyolnátha, ami jelentős veszélyt jelentett volna az üdülőkre, az egészségügyi személyzetnek pedig más irányú elfoglaltságot adott.²⁷

Osztrákok Szabolcsban

A megyei akció előkészítése június 3-án kezdődött. Az alispán értekezletet hívott össze, melyen tájékoztatta a járási főszolgabírókat és a megyeszékhely polgármesterét a feladatokról.

²² JÁSZI OSZKÁR: Epilóg a gyermeknyaraltatáshoz. *Világ*, 1918. 8. aug. 7. 7. [JÁSZI, 1918]

²³ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. Jelentés

²⁴ Nyíregyházi gyerekek mennek a tengerpartra. *Nyírvidék*, 1918. aug. 20., 187. sz. 3.

²⁵ Nyíregyházi gyerekek tengerparti üdülése. *Nyírvidék*, 1918. aug. 30. 194. sz. 3.

²⁶ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. Orvosi javaslat

²⁷ Idézi: L. JUHÁSZ, 2014/b. 132.

Megyénkben az osztrák gyermekek nyaralása augusztus 4 és szeptember 19 között zajlott le. A vendégek Nyíregyházán átutazva, vagy átszállva jutottak el szálláshelyükre, így pl. szárnyvonalakon Polgár, Tiszalök, Nagykálló, Nyírbátor, Rakamaz irányába, vagy kisvonattal a rétközi falvakba.²⁸

A Szabolcsban üdülők létszámát pontos adatok hiányában csak megbecsülni lehet. Egy sajtóhír 2829 főről tud,²⁹ a hivatalosnak tekinthető 1918-as alispáni jelentés szerint megyénk 23 települése 1741 gyermeket látott vendégül.³⁰ Az eltérés 421 fő. Nyilvánvaló azonban, hogy az alispáni jelentésből kimaradtak egyes járások (pl. Kisvárdai, Nagykálló, Nyírbogdányi) adatai, valamint a Nagykállóban üdülők pontos száma sem ismert, de több százas létszámról ír a Nyírvidék. A tényleges létszámok rekonstruálása csak az alispáni jelentés, a sajtóban megjelent híradások és levéltári iratok összefésülésével lehetséges.

Járás	település	fő
Dadai alsó	6 ¹	454
Dadai felső	3 ²	85
Kisvárdai	5 ³	338
Ligetajlai	0	0
Nagykálló	5 ⁴	343 ⁵
Nyírbaktai	6 ⁶	176
Nyírbátori	6 ⁷	200
Nyírbogdányi	4 ⁸	273
Nyíregyháza	1	501
Tiszai	1 ⁹	38
összesen:	37	2408

¹ Büdzsenthály (164), Polgár (75), Tiszadob (40), Tiszaeszlár (67), Tiszaladány (30), Tiszalök (78).

² Rakamaz (30), Tiszabercel (25), Vencsellő (30).

³ Ajak (25), Dóge (26), Kisvárdai (166), Nyírtass (25), Pátroha (74), Pátroha környéke (22).

⁴ Balkány (60), Kállósemjén (22), Nagykálló (több száz), Napkor (103), Újfehértó (158).

⁵ A pontos nagykálló adatok hiányában csak feltételezzük, hogy a járásban üdülők száma magasabb volt.

⁶ Apagy (26), Levelek (25), Nyírbakta (25), Nyírmada (50), Ófehértó (25), Vaja (25).

⁷ Kisléta (30), Máriapócs (30), Nyírbátor (50), Nyírgyulaj (30), Nyírpilis (30), Pócspetri (30).

⁸ Demecser (120), Kótaj (80), Nagyhalász (30), Nyírbogdány (18), Nyírpazony (25).

⁹ Eperjeske (38).

1. táblázat: Az üdülésben résztvevő települések és üdülő gyermekek létszáma

A táblázat adataiból látható, hogy az egyes járások különböző mértékben vették ki részüket az akcióból, hiszen míg a nyírbátori járásban lévő kilenc község kétharmada, a dadai alsó és a nagykálló járás községeinek közel fele fogadott gyermeket, addig a sok községet magába foglaló tiszai járásban csak egy, a ligetaljai járásban egyetlen vendégfogadó település sem akadt. Ezt persze nem csak a lakosok közönyének számlájára írhatjuk, hanem inkább a történelem viharainak tudható be. A ligetaljai járásban például román katonai betörések, magyar katonák beszállásolása, fosztogatások jelentettek éppen akkoriban nagy gondot.

Valamennyi befogadó település lakosainak száma meghaladta az ezer főt.³¹ A legkisebb, 1100–1300 fős falvak, Eperjeske, Tiszaladány és Nyírpilis egyenként 30–38 gyermeket fogadott egy esetleg két kísérvél, míg az 5000–6000 fős Balkány,

²⁸ Nyíregyházára augusztus 8-án érkeznek a nyaraló gyermekek. Nyírvidék, 1918. aug. 4., 175. sz. 3.

²⁹ Uo.

³⁰ Alispáni, 1918. 42.

³¹ Az 1920. évi népszámlálás. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest. 1923. 120–124.

Nagyhalász vagy Tiszalök csak a dupláját. Az üdülők száma tehát nem nőtt a település nagyságával arányban és nem befolyásolta azt a felekezeti hovatartozás sem. Az egyes települések fogadókészsége számos egyéb tényezőtől függött, hatott rá a negatív propaganda, de leginkább a háború okozta anyagi és erkölcsi kimerültség.

Szervezés Nyíregyházán

Ennyi vendég sikeres nyaraltatása azonban jelentős előkészületeket igényelt. Mikecz Dezső udvari tanácsos, alispán 19033/1918 számon körrendeletet adott ki a községi hatóságoknak a teendőkről, a hatósági orvosoknak az egészségügyi felügyeletről, amelyhez mellékelte Vadnay szabályzatát is.

Az első megbeszélést május 11-én délután tartották Nyíregyházán a városháza tanácstermében. Fodor Károly, a debreceni gyermekmenhely gondnoka, egy menhelyi tisztviselő és a városi elit több tagja volt a résztvevő. A szabolcsi üdültetés irányítója dr. Brokés Győző kormánybiztos, az ügy nyíregyházi előadója dr. Walter Géza városi jegyző volt.³²

A 24 tagú helyi nyaraltató bizottság csak 1918. július 29-én alakult meg Moravszky Ferenc főgimnáziumi tanár, helyettes elnök vezetésével. Tagjai között volt tanító, lelkész, orvos és más olyan személy, akinek a közreműködése kívánatos volt.³³ Feladatuk a gyermekek szétosztása, a horgylétük figyelemmel kísérése volt. A vendégek és a város közötti kapcsolattartásban németül jól beszélők segédkeztek, köztük dr. Nagy József, dr. Schárbert Ármin és mások. Az üdülés ideje alatt „Nyaraltatási irodát” működtettek a római katolikus elemi iskola udvari részében, ahol naponta 9–10 óra között volt ügyfélfogadás.³⁴ Ezt kereshették fel a vendéglátó családok az osztrák gyermekekkel kapcsolatos ügyekben, panaszokban, de itt vehették át az élelmiszer kiutalásokra szóló jegyeket is.

A csereüdültetés szervezésében kb. 200 fő, főleg a városi értelmiség tagjainak segítségét várták. Számítottak a városi egyesületek tagjai és a cserkészek közreműködésére, akiknek a pályaudvaron, majd a gyermekek megvendégelésénél és családokhoz történő szétosztásnál volt feladatuk. A nyíregyházi leányegylettől Klár Berta vezetésével az ügyes-bajos dolgok intézésében való segédkezést, szórakozásról történő gondoskodást, kirándulások és játékdélutánok szervezését kívánták.

A vendéglátó családok toborzása

A segítők első feladata olyan vendéglátó családok beszerzése volt, akik vállalták hat hétig egy-két gyermek ellátását csekély díjazás ellenében. A pénz mellett lisztet és

³² Nyírvidék, 1918. máj. 17. 112. sz. 2.

³³ Tagjai: Adorján Ferenc, Adorján Ferencné, dr. Bernstein Béla, Darvassy Gabriella, Énekes János, dr. Flegmann Jenőné, Kégly Szeréna, Klár Berta, Krieger Mihály, Major István, dr. Márkus Jenő, Moesz Béla, dr. Murányi Lászlóné, dr. Nagy József, Nagyváthy Ferenc, Orsovsky Gyula, Papp Lajos, Ruhmann Andor, Schárbert Ármin, Szabó Pál, Szítha Jenő, Tóth György, Vargha György.

³⁴ Magyar gyermekek nyaralása. Nyírvidék, 1918. aug. 25., 190. sz. 2.

cukrot is juttattak az étkeztetésükhöz. A cél az volt, hogy minél több gyereket családnál helyezzenek el, akit nem sikerült, annak maradt a csoportos iskolai szállás. A gyermekek vendéglátói előre választhattak, hogy hány főt és milyen nemű gyereket vesznek magukhoz. Az osztrák kísérők elhelyezésére elsősorban értelmiségi családokat kértek, akik az ellátásért számla ellenében kaptak térítést az akció pénzből. Az üdültető családoktól elvárták, úgy bánjanak az idegenekkel, hogy azok a legjobb benyomást kapják a magyar emberről, az országról.

Az első hírek az üdülésről, 1918 májusában jelentek meg a megyei sajtóban, de más vidékeken (pl. Felvidék) is. Ezt követően 3–4 naponta felhívásokat tettek közzé vendéglátók jelentkezése érdekében. Az önkéntesek május 31-ig folytatták a fogadó családok összeírását. Jelentkező azonban nem volt elég, hiába mutatott jó példát Moravszky elnök, aki maga is vállalta két 6–8 éves korú lányka ellátását. A határidőt június 10-ig meghosszabbították, de a Nyírvidékben még július 20-án³⁵ és az érkezés előtti napokban is³⁶ keresték a vendéglátókat nem csak a gyermekek, hanem a kísérők számára is olyan ígérettel, hogy jó alkalom nyílik a német nyelv tanulására.³⁷

A város lakosai körében nem talált egyöntetű pozitív visszhangra a csereüdültetés. „Iparostársaim, akiknél ez ügyben kopogtattam, tekintettel a mai viszonyokra kéresemmel elutasítottak” – jegyezte fel Major István május 29-i levelében.³⁸ A Feminista Egyesület nevében Bogdán Ferencné arról tudósított, hogy: „Nincs család, aki fogadna gyereket, de küldeni sem akar.”³⁹ Fazekas János pedig az egyik gyűjtőíven így summázta az okokat: „a legtöbb család azért nem fogadhat szegény gyermekeket, mert maguknak sincs elegendő ennivalója a nagy drágaság miatt.”⁴⁰

Az elutasítás nem csak az élelmiszer ellátási gondoknak volt köszönhető. A nyár derekán, már eljutott a tengerparti kudarcok híre a lakossághoz és olvasható volt az ellenzék nemtetszése is az akcióval szemben.⁴¹ Tény az is, hogy a mezőgazdaságból élő településeken éppen akkor volt a mezőgazdasági munkák dandárja. Ezzel együtt a Nyírvidék arról írt, hogy „Különösen az egyszerűbb osztályhoz tartozók jelentkeztek gyermekekért, a tehetősebbek túlnyomó többsége távol tartotta magát az akcióban való részvételtől.”⁴² Ők inkább más módon próbáltak segíteni. Hirschler Mór pl. nőtlen ségére hivatkozva pénzzel járult hozzá a kiadások fedezéséhez. Várallyay Ferenc nyugalmazott jószágigazgató, aki súlyos balesete miatt július 12-én mondta le 15 gyerek és 1 kísérő fogadását, 300 koronát ajánlott fel a Szent István napi ünnepi ételmezésre és a gyermekek szórakozására.⁴³ Néhányan, akik nyomós indok nélkül visszaléptek, dörgedelmes levelet kaptak Bencs Kálmán polgármestertől.

Az előkészületek sorában két fontos intézni való volt még; be kellett rendezni a csoportos szállást és meg kellett szervezni a csoportos étkeztetést.

³⁵ Jönnnek a német gyermekek. Nyírvidék, 1918. júl. 20., 162. sz. 2.

³⁶ Holnap jönnek az osztrák gyermekek. Nyírvidék, 1918. aug. 8., 178. sz. 3.

³⁷ Az osztrák gyermekek jól érzik magukat. Nyírvidék, 1918. aug. 13., 182. sz. 2.

³⁸ MNL SZSZMBL VB 77. 573. dob. toborzók feljegyzései

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ JÁSZI, 1918.

⁴² Ötszáz osztrák gyermek nyíregyházi nyaralása Nyírvidék, 1918. aug. 10., 180. sz. 2.

⁴³ Nyírvidék, 1918. aug. 25., 190. sz. 2.

A csoportos szálláshelyek kialakítása

Már az előkészületek alatt nyilvánvaló volt, hogy 100–150, de átmenetileg 200 gyermeket is csoportosan kell elhelyezni. Erre a célra iskolákat jelöltek ki. A lány polgáriban 70–80 lányt akartak elszállásolni, de erről le kellett mondani, mert azt himlős megbetegedések miatt augusztus 20-ig zár alá vették. A községi fiú polgári rajztermét 25 gyermek és 2 kísérő, a tornatermet 40 gyermek és 2 kísérő számára kellett berendezni. A római katolikus elemi iskola két tantermében összesen 43 gyermeket és 2 kísérőt, az állami tanítóképző Bethlen u. 17. alatt bérelt épületében 41–42 főt kellett elszállásolni.

A mérnöki hivatal július 16-án intézkedett, hogy hordják ki a berendezési tárgyakat, takarítsanak ki, mossanak fel az iskolákban és szellőztessenek. Megbízta takarítónőket is, hogy augusztus 8–22 között tartsanak rendet a szállásokon, napi 8–8 korona díjazás fejében. A végelszámolásból kiderül, hogy Jaczkó Jánosné 8,5 napi, Lipcsei Albertné 15,5 napi, Szabó Lajosné 5,5 napi bért, azaz 84, 119 és 44 koronát vett fel.⁴⁴

Nem kis gondot jelentett ennyi személy számára megfelelő fekhely és ágynemű biztosítása. Ebben a kassai katonai parancsnokság segített a városnak, majd néhány környékbeli községnek, ugyanis kiutaltak 4 szekér szalmát a szalmazsákok megtömésére és biztosítottak 150–150 takarót és vánkost. A felnőttek számára a tanítóképző internátusától kölcsönöztek vaságyakat. A vendégek birtokba vehették a tantermekben eleve ott lévő berendezési tárgyakat (szekrény, asztal, szék fogas, szappantartó, ivópohár, vizesvödör, kancsó stb.), de sok minden hiányzott még. A katonaság, bár bíztak benne, nem tudott evőeszközöket adni.⁴⁵ A mosdótálak egy részét a város biztosította, de ezekhez Gellér Vilmostól még kölcsönözni kellett 10 darabot, mint ahogy négy vizesvödört is. Szintén Gellértől szereztek be kávéscsészéket, gyermektányérokat. Wirtschafter Ármintól vásároltak 40 kávéscsészét és 10 szappantartót is. Ezek mellett rendelkezésre állt az erdélyi menekülteknek beszerzett dolgokból 12 csésze, 41 kanál, 105 villa, 100 kés, 53 tányér, 5 szappantartó is, melyeket erre a célra igénybe vehettek.⁴⁶

A csoportos étkezés megszervezése

A csoportos étkezések biztosítására versenytárgyalást hirdetett a város, melyre két vállalkozó jelentkezett.⁴⁷ Hogyan Mihályné vállalta heti 4 alkalommal húsos (2 leves, 2 pecsenye) ebéd, és amennyiben a város biztosít napi 20 liter tejet, reggeli és uzsonna adását. Az ételek elkészítését az elhelyezésre szolgáló iskola konyháján képzelte el.

Szerződést végül a jobb feltételeket ígérő másik pályázóval, Estók Károly asztalos-sal kötöttek július 25-én. Ez 160–180 gyermek és 8–10 kísérő ellátásáról szólt az augusztus 3-szeptember 15 közötti időszakra. Az étkezést gyermekenként heti 30, a kísérők esetében napi 10 koronából kellett kihozni. Megjegyzendő, hogy a felnőttek

⁴⁴ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. elszámolás.

⁴⁵ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. 1918. július 17-én kelt levél.

⁴⁶ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. feljegyzés.

⁴⁷ MNL SZSZMBL jegyzőkönyv 1918. július 6.

3 korona költséget maguk álltak. Kölcsönkérte viszont hat hétre a Sóstói vendéglőből a város tulajdonát képező, használaton kívüli takarékos tűzhelyet, amelyet szeptember 15-ig meg is kapott használatra. (Ez végül csak 1919. január 16-án került vissza.) A főzéshez szükséges fát, illetve a kormányrendeletileg megszabott liszt, cukor, zsír mennyiséget a város közvetítésével kapta. A főzést és a kétturносos étkezéseket a Katona utca 15. szám alatti házában kívánta lebonyolítani a vállalkozó. A reggelit 7 és 7,30, az ebédet 12 és 12,30, a vacsorát 19 és 19,30 óra között. A reggeli és ebéd után az étkezők megkapták a tízórainak valót, ami többnyire lekváros kenyér vagy kenyér és gyümölcs volt. A kenyérféjadag napi 308 gramm volt.

Az ellátást ellenőrizte a városi tisztviselő orvos, a debreceni gyermekmenhely orvosa, az étkezés lebonyolítását felváltva felügyelték a jótékony nőegyletek tagjai. Az étlapot, amit jól látható helyen kifüggesztettek, közösen állították össze és azt szerződésben lefektették.

	Reggeli	Ebéd	Vacsora
Hétfő	rántott leves	hamisleves, burgonyafőzelék	főtt tészta
Kedd	tejeskávé	húsleves, kelkáposzta főzelék, marhahús	köleskása
Szerda	rántott leves	hamisleves, borsófőzelék	gulyás
Csütörtök	rántott leves	húsleves zöldbabfőz. marhahús	főtt tészta
Péntek	tejeskávé	bableves, metélttészta	tökfőzelék
Szombat	rántott leves	húsleves, karalábéfőzelék, marhahús	törtburgonya
Vasárnap	tejeskávé	hamisleves, zöldbabfőzelék, pecsenye, sütemény	gulyás vagy hideg hús

2. táblázat. Mintaétlap⁴⁸

Az osztrákok érkezése, elhelyezése

A bécsi és Bécs környéki gyermekek első, 1300 fős turnusa augusztus 4-én érkezett megyénkbe. Ezek a gyermek a nagykállói, a nyírbátori járásba és Kótajba kerültek. Egy másik különvonat augusztus 8-án futott be az állomásra 501, megyeszékhelyen maradó gyermekkel és 22 kísérővel. Vélhetően ez vitte tovább a kisvárdai járásban üdülőket is célállomásuk felé. Az augusztus 9-i vonat a Polgáron nyaralókat és a Bereg felé tartókat szállította.⁴⁹

A különvonatok kivétel nélkül több órás késéssel érkeztek meg, Nagykállóra pl. délután helyett este fél 11-kor, majd Nyírbátorba éjfélkor.⁵⁰ A Nyíregyházára tartókat

⁴⁸ MNL.SZSZMBL jegyzőkönyv 1918. július 6.

⁴⁹ Nyírvidék, 1918. aug. 4., 175. sz. 3. és Az osztrák gyermekek megérkeztek Szabolcsba. Nyírvidék, 1918. aug. 6., 176. sz. 2.

⁵⁰ Uo.

szállító vonat 26 órás út után 8 órás késéssel 18 órakor futott be. Mindenütt meleg hangú üdvözlés fogadta a fáradt utasokat, majd kaptak harapnivalót, ezután kezdődött a szétosztás. A késő éjszakai érkezés miatt, azonban sokan aznap éjjel még csoportos szálláshelyen tértek nyugovóra, a megyeszékhelyen iskolákban, Nyírbátorban a nagyvendéglő nagytermében. Voltak gyerekek, akiket Nyíregyházáról csak egy hét múlva vittek tovább Nyírpazonyba, Rakamazra és Nagyhalászba.

A város nagyon készült az osztrákok fogadására, fellobogózták a polgári fiúiskoláig vezető utat és kivonult fogadásukra a megye alispánja és a város polgármestere. A vendégek cserkészek kíséretében párosával vonultak a polgári fiúiskolákba, ahol meleg étel várta őket.

A nyíregyházi családok még aznap hazavitték vendégeiket, a szétosztás éjfélig is elhúzódott.

A vonattal ellátmány is érkezett, persze gondokkal. A fejenként megígért 10 kg, azaz összesen 5000 kg liszt helyett csak 3800 kg érkezett, cukor pedig egyáltalán nem volt a küldeményben, ami akadályozta a főzést. Így sürgősen kérték a liszt és a cukor pótlását.⁵¹

A családokhoz kihelyezés üteméről leginkább a csoportos étkezések porciói tájékoztatnak. E szerint, augusztus 9-én 235 fő volt az iskolákban. A létszám augusztus 17-ig 80–100 főre apadt; 13–15 volt a felnőtt. Augusztus 18-án további 3 felnőttet és 30, illetve 25 gyereket irányítottak Vencsellőre és Tiszabercelre, miután nem tudták Nyíregyházán családoknál elhelyezni őket.⁵² A gyermekek elhelyezésénél általános elv volt, hogy a testvéreket igyekeztek együtt, vagy egymás közelében tartani. A nevek alapján közel ötven testvérpár gyanítható; 40 kettős, 6 hármas testvér, de a nevek (4 Fischer és 5 Müller név) alapján ez a szám magasabb is lehetett. Minden bizonnyal a szülők szívesebben engedtek testvéreket együtt a messzi távolba. Figyeltek arra is, hogy az idősebbek családoknál legyenek, vagy az iskolai szálláson külön helyiségben aludjanak, és külön asztalnál étkezzenek, hogy ne zavarják a kicsiket. Negyven izraelita gyermeket a város izraelita közössége szállásolt el, Friedmann Bertalan igazgató tanító szervezésével. A többnyire jómódú zsidó családokhoz (például Friedmann Selig, Rosenwasser Adolf, Lefkovicz Zsigmond) 1–1 gyerek jutott.

Az osztrák kísérők és városi hatóságok, valamint az üdülést segítő társadalmi szervezetek szemmel tartották a gyermekek elhelyezését. Amennyiben az nem volt megfelelő, más családoknál helyezték el őket. Az akció ideje alatt csak négy ilyen esetről van írás; két kicsit a városon belül költöztettek át, ketten pedig egy hét után Királytelekre kerültek 14 társuk mellé. 28 esetben fordult elő, hogy azért adtak vissza gyermeket, mert nem kapták meg a beígért liszt és cukor adagot, így nem tudtak főzni. Jelezték azonban, hogy amennyiben pótolják az élelmiszert, visszaviszik a gyerekeket.

A Szociális Misszió Társulat is végzett környezettanulmányt, meglátogatta a kihelyezett gyermekeket. Bár többen nem voltak otthon, a látogatást végző Szabó Lászlóné megelégedését fejezte ki. Szita Jenőné, az evangélikus leányegyesület elnöke szeptember 1-i jelentésében 1–2 helyen problémát fedezett fel. A Kisteleki u. 28. alatti szálláson lakó

⁵¹ Uo.

⁵² Osztrák gyermekek nyíregyházi nyaralása. Nyírvidék, 1918. aug. 18., 186. sz. 2–3. A cikkben helytelenül Tiszabездéd neve szerepel.

lány panaszkodott az alacsony dohos szobára és a silány fekhelyre, amit meg kellett osztania a házilánykával. Feljegyezte, hogy 2 fiú és 1 lány esetében könnyebb rosszullett fordult elő, valamint a Hunyadi utca 54. szám alól egy fiút hazavitt az apja. Ő is lejegyezte a vendéglátók azon panaszát, hogy nem kapták meg a lisztet. Gyucsány Ida szeptember 4-én tett látogatást és megjegyezte, hogy apróbb problémák ugyan vannak, de a gyerekek egészségesek, ellátásuk kifogástalan, meg vannak elégedve, kosztjuk jó. Moravszky Ferenc augusztus 15-én tartott szemlét. Tapasztalatait hosszabban foglalta össze. A környező falvakban és családoknál mindent rendben talált, de a Nyíregyházán voltak problémák. A római katolikus iskolai szálláshely előtt eltakarítatlan szemétdombot talált, az iskolaszolga nem tett rendet. A teremben a szalmazsákok össze-vissza voltak, egy hete nem takarítottak ki. A polgári iskola tornatermében a szalmazsákon nem volt lepedő, a gyerekek ruhástól aludtak, mert sok volt a bolha, ezért piszkosak szennyesek voltak. Ráadásul itt-ott rongyosak is, elhanyagolt árváknak tűntek. Kérte az iskolaszolgákat, hogy némi pénz ellenében, tegyenek meg mindent a helyzet javításáért, míg nem tudják családokhoz kiadni őket. Itt a kísérők is panaszkodtak, hogy nem tudják kipihenni magukat a gyerekek között, ezért a szertárban rendeztek be nekik hálószobát.

Probléma volt a Koronában is, ahol az elhelyezett csoportvezető főtanító és neje szomszédságában katonák laktak, akik inzultálták őket, és bűz áradt a szobájukból. Tény, hogy a 22 felnőtt érkezése némi meglepetést okozott, hiszen csak 16 főt vártak.⁵³ A szám feletti hölgyeket ideiglenesen a Korona nagytermében tudták elhelyezni és maguknak kellett viselni a költségeket. Ők ezt a közös szállást méltatlannak tartották és azzal sem értettek egyet, hogy 3 koronát kellett fizetniük az ellátásért, mert mint mondták, a nyaralás pénzt hoz a magyaroknak és Ausztriában milliókat gyűjtöttek erre a célra. A kísérők közül egy hölgy az érkezés utáni negyedik napon megbetegedett és visszautazott. 3 létszám feletti vendég azonban augusztus végéig maradt saját költségén. A felnőttek között kiváló pedagógusok is érkeztek Johann Fleischmann igazgató tanító vezetésével. A névsorból az is kiderül, hogy volt köztük három professzor és egy pap, Anton Schadenbeck bécsi plébános személyében.

A gyerekek kísérőinek feladata volt a kapcsolattartás az otthoniakkal. E célból vásároltak 500 db levelezőlapot 50 korona értékben, ami azt jelenti, hogy a gyermekek itt létük alatt legalább egyszer üdvözlétet küldtek haza Nyíregyházáról. A vendéglátókkal és a helyi bizottsággal tolmács segítségével tartották a kapcsolatot. Látogatták a gyermekeket, szemmel tartották elhelyezésüket és az egészségi állapotukat és erről törzslapot vezettek. Ha szükséges volt, kérhették a gyermek új családhoz helyezését. Emellett programokat szerveztek a helyiekkel közösen és a nyaralás végén elszámolást és jelentést készítettek. Aláírtak velük egy kötelezvényt is, melyben vállalták a gondjaikra bízott 25 gyermek kísérését.⁵⁴

⁵³ Kísérők: Johann Fleischmann, igazgató, Charlotta Fleischmann, Prof. Hans Zuckristian, Rosa Zuckristian, Prof. De Carlo, Marie Schön, Marte Veitschegger, Moritz Neumann, Rosa Thürl, Albine Nemeček, Antonie Zwerger (aug.12-én betegen elutazott), Georg Schön, Emma Stadler, Prof dr. Oskar Kende, Johanne Fleischmann, Hermin Becker, Luise Zandera, Adolfine Zandera, Josefina Schmitt, Emma Schmitt, Anton Schadenbeck, Karl Wawrik, Georg Wünsch.

⁵⁴ „Ich verpflichte mich zu den Bedingungen die Begleitung von 25 Kindern nach Ungarn zu übernehmen und die Überwachung derselben gewissenhaft zu leiten.”

A csoportos étkezés

Mint láttuk, az akció célja az éhínségben legyengült apróságok feltáplálása volt. A monarchia „éléstárában”, Magyarországon is nehéz volt azonban élelmiszerhez jutni.

A családoknál elhelyezett kicsik együtt étkeztek a családtagokkal. Az élelmiszerhiány gondjainak kiküszöbölésére a „tartószülőknek” a pénzbeli juttatás mellé ígérték élelmiszer alapanyagot, de ezt késésekkel kapták meg. Zsiradék-félét csak augusztus végén tudtak az üdülőknél biztosítani utalványra, ekkor vehették meg a tűzoltólaktanyában 5 korona 20 fillérért a szalonna fejadagot is.⁵⁵ Az étkezéshez szükséges zöldségféle pedig szerencsés esetben megtermett a család kertjében.

A csoportos étkezésben résztvevő gyermekek és felügyelők számára a versenytárgyalást elnyerő Estók Károly főzött feleségével, két lányával és fiával. Az alapanyagokhoz jutás azonban sokszor számukra is nehézkes volt. Előfordult, hogy zsírért a budapesti állami menhelyre kellett utazni, de előfordult, hogy Kálló segített 100 mázsa burgonyával.

Az étkezést a pályázatban már jóváhagyott mintaétrend szerint igyekeztek megvalósítani, azt többnyire sikerült tartani. A liszt későbbi kiosztása miatt pl. augusztus 9-én tésztaféle helyett karalábé- és tökfőzeléket tudtak csak adni. Időnként csak keservesen tudtak beszerezni húst, fűszert, burgonyát, köleskását, tengeri kását és árpadarát is.

A gyermekek étkezésében a főzelék dominált.⁵⁶ A főzelékeket többször feltét nélkül ették, csak az alkalmak harmadába-negyedében (kb. 8-szor) kaptak rá hús feltétet. Ez érthető annak tükrében, hogy Estók beterjesztett étrendjében heti 4 alkalommal szerepel húsos étel. A húsok zömmel az egyébként viszonylag sokszor készített (11 alkalom) húsolesben főtt húsok voltak, elvértve volt sült. Fajtájukat tekintve pedig zömmel marha vagy sertés, elvértve baromfi. Jelentős mértékű volt a lisztes levesek aránya⁵⁷ és csak elvértve adtak gulyáslevest. Volt viszont többször pörkölt (gulyás néven) burgonyával, az érkezés napján kenyérrrel. Az étrendben szerepelt még tésztaféle, bár a lisztszűke miatt viszonylag ritkán. Többnyire sült tésztát adtak, átlagosan hetente egyszer. Főtt formában lekvárral vagy túróval tálalták, és előfordult tarkedli, csöröge, palacsinta és nudli is, de főleg azokon a napokon, amikor már kevesebb adagot kellett feltálalni. Talán szokatlan a mai olvasónak, de hetente négy alkalommal adtak reggelire rántott levest, ami abban az időben elfogadott volt.

Nemcsak mennyiségileg, de minőségében is eltért a gyermekek és kísérő felnőttek étrendje. A felnőttek pl. kaptak borjómájat, székelygulyást és sört, bort, valamint jóval többször töltött paprikát/káposztát, gombalevest, gyümölcsöt és sült tésztát, mint a gyerekek. Ráadásul néhányszor kétféle ételből is választhattak. Emiatt kért is még 3000 koronát Estók, de nem kapott.

Az ételek sorából látszik az is, hogy amikor a konyha hozzájutott egy alapanyag-

⁵⁵ Nyírvidék, 1918. aug. 30. 194. sz. 3.

⁵⁶ Üdülés alatt 4–6 alkalommal kaptak káposzta-, karalábé-, tökfőzeléket és paradicsomos burgonyát, 1–2-szer kelkáposzta-, burgonya-, sárgarépa- és zöldbab főzeléket.

⁵⁷ Pergelt-, tarhonya-, krumpli-, hamisleves.

hoz, akkor azt egymást követő napokon felhasználták. Így sűrűsödött meg a borjúból készült ételek száma augusztus 11–15 között és az elutazás előtti napokban, valamint szeptember elején a gomba.

Bár igyekeztek elkerülni, de időnként volt pazarlás. Szóvá tette Estók, hogy főleg este sokszor nem jelentek meg vacsorázni és ezt nem jelezték előre. Augusztus 20-án például megromlott sok étel, mert kevesen mentek étkezni. Előfordult olyan is, hogy a vártnál többen jelentek meg, ezért állandó készenlétben kellett lenniük. A csoportos étkezés fennmaradt étlapjai alapján tudható, hogy a több mint öt hét alatt a gyermekek számára összesen 1808, kísérőknek 486 porciót készítettek, ami napi 59 adag átlagban.⁵⁸ Jó érzékelhető, hogy a délben megmaradt ételeket vacsorára, a vacsoráról megmaradtakat ebédre is feltálták, esetleg kiegészítették valami egyébbel. Az érkezés napján is, pl. a későn befutó különvonal utasait a délre már elkészült 522 adag gulyásból vacsoráztatták meg.

Egészségügyi helyzet

Ilyen nagy tömegű, otthonától távol üdülő gyermek „összezárása” számos egészségügyi kockázattal járt. Fontos volt ezért a megfelelő egészségügyi felügyelet biztosítása. Már a hosszú úton is mód volt elsősegélynyújtásra, hiszen a vonaton utazott orvos vagy orvostanhallgató és volt kis házipatika.

A szabolcsi üdültetés irányítója Brokés doktor orvos volt, de Nyíregyházán is neves szakemberek látták el az egészségügyi felügyeletet; Saáry Sándor városi tisztiorvos és Konthy Gyula ügyvezető orvos, akiknek már az akció előtt voltak feladataik, aminek ellátásához a város biztosított kocsit. Felügyelniük kellett a higiénikus csoportos iskolai szállások kialakítását; biztosítani kellett a tisztálkodási lehetőséget, a tiszta fekhelyet, a rendezett, szeméttmentes környezetet. Ez nem volt mindig egyszerű, sokszor nehezen és késve sikerült kellékeket szerezni.

Ellenőrizniük kellett, hogy csak olyan családok fogadjanak gyereket, ahol a vendég érkezése előtti hat hétben nem fordult elő fertőző betegség és figyelniük kellett arra, hogy a családi elhelyezés egészséges, tiszta körülmények között történjen. Fel kellett világosítani a „tápszülőket”, hogy a gyerekek minél többet legyenek kint a szabadban, sokat legyenek mezítláb és éjjel aludjanak nyitott ablaknál.

Az orvosok felelősségteljes feladata volt a megérkező, majd a hazautazó gyermekek vizsgálata. Ennek célja egyrészt az esetleges betegségek kiszűrése, másrészt a súlyuk lemérése volt, így állapíthatták meg a súly- és állapotváltozás mértékét.

A betegségek megelőzése szempontjából fontos volt a megfelelő személyi higiénia. Az utazás napján megfürödve, haját mosva, a fiúk esetében azt rövidre vágva, a körmöket levágva és a tiszta ruhában kellett jelentkezni. A hosszú út alatt és az átmenetileg csoportos szállásokra összezsúfolt gyerekek tisztasági állapota egyébként sem lehetett szívderítő. Gondoskodni kellett ezért az iskolában elhelyezett gyermekcsapat tisztasági fürdéséről. Számukra e célból átengedte a város a gyógyfürdő 3 kétkádás

⁵⁸ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. étlapok.

szobáját, Kovács György sóstói felügyelő ellenőrizte a fürdést. Az osztrák kísérők felügyelték, hogy a családoknál lakók is hetente egyszer teljes szappanos fürdőt vegyenek dézsában vagy kádban. A szappant, ami szintén hiánycikk volt, valószínűleg hozták magukkal a vendégek.

Az orvosok állandóan szemmel tartották az üdülők egészségét, ha kellett kezelésben részesítették, vagy kórházba küldték a rászorulókat. A kísérőknek, a látogatóknak jelezni kellett Konthy doktornak a fogadócsaládoknál előforduló betegségeket, és ő jelentette azt a polgármesternek. Az üdülés alatt többnyire kisebb betegségek (megfázás, bokarándulás) fordultak elő, melyek nem igényeltek különösebb orvosi beavatkozást. Augusztus 10–szeptember 14-i hazautazás között azonban 41 esetben kellett orvoshoz fordulni.

Az üdültetés meggyénket érintő része nagyobb egészségügyi probléma nélkül lezajlott, mindenki épségben hazaért, itt nem volt haláleset. Az egész csereakció során azonban 70 gyerek elhalálozott.⁵⁹ Az elutazó gyermekek vizsgálatánál általános volt a vélemény, hogy súlyban gyarapodtak, arcuk teltebb, pirososzságosabb lett.

Mindennapok

A szülőket előre tájékoztatták arról, hogy gyermekeik nem nagyvárosi körülmények közé kerülnek, és vidéki életmódra számítsanak. „A Nyíregyházára érkező gyermekek életmódja minden tekintetben meg fog felelni a vendéglátó család életmódjával és ahol a vendéglátónak gyermeke van, ott a nyaraló gyermek a magyar gyermekek társaságában tölti az idejét.”⁶⁰ A szabadidő eltöltése során figyelembe vették a vendéglátó családok szokásos napirendjét. Mindennapjuk többnyire játékkal, testmozgással telt. Dolgoztatni nem lehetett őket, csak kevés, játéknak beillő munkát végezhetek. Az iskolákban lakó gyerekek számára értelmes elfoglaltságról a kísérőik gondoskodtak.

A legyengült szervezetek erősítéséhez – a megfelelő táplálkozáson kívül – legfontosabb tényező a lég- és napfürdő volt, melynek helyszínéül egy forgalomtól távol lévő rétet vagy erdőt kellett választani, amire városunkban legjobb helyszín a Sóstói erdő volt. Amikor az időjárás megengedte, a vendéglátók gyerekei együtt sétáltak, játszottak, futkostak az osztrákokkal a tiszta erdei levegőben.

Azokon a helyeken (pl. Tisza menti településeken, megyeszékhelyen) ahol voltak természetes és biztonságos vizek, jó időben, felügyelet mellett lehetett fürdőzni. Nyíregyházán szombat, vasár- és ünnepnap kivételével délelőttönként 8–13 óra között kis csoportokban térítésmentesen keresték fel sóstói tófürdőt felügyelőnőjükkel. Kaptak 3 kabint is használatra. A sóstói kisvasút számláiból tudjuk, hogy augusztus 19–szeptember 13 közötti időszakban 16 napon összesen 729 fő (alkalmanként 1–3 csoport) utazott Sóstóra, vélhetően elsősorban a csoportos szállások diákjai és kísérőik.⁶¹ Az osztrákok augusztusi itt tartózkodásának idejére több jelentős ünnep is esett. A megemlékezések mikéntjével kapcsolatban érkezett a Wohlfahrtswerk-től egy leirat,

⁵⁹ VADNAY, 1927. 154.

⁶⁰ Vadnay kormánybiztos az osztrák gyermekek nyaralásáról. Nyírvidék, 1918. aug. 21., 163. sz. 2.

⁶¹ Augusztus 19., 21–24., 26–30., szeptember 3–4., 6., 9., 11., 13-án keresték fel a fürdőt.

mely kérte, hogy az osztrákok vegyenek részt az augusztus 20-i Szent István napi ünnepen. Az őket kísérő bécsi plébános elmagyarázta nekik e nap jelentőségét. Ugyanakkor kérte azt is, hogy ünnepeljék meg Károly császári fenség augusztus 17-i születésnapját is oly módon, hogy a felügyelők beszéljenek a gyermekeknek a nap jelentőségéről, vegyenek részt ünnepi istentiszteleten, köszöntsék a felséget és mondjanak köszönetet az akcióért, amelynek ők is részesei.⁶² A születésnapi misét Anton Schadenbeck bécsi plébános tartotta.⁶³

Általános szabály volt, hogy azokon az egyházi és nemzeti ünnepeken, amelyeken jelen voltak a vendégek is a magyar himnusz mellett eljátszották az osztrák himnuszt is.⁶⁴

Lehetőségük volt a gyerekeknek moziba menni, hiszen az Apolló színház és Didadal mozgó vezetősége augusztus 18-tól a hét 2 napján ingyenes vetítéseket tartott az üdülők számára.⁶⁵

A *Nyírvidék* híréből tudhatjuk azt is, hogy az osztrák gyermekek szeptember 3-án kiránduláson is részt vettek. Megnézték a szabolcsi földvárat és Balsán fürödtek a Tiszában.⁶⁶

Nagyszabású gyermekünnepélyt (gyermekmajális) rendeztek a vendégek hazautazása előtt. Az Evangélikus- és a Nyíregyházi Leányegylet tagjai helyszínnek előbb a városi közlegelőt gondolták, de végül a bujtosi sporttelepen került sor a búcsúünnepségre 11-én, szerdán délután 4 órától „melyen osztrák gyermekjátékokat és sportszórakozásokat mutatnak be, belépődíj nélkül”.⁶⁷ Az ünnepség sikeres lebonyolítás érdekében a NyETVE ingyen átengedte a pályát, amit Alföldi József kertgazda 73 korona napidíj ellenében lekaszált és rendbe hozott. A várostól kaptak 300 koronát jutalomtárgyakra, amiből beszereztek 50 db mákos süteményt, 20 kg szőlőt, 250 almát, 25 körtét, kakast, cukorkát, nemzeti színű szalagot, színes papírt, 5 nyeresmény kosarat, papírzacskót és lisztet, tejet sóskifli sütéséhez.⁶⁸ Az ünnepségre meghívták Vadnay kormánybiztost, aki kimentette magát és maga helyett jókívánságait küldte.

A „kedves és megható” ünnepség nagy sajtóvisszhangot is kapott: „Gyerekek voltak a szereplők, valami különöset, nagyot nem nyújthattak, adták azt, amit a gyermeki lélek adni tud annak, akit nagyon szeret: sok-sok kedvességet, báj, gyermeki őszinteséget, mosolyt és hálás szeretetet.

Vége-hossza nem volt a különböző játékoknak, amit a kicsinyek nagy igyekezettel bemutattak, és amelyek a magyar közönség előtt nagyrészt ismeretlenek lévén, különösen a nagyszámmal megjelent tanárok és tanítók előtt élénk figyelmet és érdeklődést keltettek. A zsákfutás, kifliévés, de különösen az a speciális bécsi gyermekjáték, ahol a főszerepet egy élő kakas vitte, általános és zajos derűtséget keltett”.⁶⁹

⁶² MNL SZSZBL VB 77. 573 dob. 3788 sz. Kaiser Karl Wohlfahrtswerk Wien német nyelvű leirata.

⁶³ Nyírvidék, 1918. aug. 18., 186. sz. 2–3.

⁶⁴ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. A debreceni menhely igazgató levele, szeptember 2.

⁶⁵ Nyírvidék, 1918. aug. 18., 186. sz. 2–3.

⁶⁶ Osztrák gyermekek a Tiszánál. Nyírvidék, 1918. szept. 4., 198. sz. 3.

⁶⁷ Hazamennek az osztrák gyermekek. Nyírvidék, 1918. szept. 8., 202. sz. 2.

⁶⁸ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. Számola.

⁶⁹ Az osztrák gyermekek búcsúünnepé. Nyírvidék, 1918. szept. 13., 206. sz. 2.

A versenyek nyertesei, jutalomban részesültek. Az ünnepség meghatározó része volt, amikor „a kis szereplők egy tömegben felállottak és Fleischmann főtanító vezetése mellett egy dalt énekeltek el a magyar vendégszeretetről, a szép Magyarországról és a háláról, amit az osztrák gyermekek a nyíregyháziak iránt éreznek.”⁷⁰ Az ének versét dr. Oskar Kende írta:

Auch ich preis stolz des Ungarherz
 Das Gastfreundschaft uns gab
 Schnell schwanden uns die Stunden
 Die Pflicht sie ruft uns ab.

Doch ausser'm Dank an alle Euch
 Sitzt uns im Herzen tief
 Der Dank an unsern König
 Der Euch als Freund uns rief.

Gedankt sei drum vor allem ihm
 Der Treu der Kinder gedacht
 Ihm sei ein jubelndes „Éljen”
 Aus froh'stes Seele gebracht⁷¹

A hazautazás

Az előre megszervezett hazautazás országosan szeptember 9-október 6 között történt. Nyírvidék közzétette a szeptember 14-i különvonat indulási rendjét. A vonat Fényeslitkéről indult 10,25-kor és 13,50-kor futott be Nyíregyházára, ahova beszállították a vasúti fővonalról távolabb eső településeken nyaralókat. A nyíregyházi gyülekező a polgári főiskolában volt 9 órakor. Ott az udvaron 11 óráig orvosi viziten estek át, majd kigyalogoltak a pályaudvarra. Délben a pályaudvari katonai élelmező állomáson ebédet kaptak. Egyébként a hosszú vonatút során 18 óra tájban Szolnokon vacsoráztak, másnap reggel negyed hét körül Marchegggen reggeliztek. A nyíregyházi csoportos étkezésben részesülő gyermekek kaptak hideg úti csomagot is, mely 0,5–0,5 kg sült húsból, kenyérből és sült tésztából állt.

A gyermekcsapat mozgását ez alkalommal is cserkészek és katonai rendőrök felügyelték, akik ügyeltek arra is, hogy az iskolába érkezők ne zavarják az akkor már megindult tanítás rendjét.

Az állomáson nem volt hivatalos búcsúztatás. Wilhelm Hortskamp nemzeti színű szalaggal a vállán köszöntőt mondott magyarul. „Bennünket meglepett a magyar vendégszeretet... amely a valóságban itt Nyíregyházán minden várakozásunkat felül-

⁷⁰ Uo.

⁷¹ A vers nyersfordításban: Én is büszkén magasztalom a magyar szívet, mely vendégül látott bennünket. Gyorsan elröppentek az órák és a kötelesség hív minket. // A mindnyájatoknak mondott köszönet mellett szívünk hálával tartozik királyunknak is, aki pártfogónk volt. // Köszönetünk legyen ezért elsősorban övé A gyerekek hűséggel emlékeznek rá, és örvendezve kiáltják a legvidámabb lélekkel, hogy „éljen”. (ford. Kührner Éva)

múlta. Hiszen velünk itt jobban bántak, mint a saját édes gyermekükkel.⁷² A bécsi szülők nevében Fleischmann-né mondott köszönetet, Fodor Emil, a debreceni gyermekmenhely gondnoka a nyaraltatási kormánybiztos köszönetét tolmácsolta. Morovszky Ferenc válasza után a gyerekek még énekeltek.

A megye más településein is hasonló hangulatú volt a búcsúzás. A Nyírbátorban nyaraló osztrák vendég gyermekek vezetője Leo Grünauer vittei tanító az alábbi sorok közlésére kérte föl a *Nyírvidéket*: „Amily nagyszerű volt az a fogadtatás, mellyel a nyírbátori járás községeiben ezelőtt hét héttel találkoztunk, ép oly kedvesen telt el ez a másfél hónap a jószívű magyarság vendégszerető házában. Mi, a tanítószemélyzet többször is meggyőződünk arról, hogy gyermekeink ... mindannyian jól voltak elhelyezve és kitűnő ellátásban részesültek. Ezért úgy a magunk, mint Wien városa nevében a legbensőbb köszönetünket fejezzük ki a magyar hatóságoknak és lakosságnak, akik nagy előzékenységgel és szíves vendégszeretettel szolgálták szeretett császáruk és királyunk jótékonysági művét.”⁷³

Hálájuk jeléül megtanulták a magyar *Himnusz*t és *Új Himnusz*t, melyet a királyról és hazáról írt Ivancsó Jenő nyírgyulai tanító. A Kótajból hazatérő gyermek az állomásnál a *Wacht am Rhein*-t, a Német Császárság nem hivatalos himnuszt énekeltek.

Megyénkből nem minden üdülő gyermek utazott vissza a különvonattal. Róluk lista készült az adataik és a maradás okának megjelölésével. Nyíregyházán maradt 40 izraelita gyerek a szeptemberi zsidó ünnepek miatt, ugyanis vasárnap este beköszöntött a Hosszúnap.⁷⁴ Ők szeptember 19-én utaztak csak el, mint a vencesellőiek és tiszaberceliek is.

A hazautazó gyermekek és felügyelők vihettek magukkal 8 kilogrammnyi ételmet. Windischgratz közlélmelési miniszter azt is elérte, hogy ezt a mennyiséget a határon engedjék át.⁷⁵ Ezt az ajándékot abból az élelmiszertartalékból osztották ki, ami eredetileg a hosszabb időre tervezett vendégszeretést szolgálta volna. A sajtó nem kis túlzással adott hírt az ellátási gondok közepette arról, hogy „a legkisebb gyermek is 20–25 kilós csomagokkal megrakodva távozott el Nyíregyházáról. Elöl jártak a jó példával a felügyelők, akiknek a csomagjait bútorszállító kocsikon kellett az állomásra szállítani.”⁷⁶

Az akció lezárása után vissza kellett állítani az iskolák szokásos rendjét, hiszen már megkezdődött a tanulás. Kiderült, hogy volt némi károkozás. A római katolikus elemiben asztalok, padok rongálódtak meg, betört öt ablaktábla, és bepiszkítottak lavórokat és vizeskannákat.

Az elutazást követően vissza kellett adni a kölcsön berendezési tárgyakat, krump-lisztsákókat és akkor derült ki, hogy bizony eltűntek egyes dolgok. Nem találtak a katonaságtól kölcsön kapott 7 pokrócot, 2–2 szalmazsákot, párnát, bádogvedret és vízmerítőt, valamint a városi gőzfürdő monogramjával ellátott 7 lepedőt. Ezeket a terjedelmes dolgokat nyilván nem a bécsiek vitték el. A várost kártérítési felelősség sújtotta, ezért panaszt tettek ismeretlen tettes ellen.⁷⁷

⁷² Az osztrák gyermekek búcsúja. *Nyírvidék*, 1918. szept. 21., 213. sz. 2.

⁷³ *Nyírvidék*, 1918. szept. 21., 213. sz. 2.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ *Nyírvidék*, 1918. szept. 8., 202. sz. 2.

⁷⁶ Elutaztak az osztrák gyermekek. *Nyírvidék*, 1918. szept. 15., 208. sz. 3.

⁷⁷ MNL SZSZMML VB 77. 573 dob.

Köszönetek

A kísérők közül dr. Hans Zuckristian és felesége már otthonukból írtak köszönő levelet a városnak. Az idelátogató Ritter von Mossig, Bécs katonai parancsnoka, az akció helyettes vezetője köszönő szavait a sajtó is közölte: „Bécs tudja, hogy mit tettek a magyar családok és Bécs ezt nem fogja elfelejteni.” Egyúttal az újságíró megjegyezte: „Talán másként fognak beszélni rólunk odaát.”⁷⁸

A sajtó még októberben is arról írt, hogy özönével érkeznek polgármesterhez a köszönőlevelek. Schmid József bécsi lakos levelét közölték is magyar fordításban: „Mélyen tisztelt Polgármester Úr! A gyermeknyaralattal alkalmával leányomat, Schmied Juliannát azon szerencse érte, hogy tisztelt városának egyik polgárához, névszerint Brezina Jánoshoz (Újszőlő utca 85. sz.) juthatott. Igen sajnálom, hogy Brezina János polgárának magyarul nem tudom igen nagy köszönetemet illő szavakkal kifejezni. Szívem sugallta kötelességem, hogy az egész Brezina-családnak őszinte szívélyes köszönetemet tolmácsoljam mindazon szívjóságáért, fáradságáért és határtalan szeretetéért, melyben szegény, jó gyermekemet részesítette... Amikor 1915-ben, nem messze nagyrabecsült városuktól, Homonnánál harcoltam – amiért a nagy ezüst vitézségi érmet nyertem el és súlyosan megsebesültem úgy, hogy ma hadirokkant vagyok –, nem gondoltam, hogy magyar földön azért kell véreznem, hogy ennek ellenében egykor gyermekem élvezze a nemes magyar nemzet jótéteményeit. Istennek mily csodálatos rendelkezése ez! Nyíregyháza városának a bécsi gyermekek iránt tanúsított nemes, magyaros vendégszeretetét, úgy ezek, mint ezeknek szülői is örök időkhig hálásan fogják emlékekben megőrizni.”⁷⁹

Elszámolások

A vendéglátó „tápszülők”-nek járó tartásdíjat és a természetbeni juttatásokért járó jegyeket szeptember elején kezdték kifizetni. Mivel több száz személlyel kellett elszámolást készíteni, ez jelentősen elhúzódott. November 1-ig csak 280 fővel számoltak el, pedig 359 név szerepelt az összeírási listán.⁸⁰ Az osztrákok által küldött liszt teljes ára helyett kilónként csak 65 fillért vontak le a tartásdíjából, és a zsírt és cukrot az osztrákok ajándékként kapták meg a vendéglátók.

Nehezen haladt a vendég gyerekeként beígért 100 szál cigaretta kiosztása is, aminek legfőbb oka az volt, hogy kevesebbet kapott a város. Ezt újraszámolás után kiegészítették. Az is a sajtóból tudható, hogy a toborzók számára beígért jutalom, melynek összege 100–300 korona között volt, csak 1919 januárjában érkezett meg.⁸¹ A vendéglátók toborzásában leginkább tüsténkedők pénzjutalomban részesültek. A tehetősebb, díjat kiérdemelt toborzók általában lemondtak a jutalomról valamilyen

⁷⁸ Bécsi elismerés Szabolcsnak az osztrák gyerekek nyaralásáért. Nyírvidek, 1918. szept. 10., 203. sz. 2.

⁷⁹ Bécsi visszhang. Nyírvidek, 1918. okt. 1., 221. sz. 2–3.

⁸⁰ Az Osztrák gyermeked tartásdíja. Nyírvidek, 1918. nov. 1., 248. sz. 3.

⁸¹ Jutalom az osztrák gyerekekért. Nyírvidek. 1919. jan. 10., 7. sz. 3.

nemes cél érdekében pl. hadigondozó vagy gyermekpénzalap javára.⁸² Volt olyan összeíró, aki 50 családot is beszervezett.⁸³

A vendéglátás költségei főként a felnőttek kívánságai miatt növekedtek. Két kísérő hölgy a szálláshelyen reggelizett egy héten át, mert túl messze volt tőlük a közös étkezés helyszíne.

Az Estók-féle étkeztetés összesen 20.663 koronába került. A vállalkozó működéséről elismeréssel nyilatkoztak „minden elismerést megérdemlő lelkiismeretességgel és buzgósággal felelt meg a vállalt kötelezettségeinek.”⁸⁴ A teljes szállodai számla egyébként 893,60 korona volt.⁸⁵ Némileg növelte a költségeket még, hogy egy zsidó vallású felügyelőnek kóser kosztot kellett biztosítani.

Összegzés

A király szándéka bármennyire jó volt, az üdültetési akció felemásra sikeredett. Szembetűnő volt a létszámbeli aránytalanság a két résztvevő állam viszonylatában mind a tervezés, mind a megvalósítás során. A falusi és családi elhelyezés elve is sérült, hiszen sokan maradtak a nagyobb városokban és nem mindenki került családokhoz sem.

Megyénk nagy áldozatvállalás mellett jócskán kivette részét a nyaraltatásból a Nyíregyházán fogadott 500 és a megyében vendégül látott 2800 fővel, különösen, ha ezt más térségekkel hasonlítjuk össze; hiszen Esztergomban 307,⁸⁶ Kassán 206 fő üdült,⁸⁷ Komárom vármegye 448,⁸⁸ Bars 963, Gömör 437 a Csallóköz települései 329 főt láttak vendégül,⁸⁹ a Szepességben ezren nyaraltak.⁹⁰

Figyelemreméltó, hogy a másfél hónap alatt nem történt nagyobb zavaró esemény, és ami volt, azon is sikerült úrrá lenni. A társadalom összefogása példaértékű volt, még akkor is, ha nem fogadta egyértelműen pozitívan a csereüdülés gondolatát. Ennek okai érthetőek, hiszen a háború terhei nagy terhet róttak a lakosságra. Hazánkban problémát jelentett még az időközben bekövetkezett a kormányváltás, és azt követően az ellenzék támadása, valamint a negatív sajtómegítélés a csereüdüléssel szemben. Ez utóbbi lett a magyar gyerekek tengerparti üdülésének gátja is.

„Így vált a király tervéből, melynek egyik alap gondolata épp az volt, hogy a monarchia népeit egymáshoz közelebb hozza, néhány lelkiismeretlen közeg garázdalkodása miatt a sovíniszta kútmérgezésnek újabb alkalma.”⁹¹

⁸² Nyírvidék, 1918. szept. 10., 203. sz. 2.

⁸³ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. Kimutatás

⁸⁴ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob. Elszámolás

⁸⁵ MNL SZSZMBL VB 77. 573 dob Számla

⁸⁶ A nyaraló osztrák gyermekek megérkezése. Esztergom és Vidéke, 1918. 40. 52. sz. 2.

⁸⁷ Kassai Újság, 1918. aug. 8.

⁸⁸ Komáromi Hírlap, 1918. aug. 28

⁸⁹ L. JUHÁSZ, 2014/a. 88.

⁹⁰ Szepesi Lapok, 1918. jún. 14.

⁹¹ JÁSZI, 1918.

SZILÁGYI LÁSZLÓ

A háromszor született iskola

A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (4.)

Az iskola alapításáról szóló legutóbbi tanulmány egy szerkesztői megjegyzéssel zárult: „folytatjuk”. Az idézőjelbe tett szó ezúttal a történeti valóság megrepedt tükré: egyszerre sugallja valaminek a végét és a megmaradást. A Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium jogelődjeinek, az Evangélikus Geduly Henrik Leánygimnáziumnak és az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának története is megszakadt 1948-ban, de a két iskola egyesülésével létrejött Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium történeteként 1949-től folytatódott.¹

Ebben a folyamatban minden habitus megtalálta a maga helyét: a megújulás reménye éppúgy, mint az ellenállás, az áldozattá válás éppúgy, mint a marxista ideológia hithű követése és követelése vagy éppen a *modus vivendi*. Leginkább pedig – a legjobb tanárok részéről – a pedagógiai hivatás magas szintű képviselője és az erkölcsi tartás.

Hogyan történt a korszakváltás, az államosítás az akkor harmincegy éves Evangélikus Leánygimnáziumban és az Angolkisasszonyok tizennyolc éve létező Leánygimnáziumában?

1948 a két iskolában

Egyszerre zárás és egyszerre kezdet ez az évszám – 1948: a Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium számára a harmadik születése.

A nőnevelés ügyét elindító nyíregyházi egyházi iskolák államosítása névváltoztatással, majd a két iskola egyesítésével és helyváltoztatásával valósult meg. A korszellemnek megfelelően az Evangélikus „Geduly”-ból Állami Petrőczy Kata Szidónia Leánygimnázium lesz, az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma Zrínyi Ilona nevet kapja, jogilag pedig a következő évben, 1949-ben az előbbi olvad az utóbbiba, viszont az utóbbi költözik át Báthory utcai épületéből az előbbihez, a Jósa András u. 2.

¹ Korábbi tanulmányok: SZILÁGYI LÁSZLÓ: A háromszor született iskola. A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (1–3.). Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2017. 4. 97–105.; 2018. 1. 79–93.; 2018. 2. 78–93. Azt hittük, szabadság – az iskolák államosításának akcióterve (Nyíregyháza, 1948). Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2018. 3. 47–61.

sz. alá.² Zrínyi Ilona lett az egyesített leánygimnázium neve, a ma élők már így ismerik és szeretik. A költözéssel és a két leánygimnázium összevonásával nem csak két leányiskola, hanem két eltérő felekezeti egyházi iskola tantestülete és diáksága egyesült, a létszámbeli erő növekedését is megtapasztalva. A két iskola egyesítésének a praktikus és centralizációs okokon és a nevelés állami kontrollján túl volt még egy indítéka: az iskolai rendszer szovjetizálása és szekularizálása nem engedhette meg, hogy az egykori felekezeti iskoláknak akárcsak emléke – névváltoztatással, de különállásuk révén – fennmaradjon.

Evangélikus Leánygimnázium

Az akkori dokumentum-leletekből kiemelkedik az evangélikus leánygimnázium alapításának 30. éves jubileumi ünnepségének plakátja. 1948. május 30-án vagyunk, két héttel az államosítást kimondó törvény elfogadása előtt. Az ünnepség istentisztelettel kezdődött. A kiállítás címe – „30 éves múlt, 3 éves terv” – jelzi az alkalmazkodást az új korszak feladataihoz. A helyi sajtó is ezen a címen harangozta be az eseményt.³ A magyar értelmiség és kulturális élet nagyjait várták: az operaház jeles művészt, Kurilla Gyárfást, Sőtér István író, irodalomtörténészt, Weöres Sándor költőt. Az ünnepi beszédet Ordass Lajos, bányai egyházkerület evangélikus püspöke mondta. A gimnázium választása nem lehet a véletlen műve: Túróczy Zoltánnal szemben ő mindvégig ellenezte, hogy az evangélikusok egyetlen nap alatt lemondjanak arról, amiért évszázadokig küzdöttek és magas színvonalon képviseltek. Mindvégig ragaszkodott az egyház nevelő-oktatási küldetéséhez, ahhoz, hogy az állam helyett a társadalom, szülők, diákok, az alapítók szellemében tarthassák meg iskoláikat. A csendes tiltakozásnak nem volt foganatja.⁴

Van adatunk arra nézve, hogy létezett olyan elképzelés, amely az állami vagy egyházi fenntartás kérdésében nem a „vagy-vagy”, hanem az „és” álláspontját vallotta. Nevezetesen, hogy az egyház is nagyobb mértékben tarthasson meg oktatási intézményeket, de az állam primátusa érvényesüljön. 1948 februárjában Benkő László, evangélikus leánygimnázium igazgatója Nyíregyházáról küldött Ortutay Gyula miniszternek

² Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára [MNL.SZSZBML] VI. 501. 36. doboz. Jegyzőkönyv, 1950. február 8.

³ Nyírségi Magyar Nép, 1948. május 27. 4.

⁴ Nyírségi Magyar Nép, 1948. június 2. 3.

egy rövid tervezetet, amely szerint megmaradhatott volna bizonyos számú „egyházi jellegű iskola”, azonban erős állami befolyással. Ortutay ezt a tervezetet „ad acta” tette, s jelezte: az ügy „távolról sem ilyen egyszerű.”⁵ Benkő 1948 áprilisában arra is kísérletet tett, hogy a tanárválasztás immár igazgatói jogkör legyen, s azt csak utólag kelljen – tudomásul végezt – bejelenteni az egyházi képviselőtestületnek. A kérést elutasították – alternatíváknak nem nyílt tér.⁶ Ezt tükrözik a sajtó cikkei és hangvétele is.

Az immár államosított Petrőczy Kata Leánygimnáziumban a Nyírségi Magyar Nép szerint már „új tankönyvből, új szellemben” tanulhattak: tanáruk szerint a honfoglalás idején István király képviselte a haladást, most a szocialisták erősek.⁷

Beszámolnak az 1948–49-es tanév kezdetéről is a megyeszékhelyen, amely nagyszabású demonstrációval kezdődött: kirendelték az „új szellemű ifjúságot” az utcákra. A tömeg előtt menetelő 13 úttörő pajtás, mellükön egy-egy aranyozott betű – „Miénk az iskola” –, utánuk zászlókkal, és jelszavas táblákkal a többiek: „Köszönjük az iskolák újjáépítését, az olcsó tankönyveket! Jó tanulás, újjáépítés! Miénk a jövő! Éljen az MDP!” Úgy gondolják, hogy „100 éves mulasztást” kellett pótolniuk, s megújul az oktatás és az egész társadalom. De ugyanez a lap már arról számol be, hogy a Magyar Dolgozó Pártja eltávolítja saját soraiból „az osztályidegen, karrierista, korrupt elemeket”.⁸ Az ellenségkeresésnek nincs határa.

A sajtó hangvételével szemben az egész korszakot átható, lelkekben dúló indulatot, és az intézményi bizonytalanságot mutatják a közgyűlési jegyzőkönyvek: az államosítás lépésről lépésre, de igen gyorsan történt. Még 1948 szeptemberében is Nyíregyházán hat közösségi ház illetve iskola, s a központi elemi iskolában több szoba, a díszterem, még a központi bejárat és folyosó maradt az evangélikus egyházközség tulajdonában, így a diákok a főbejáraton nem is tudtak közlekedni a zárt ajtók miatt. Az államosítás következtében a helyi evangélikus egyház anyagi helyzete ráadásul ideiglenesen kisebb mértékben javult, bizonyos pótszükségletek fedezése és a nem sokkal korábban megemelt egyházi adó 15%-os mérséklése lehetővé vált.⁹

Az Evangélikus Egyház helyzete

Amikor az elcsalt „kékcédulás választások” után a „pócspetri ügy” keltette politikai hisztériában összeült az országgyűlés és 1948. június 16-án megszavazta „a nem állami iskolák és nevelő intézmények állami tulajdonba és irányításba vételét” (1948. évi XXXIII. törvény) az Evangélikus Püspöki Kar körrendeletben (190/II./1948) utasította az egyházközségeket a törvény végrehajtására. A nyíregyházi Elnökség is bejelentette, hogy az egyházközség teljes iskolai vagyona 1948. július 1-jei hatállyal állami tulajdonba ment át. A nyíregyházi evangélikus egyházközség az elemi iskola

⁵ KERESZTES CSABA: Ortutay Gyula és a katolikus iskolák államosítása. In.: SZABÓ CSABA–SZIGETI LÁSZLÓ szerk.: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Budapest, 2008. Új Ember Kiadó, 107.

⁶ Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára [NYEEL]. Jegyzőkönyv a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Képviselőtestületének 1948. április 11-i közgyűléséről. E/6. 1. 2. o. (6. pont).

⁷ Nyírségi Magyar Nép, 1948. szeptember 11. 3. Új tankönyvből, új szellemben tanulnak a diákok.

⁸ Nyírségi Magyar Nép, 1948. szeptember 4. 1.

⁹ NYEEL, Képviselőtestületi jegyzőkönyvek E/6, 1. 1948. szeptember 12-i közgyűlés jegyzőkönyve. 3–4.

dísztermében tartott 1948. július 18-i közgyűlésén (azaz éppen ott, ahol a Leánygimnázium létrejöttét is kimondták harmincegy évvel korábban) csupán egyetlen félmondatban jelzi: „Sajnálattal veszi tudomásul a Képviselőtestület, az egyházközség iskolai vagyonának elidegenítését...”¹⁰ Ugyanakkor tudunk az államosítással szembeni lakossági gyűlésekről is.¹¹

Elsődleges jogforrást a gyűlekezetek véleménye és a zsinat jelentett volna – ennek összehívására már nem volt idő. A hivatalos megbeszélések az állammal, Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettessel csak 1948 tavaszán, április 19-én kezdődtek meg és folytatódtak május 20-án és 27-én, de a reformátuséhoz hasonló megállapodáshoz nem vezettek. Nem is volt szükség rá...

Az evangélikus egyház zsinata csak 1948 decemberében ült össze és 8-án el is fogadta a kész ténnyt, a kormány „egyezménytervezetét”. Túróczy Zoltán püspök a zsinatot lezáró imájában „nehéz válaszütről” beszél, arról, hogy Isten vezetése megmutatkozik a „külső kényszerítő körülmények hatásában is”; egy „küszöb” átlépéséről, amely után talán már bizalommal teli légkörben folyhat a munka. Imádkozott a Magyar Köztársaságért és vezetőiért is: „adj nekik minden dologban feltétlenül engedelmességet a népet, amelyben ők a Te akaratod szerint cselekszenek. Vedd ki a népünk szívéből a gyanakodást és a bizalmatlanságot”. Meggyőződésnek mondja, amit remélt, vagy inkább csak szeretne volna remélni: „Meg vagyunk győződve, hogy mindaz, ami történt, csak keret lefektetése, és hogy ebben a keretben milyen élet lesz, azt az életet a jövő fogja megmutatni.”¹² Mint ismeretes, az egyezményt és egyezményeket a pártállam folyamatosan megszegte, s az új püspökök és világi elöljárók az ő eltávolítását is elérték már két évvel később, 1950-ben.

Joób Olivér (1910–1969) nyíregyházi lelkésznek köszönhető, hogy a zsinat határozata megszóllaltatta a fájdalom hangját és fenntartotta az iskolafenntartás és állítás elvi jogát. Ezek szerint az evangélikus egyház „mély fájdalommal vesz búcsút nagy múltú és a magyar nép nevelésében páratlan jelentőségű iskoláitól és az azokban dolgozó pedagógusaitól.” Ugyanakkor kimondta azt is, amelynek alapját először az 1606-os bécsi majd az 1645-ös linzi béke fektette le, s amelyet még az 1946. évi I. tc-ben is megtalálunk: „egyházunknak állami alaptörvényeinkben is biztosított iskolafenntartási és – állítási jogához rendületlenül ragaszkodik.”¹³ A lelkészt szókimondása, bátorsága, kommunizmus-ellenessége miatt folyamatos támadások, zaklatások érték a hatalom részéről. Nyíregyházáról 1969-ben elmozdították és máig tisztázatlan körülmények között baleset áldozat lett ugyanabban az évben.

¹⁰ NYEEL, Jegyzőkönyv a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Képviselőtestületének 1948. július 18-án a Központi Evangélikus Iskola dísztermében tartott üléséről. (4. o.) https://library.hungaricana.hu/hu/view/E_Nyiregyhaza_Vegyes_Jkv_1939_1950/?pg=330&layout=s. Letöltés: 2019.01.26.

¹¹ RÓZSE ISTVÁN: A Tiszai Evangélikus Egyházkerület utolsó püspökválasztásáról (1992. december) http://ordass.hu/load_doc.php?doc=43 Letöltés: 2019.01.26.

¹² Részletek a zsinat 1948. december 8-i ülésének gyorsírásos jegyzetek alapján készült hivatalos naplójából. In: CSERHÁTI PÉTER szerk.: Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971) – Életút és dokumentumok Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest, 2002. I. kötet., Dokumentumok, 208. 242.

¹³ MIRÁK KATALIN: Iskolaállamosítás – Evangélikus Egyház. In.: SZABÓ CSABA–SZIGETI LÁSZLÓ szerk.: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Budapest, 2008. Új Ember Kiadó, 279–280.

Elvileg a zsinat mondhatott volna nemet, de a többségnek elegendő volt annak a jognak a fenntartása, hogy a törvény szerint az állami iskolákban megmaradt a kötelező vallásitanítás. Ráadásul valamennyien tudták: a tét nem kevés, hiszen az ellenállás „rettenetes vérontást” vagy „véres kultúrharcot” eredményezhet. (A fenyegetés az állam részéről az evangélikus Reök Istvántól és Mihályfi Ernőtől származott.) Ha pedig a Szovjetunióban érvényesülő kommunista minta alapján cselekszik a hatalom, az a templomok lerombolását, hívők és papok halálát is jelentheti.

Az egyházak visszavonulását az a büntudat is magyarázhatja, amely 1944-es német megszállást követő időszakban a sokak által képviselt passzivitásból és a két világháború közötti rendszer morális-politikai bukásából is fakadt. Ez azonban nem mindenkit érintett.

Az MDP politikájával, a törvénnyel, a kényszermegállapodásokkal kapcsolatos reményeknek pedig hamarosan véget vetett az Elnöki Tanács (5. sz.) törvényerejű rendelete, amely 1949 szeptemberében a kötelező helyett a választható hitoktatást vezette be, s ezzel gyakorlatilag, hosszabb távon azt megszüntette. (Ezzel szemben az állam és az egyházak közötti „megállapodások”-ban még a „kötelező iskolai vallásoktatás” jogáról és annak biztosításáról volt szó!)

Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma

Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumában a korszellem és a politikai irányváltás kevésbé érezte hatását, de azt nem kerülték el, s nem teljesen akarták, – ahogyan erre az elejtett jelzők (demokrácia, szociális) utalnak. 1945-ben egy mindent felülmúló érzés, a béke, az újrakezdés vágya mozgatta őket. Fennmaradt a háború utáni legelső – alakuló – értekezlet jegyzőkönyve. Tizenegy, – ahogy akkor mondták – „kartárs” találkozott örömmel, hogy elkezdjék újra a közös munkát. M. Szerviczky M. Margit dr. igazgatónő szerint „Az emberek energiáját próbára tette a múlt, de a bajok legyőzésére erőt és kegyelmet adott az Úr, az Élet és Halál ura, az idők kormánykereket forgató Mindenható.” A tanítással és neveléssel a jövő Magyarországot kívánták megalapozni, „oly Magyarországot, ahol a krisztusi demokrácia érvényesül!”¹⁴

Az 1947/48-as (utolsó) egyházi iskolai évkönyvben az utolsó apáca-igazgatónő, M. Kovács Anna így írt: „Hazafias nevelésünk célja pedig nem lehet más, mint az, hogy a jövő demokratikus Magyarország önálló gondolkodású, tisztánlátó és szociálisan érző szellemi és fizikai dolgozók tömegére épüljön fel”. A munkásság, a parasztság, a „fizikai dolgozók” felé irányuló nyitás mutatta: a valódi együttműködés nem rajtuk múlt. (A katolikus egyház a földek felosztását sem ellenezte.)

A kétséges átmenetet, egyben a régi értékekhez való ragaszkodást fejezte ki az államosításkor (1948-ban) az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának névválasztása és annak módja: a tantestület és a diákság egyöntetű döntése volt. Egy katolikus, hitéhez ragaszkodó és az idegen hatalommal harcoló nő, mint példakép 1948-ban, a „fordulat évében” – kimondatlanul – az akkori elnyomók, a szovjethatalom és magyarországi

¹⁴ Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium irattára (Sipos László jóvoltából). Jegyzőkönyv, az Angolkisasszonyok nyíregyházi róm. kat. leánygimnáziumának alakuló értekezlete, Nyíregyháza, 1945. szeptember 4.

képviselői elleni kiállást is jelentette. A hidegháború és a kettéosztott Európa korszakának kezdetén az MDP országos és helyi vezetői ugyanakkor a magyar fejedelemszony Habsburg-ellenességét akár nyugat-ellenességnek is aposztrofálhatták, kifogásuk tehát nem lehetett és nem is volt.

Az iskolák egzisztenciális értelemben nemcsak az egyházi fenntartótól, hanem fokozódó mértékben az államtól és a várostól is függtek már az államosítást megelőzően is.

A községi segélyt a város képviselőtestülete szavazta meg, s az összeget a vármegye közgyűlése jóváhagyta. 1940-ben ez az Angolkisasszonyoknál 2500 pengőt, az iskolasegélyt 1946. augusztus 1-től a forint bevezetésétől ugyanilyen forint összegben állapították meg az intézet számára, s a 2500 Ft-ot még 1947-ben is ki kívánták fizetni. Egy tomboló szélvihar a kereskedelmi iskola tetejét levitte, s rendbehozatala 5000 Ft plusz kiadást okozott az egyébként is anyagi gondokkal küszködő iskolának. A város megígérte a segítséget, de azt csak a községi segély terhére negyedévi előlegben tudta biztosítani.¹⁵

Már 1944-ben megkezdődött és 1947-ben folytatódott a Széchenyi utcai ingatlanok, a tanárok és növendékeik kálváriája, s e mögött egy megye kontra város ellentét is meghúzódott.

1944–45-ben az apácákat Budapestre rendelték szolgálatételre. A front közeledtének veszélyeivel M. Horváth M. Klotild, a helyettes rendfőnöknő, az intézet főnöknője, az iskola egyik alapítóanyja nézett szembe: gondoskodott az ott maradtakról és a vagyontárgyakról. A Széchenyi utca 38. sz. alatti kereskedelmi és elemi iskolát raktárként használták, ott dohányt és gabonát tároltak, s csak 1945 áprilisában tűnt úgy, hogy az épületet céljának megfelelően használatba vehetik.

Az internátus építését a Budapesten élő tulajdonos, Kovács Dezső mérnök 1944 márciusában éppen befejezte, amikor Magyarország német megszállásakor (1944 márciusában) a német katonaság, majd visszavonulásukkor (1944 októberétől) az orosz vette igénybe 1945-ig. Kényelmes hely volt az orosz tisztek számára, és a napokból hetek, majd hónapok lettek. Az intézet főnöknője 1945. április 20-án Erőss János főispán közbenjárását kérte, hogy az épületet visszakapják, hiszen „itt iskolai és nevelési célról van szó, (amit az oroszok, mint kultúrintézményt, állandóan sürgetnek)”.¹⁶ A háború- és németellenes magatartása miatt korábban bujkálni is kényszerült, a Kisgazdapárt jobboldalához tartozó főispánnak (1945. jan. 4. – okt. 27.) köszönhetően a lányok beköltözhetek, a háborús károkat a tulajdonos helyrehozta és az épületet a Magyar Szövetkezeti Központnak, annak hozzájárulásával pedig az Angolkisasszonyok részére bérbe adta. Fazekas János polgármester azonban 3 szobakonyhát dr. Pápay Endre városi főjegyzőnek, 4 szoba-konyhát és mellékhelyiségeiket dr. Demjén Józsefnek, az Állami Nemibeteg gondozó Intézet vezető orvosának kívánt biztosítani.

¹⁵ MNL SZSZBML, V.B. 77. VII. 175/1947. irattári jel, K: 15111/1947. Nyíregyháza, 1947. július 8. A 2500 Ft-os községi segélyről a polgármesteri hivatal határozata, K: 25954/1947. Fazekas János polgármester. Nyíregyháza, 1947. december 2. Az Angolkisasszonyok kérelme, K: 25954/1947. Nyíregyháza, 1947. november 9. M. Belezny M. Cecília iskola fenntartó főnöknő.

¹⁶ MNL SZSZBML, IV. B. 401. 4408/1945. M. Horváth M. Klotild levele a főispánhoz. Nyíregyháza, 1945. április 20. A levél sokkal későbbi, 1945. június 23-i érkezési bélyegzővel van ellátva.

Az 1947-es iskolakezdés ezzel már a kilakoltatás első lépését jelentette. 1947. augusztus végén az Angolkisasszonyok megkezdték a kollégiumban az újbóli berendezkedést, takarítási munkákat, de a város augusztus 27-én őket fenyegető határozatot hozott és utasította a végrehajtási ügyosztályt: „amennyiben az Angolkisasszonyok vonakodnék, úgy érdekelt felek kérelmére ellenök a kilakoltatási eljárást szakközvegek útján foganatosítsa. Az Állam Rendőrség nyíregyházi kirendeltségét az esetleg szükségessé váló karhatalom kirendelése iránt keresem meg.”¹⁷ A lakásigénylők a helyszínen valóban megjelentek augusztus 30-án és felkészültek a bútorok elvitelére, a lakásban elhelyezett rendtagok és növendékek eltávolítására. Drámai pillanatnak voltak ekkor szemtanúi. Részben a máterek hívtak segítséget, részben maguktól jöttek „higgadt gondolkodású egyének” és az igénylőket jobb belátásra tudták bírni! Elvenni azt, ami nem az övék: ezt a két értelmiségi-tisztviselő sem akarta: „A lakásigénylők a helyszínen lévő egyének előtt úgy nyilatkoztak, hogy erre a lakásra többé igényt nem tartanak”¹⁸ – írta az esetről a polgármesternek M. Beleznay M. Cecília főnöknő, az iskolafenntartó nevében. Az Angolkisasszonyok a fennálló törvényekre, sőt a politikai helyzetre is hivatkoztak, mondván, az intézkedés jogszerűtlen, antidemokratikus és „a hároméves terv sikerét veszélyeztető határozat...amely ridegen elhalad 40 falusi kisleány kulturális sorsa, elhelyezése és több tanárnő lakáskérdése ügye mellett.”¹⁹ A polgármesteri határozatot mindezek után az alispán 1948. január 8-án meg is semmisítette, de a lakást újabb jelentkezőnek adta ki a város.

Az Angolkisasszonyok még az iskolák államosítását kimondó 1948. júniusi törvény és kiköltözésük után is reménykedtek (vagy inkább csak megpróbálták a lehetetlent és egyben hangot adtak igazságérzetüknek)! „Köztudomású tényt képez ugyanis, hogy a szerzetesrendek meghatalmazottjai most tárgyalnak abban a kérdésben, hogy mely iskolák működése marad tovább az Egyház irányítása alatt, s így még a mi sorsunk sincs eldöntve és nem lehet tudni, hogy az Intézetünk és a vele kapcsolatos tanuló Otthon átmegy-e az Állam kezébe, avagy a mi kezünkben marad.”²⁰

A bizonytalanságot fokozta, hogy a törvényt (1948. XXXIII. tc.) júniusban fogadta el az országgyűlés, de annak végrehajtására a V. K. M. részéről a IV. államosító bizottság csak 1948. november 18-án szállt ki és hozta meg döntését az ingatlanokról. Az Angolkisasszonyok gimnáziumának ekkor végbement államosításkor a rendtagok számára az iskola főbejáratán való közlekedés jogát az államosító bizottság még fenn

¹⁷ MNL SZSZVBML. V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 12. számozott fol. 18592/1947. sz. alatti polgármesteri határozat.

¹⁸ MNL SZSZBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 25-26.fol., a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke 2878/1947. sz. véghatározata Kovács Dezső és neje részére. Bp., 1947. október 21. MNL SzSzBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 16. fol., K. 23026/1947. M. Bereznay M. Cecília levele a Szabolcs vármegyei alispánnak a kilakoltatási kísérletről. Nyíregyháza, 1947. szeptember 1.

¹⁹ MNL SZSZBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 15.fol. M. Bereznay M. Cecília fellebbezése a polgármesterhez, K. 19808/1948. Nyíregyháza, 1947. szeptember 1.

²⁰ MNL SZSZBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 31.fol. 149/1948. K. Nyíregyháza, 1948. január 8. M. Beleznay M. Cecília fellebbezése a polgármesternek címezve: MNL SzSzBML V.B. 77. XI. 3998/1945. irattári jel, 32. fol. Nyíregyháza, 1948. július 19.

is tartotta és azt csak két évvel később, 1950. február 8-án szüntette meg.²¹ Az ingatlanvesztés ezzel együtt kisebb földterületet is érintett: az Angolkisasszonyoké volt 1949-ben 9. kat. hold 58 négyszögöles területi szántó (101,31 korona kataszteri tisztajövedelemmel), egy 1249 négyszögöles kert és 841 négyszögöl földadó alá nem eső terület.²² Az 1948-ban kijelölt területhatárokat a debreceni tankerületi főigazgatóság utóbb módosította a rendház kárára: az eredetileg az állam tulajdonába jutott 246 négyszögöl helyett 413 négyszögöl került ekkor az államhoz.

A szerzeteseknek, apácáknak mindenképpen menniük kellett: június 12-i keltezésel (tehát négy nappal az egyházi iskolák államosításáról szóló törvény megszavazása előtt) adta ki a katolikus püspöki kar az 5001/1948. sz. rendeletét, amely szerint „Egyházmegyei pap, szerzetes és szerzetesnő az esetleg most államosításra kerülő iskolákban igazgató, tanári, tanítói állást nem vállalhat. Ez a rendelkezés a hitoktatókra természetesen nem vonatkozik.”²³

Felmerül olyan történelmi értékelés, amely szerint az egyházi iskolák tanárainak helyzetét a baloldali pártok, de „mindent vagy semmi” elvét képviselő egyes egyházi vezetők is nehezebbé tették.²⁴ Másfelől az egyház látta és tudhatta: az elvilágiasodott és az állam által 1949 szeptemberétől meghatározott tankönyvekkel, tantervekkel, a pedagógusokat érintő „világnézeti átnevelés” szellemében tanítani csak belső meghasonlással vagy a mártíriumig menő ellenállással lehetett volna, az egyház álláspontja tehát helyes és egyértelmű volt.

Az egyház helyi képviselői még az utolsó pillanatban is reménykedtek. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában az ÁVO politikai hangulatjelentései között megtalálható: „Nyíregyházán az Angolkisasszonyok intézetében tanított [sic!] apácák elhagyták az iskola helyiségeit, és csak az oltárt vitték onnan el. A helyi plébános ezzel kapcsolatban annak a reményének adott kifejezést, hogy őszre könnyítések lesznek, és az apácák esetleg tanítani fognak, hogy fenntartásukat biztosíthassák.”²⁵

A rendet, a többivel együtt – a nyolc katolikus gimnázium ellátásához szükséges négy kijelölt tanítórend kivételével – 1950-ben szüntették meg.

Az egykori tantestületekből megmaradó tanárok mindezzel együtt igazodtak a kor és az állam szabta követelményekhez. Részt vettek a „népnevelő mozgalom”-ban: az iskola irodalmi körét Szitha Mária osztályfőnökként 1948/49 tavaszán több héten át

²¹ MNL SZSZBML VI. 501. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai. 36. doboz. 1950. 36. doboz. VI/a. iskolák államosítása, Középkiskolák. Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma ingatlana államosításának jegyzőkönyve, Nyíregyháza, 1950. február 8. Jelen volt a kéttagú államosító bizottság, azaz Szabolcs vármegye Pedagógus Szakszervezetének titkára, Bikády József és a nagykállói általános iskola igazgatója, Toldy Margit, valamint a Függetlenségi Népfront képviselőjében Királyhalmi Jánosné nyomdász, a volt iskolafenntartó képviselőjében M. Tauffer Ilona ny. igazgató, M. Kovács Anna volt gimn. igazgató, valamint dr. Merényi Oszkár, a közgazdasági gimnázium igazgatója. A jegyzőkönyvet Toka Ilona ir. s. tisz. vezette.

²² MNL SZSZBML V.B. 77. Nyíregyháza megyei város polgármesterének iratai. VII. 122/1949. irattári jel. K: 11202/1949–50. Nyíregyháza, 1949. április 27. Komjáthy irodatiszt.

²³ SZÁNTÓ KONRÁD: A katolikus egyház története. III. Bp. 1987. 1143.

²⁴ BALOGH MARGIT: A demokratizálódás kudarc(a) (1945–1956) In.: Magyarország a XX. században. Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 2000.

²⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 1.2. Kivonat a debreceni államvédelmi osztály hangulatjelentéséből, dátum nélkül. A jelentés július legvégén vagy augusztus legelején készülhetett). Takács Tibor történész jóvoltából.

vitte teherautókon a falvakba, tanyákra, ahol a kir. katos növendékekkel együtt a vilányt alkalmilag bevezetve fészerekbe színpadot állítottak fel, éltetve és valóban megélve a békét. A politikai propaganda csak áttételesen hathatott: táncoltak, zongorára és hegedűre írt klasszikus zeneszámokat, Móricz és Csehov egyfelvonásosokat adtak elő.²⁶

Kibúvó azonban nem volt és nem is lehetett: a rendszer számára gyanús tanárokat „elbeszélgetésre” az MDP részéről behívták, ahogyan a „rendszeres templomba járókat” is számon tartották. Kimondva-kimondatlanul ez a fajta megkülönböztetés vagy elnéző rosszallás még sokáig, a Kádár-korszak végéig fennmaradt.

Az államosítást követően az apácáknak el kellett hagyniuk a katedrát és elhagyták a várost is. 1948-es kitelepítésükkor az őt szerető tanítványok és szüleik búcsúztak tőlük: „1948 szomorú nyári éjszakáján mentem be édesanyámmal a zárdába, hogy még egyszer elbúcsúzzunk tőlük, akik nem tudták, milyen sors vár rájuk. Vittünk be mindent, amit csak tudtunk útravalónak: zsírt, lisztet, cukrot stb. Azokra az évekre gondoltunk, amikor a Máterek segítettek minket...” Az egykori diák, majd tanárkoléga Szitha Mária volt a visszaemlékező, ahogyan az egykori tantestület meghatározó alakjairól, a házalapító anyákról szintén ő emlékezett meg legszebben a rendszerváltás után.²⁷ Későbbi sorsukról nincsenek adataink.

Az államosítások jegyzőkönyvei

1948-ban is még a háborús időknek megfelelő paradoxonra, a „minden változik, azaz bizonytalan” és egyben a „minden változik, azaz megújul” érzésére lehetett építeni. A tanári karok egy része is megmaradt. Amivel nem számoltak: a veszteség tudata, annak lélektani és egzisztenciális ténye, az elveszített, elüldözött tanárok, iskolavezetők, diákok tudása és szellemisége. Ezekkel a veszteségekkel még az 1990-es években sem lehetett teljesen szembenézni. A gimnázium 90. éves fennállásának ünnepén a visszaemlékező ünnepi beszédekben nyoma sem volt a fejlődés és a büszkeség tudatán túl a hiánynak, a változás megrendítő rögzítésének.

A nyíregyházi evangélikus Geduly Henrik Leánygimnázium átadására ténylegesen 1948. június 19-én került sor. Az államosítás jegyzőkönyve mindössze egyetlen oldal. A jelen lévők – csupán három átadó és egy átvevő – valamennyien jól ismerték egymást. Átadóként Zsák Emil iskolai felügyelő, mint az átadó bizottság elnöke, Solymár János igazgató lelkész, (elismert, megbecsült tagjai a helyi evangélikus egyházközségnek), a tantestület részéről egy pedagógus, Nagy Istvánné, valamint átvevőként, – a „VKM által megbízott átvevő közege” – maga az igazgató, Benkő László. Érzelmi felhangja így – látszólag – nem is volt az átadásnak. Protokoll szerint maga az átadó bizottság elnöke (tehát az egyház képviselője) „kérte fel” az igazgatót, hogy a csatolt leltári kimutatás szerint vegye át a gimnázium ingó és ingatlan vagyonát. Az igazgatói ügyvitellel kapcsolatos leltárt már február 5-én

²⁶ SZITHA MÁRIA: Élet és iskola. Az élet iskolája. Nyíregyháza, 2004. Örökségünk Kiadó Bt., 111., 104. [SZITHA, 2004.]

²⁷ SZITHA, 2004. 43., 45–53.

felvették, s az átadást most – az akkori jegyzőkönyv alapján egyszerűen megtörténtnek nyilvánították.

A belső-külső küzdelemről és nehézségekről árulkodik azonban, hogy már 1948 nyarán Zsák Emil lemondott egyházközségi pénzügyi bizottsági elnökségéről és II. felügyelői tisztségéről. A képviselőtestületi közgyűlés 1948. szeptember 12-i közgyűlésen egyhangúlag mondott neki hálás köszönetet „sok szorgalommal, egyház iránti hűséggel” vitt munkájáért – távozását nagy veszteségként élték meg. Lemonlott ekkor a másik felügyelő, Hrenkó János is.²⁸ A gimnáziumot ezt követően 1948. augusztus 21-én államosította a IV. sz. miniszteri bizottság. A Kéttagú Államosító Bizottság pedig 1950. január 13-án döntött a gimnázium Jósza András utcai ingatlanának sorsáról.²⁹ Nézzük az utóbbi dokumentumot!

A Nyíregyházi Állami „Zrínyi Ilona” Leánygimnázium irodájában (Jósza András u. 2. sz.) ekkor felvett jegyzőkönyv rögzítette az előzményeket: ezek szerint a „Geduly” az államosítás után (tehát nem előtte), az Állami Petrőczy Kata Szidónia Leánygimnázium nevet kapta, de így csupán egy évig működhetett. 1949. augusztus 29-én (a V. K. M. 1280 – M. –3/1949/IV. sz. rendelete alapján beolvadt az Állami Zrínyi Ilona Gimnáziumba, (az egykori Angolkisasszonyok államosított Leánygimnáziumába), amely a Báthory utcából költözött ekkor a Jósza András u. 2. sz. alá. A „Zrínyi” a nyíregyházi tankerületi főigazgató értekezletén hozott döntés értelmében átvette a volt „Petrőczy” „ingó és ingatlan vagyonát”. (Ahogyan az államosított Angolkisasszonyok teljes ingatlan vagyona a Közgazdasági Fiúgimnázium tulajdonába került (Báthory utcai épületébe 1949. szeptember 12-én költöztek).

A korabeli levelezések és dokumentumok iskolánkban nem maradtak fenn. Az 1950. évi jegyzőkönyv azonban idézi az 1948. augusztus 21-i iskolaállamosítás jegyzőkönyvét: „a gimnáziumban és tanulóotthonban egyházi célokat szolgáló helyiségek a múltban sem voltak és jelenleg sincsenek. Ezért az egész ingatlan és annak felülépítményei, valamint tartozékai állami használatba jutnak.” Az ingatlan államosítását (Jósza András utca 2–6. sz.) a Kéttagú Államosító Bizottság mondta ki a Nyíregyházi Állami Zrínyi Ilona Ált. Leánygimnázium igazgatói irodájában 1950. január 13-án. Indoklása az előzőhöz hasonló: „mivel az ingatlan tulajdonosa a nyíregyházi ág. ev. egyházközség volt, az intézet teljes egészében tanítási célokat szolgált, ezért az ingatlan teljes egészében állami tulajdonba megy át.”³⁰

A jegyzőkönyv érdekessége, hogy leírja az épületek műszaki állapotát – szemszöge kritikái: az ingatlanok megfelelő színvonalúak voltak, de felújításra és korszerűsítésre is szorultak. Az iskolának földíngatlana nem volt ekkor és korábban sem.

Az államosítás utolsó – jegyzőkönyvben rögzített – mozzanata volt, hogy miután minden az állam tulajdonába került, a bizottság a volt evangélikus leánygimnáziumban és az Angolkisasszonyoknál talált hét fészületet, ezeket a 120 Ft értékű

²⁸ NYEEL, Egyházközségi képviselőtestületi jegyzőkönyvek E/6, 1. Az 1948. július 11-i képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve. 2. Az 1948. szeptember 12-i képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve. 1.

²⁹ MNL SZSZBML, VI. 501. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai. 1950. 36. doboz. VI/a. iskolák államosítása, Középiscolák. A 2700/1949. V.K.M. Eln. sz. miniszteri rendelettel kiküldött kéttagú államosító bizottság jegyzőkönyve, 1950. január 13.

³⁰ MNL SZSZBML, VI. 501. 36. doboz. Jegyzőkönyv, 1950. január 13. 1.

„ingóságokat” az evangélikus egyháznak illetve az Angolkisasszonyok zárdájának elküldte.³¹

A „Geduly” államosításával kapcsolatban a volt fenntartó „semmi kifogást vagy észrevételt” nem tett – próbálta volna! Endreffy Zoltán evangélikus lelkész a fenntartó képviselőjében írta alá a jegyzőkönyvet. Az 1970-es években konfirmándusaként ismerve karakán természetét, állíthatom: nem rajta múlt, hogy az ellenállás legcsekélyebb hangjának sincs nyoma a jegyzőkönyvben. A kérdés, mint láttuk, már felsőbb evangélikus egyházi szinten 1947–48-ban eldőlt.³²

Ugyanakkor a szóbeli és írásbeli tiltakozásra volt elvi lehetőség és példa még 1950-ben is, ahogyan azt az Angolkisasszonyoknál láthatjuk.

A volt Angolkisasszonyok Leánygimnáziumában 1950. február 8-án készült a jegyzőkönyv³³ a Báthory u. 30. számú épület államosításáról (az épületbe 1949. szeptember 12-én költözött a Széchenyi István Közgazdasági Fiúgimnázium). Megjeleníti előttünk az iskolaépület egykori hangulatát: „Az épület emeletes sárgára festett. A lépcsőházba egy kétszárnyú, vésett zárral ellátott befelé-nyíló, zöldre festett, fent két fixirozott 2 ablakszemmel ellátott ablakú, gerébtokos ajtón lépünk be... A lépcsőháztól az emeletre 28 lépcsőfokon megyünk fel. A lépcső mellett zöldre festett vaskorlát van. A lépcső kőből van... A vizet a Rendházhoz tartozó kút szolgáltatja. Kútja nincs az iskolának... Az ablakok és ajtók zöldre vannak festve. Mind a négy tanteremben vaskályha van... A jegyzőkönyvben nem írnak az épület minőségéről, állapotáról, s kritikai megjegyzésnek sincs nyoma. Az államosítás ellen a volt iskolafenntartó élhetett a fellebbezés jogával, és ezzel élt is!

Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma képviselőjében két apáca, M. Tauffer Ilona nyugalmazott igazgató és M. Kovács Anna volt gimn. igazgató nem adta nevét az államosításhoz. Az ingatlan államosításáról a jegyzőkönyvet nem írták alá, mert „erre felhatalmazást az illetékes tartomány főnökségtől nem kaptak”, sőt a döntés ellen fellebbeztek a Szabolcs vármegyei Tankerületi Főigazgatóságnál!³⁴

A kéttagú államosító bizottság Bikády József, Toldy Margit a szemle után „döntését” úgy hozta meg, hogy „mivel az épület teljes egészében iskolai célokat szolgál, így állami tulajdonba kerül.”

Az egyesítést és a helyváltoztatást a praktikus okok mellett felekezeti különbségek és politikai szempontok is befolyásolták. Egy 1949. augusztus 16-án keltezett levélből tudjuk: az eredeti tervek szerint a volt evangélikus leánygimnázium költözött volna az egykori katolikus leánygimnáziumhoz. A tervet bíráló levél „városi hangokra” hivat-

³¹ A Petrőczy Kata Szidónia Gimnáziumban 30 Ft értékben 1 feszület, a Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban 90 Ft értékben 6 darab feszület volt. MNL SZSZBML, VI. 501. 36. doboz. Jegyzőkönyv, 1950. január 13. 2.

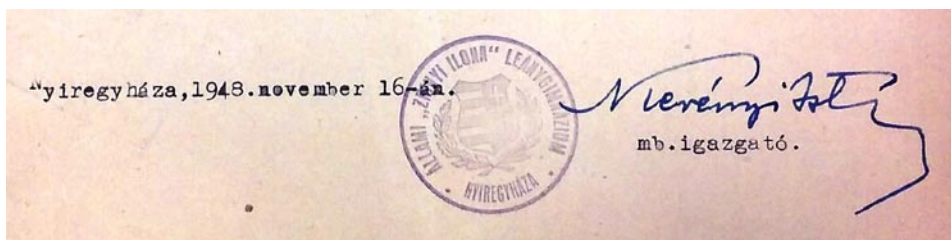
³² A Jegyzőkönyvet aláírta a kéttagú államosító bizottság részéről Bikády József (aki a ped. szaksz. vm-i titkár is volt), Toldy Margit. Az iskola nevében dr. Pazonyi Béla mb. igazgató, a volt fenntartó képviselőjében Endreffy Zoltán evangélikus lelkész, a Függetlenségi Népfrent képviselőjében Móra Pál községi kéményseprő váll. vez. írta alá a jegyzőkönyvet, valamint a jegyző, Urbán Erzsébet tanár. VI. 501. 36. doboz. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai 1950. VI./ iskolák államosítása. Nyíregyházi ált. és középiskolák. Középiskolák dosszié. Jegyzőkönyv, 1950. január 13.

³³ MNL SZSZBML, VI. 501. 36. doboz, Középiskolák dosszié. 1950. február 8-i jegyzőkönyv

³⁴ MNL SZSZBML, VI. 501. 36. doboz. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai 1950. VI./ iskolák államosítása. Nyíregyházi ált. és középiskolák. Jegyzőkönyv, 1950. február 8.

kozik: a leányokat együtt egyetlen épületben nem lehetne elhelyezni, s az utóbbinak sem saját tornaterme, se udvara, se sportpályája, az előbbinek pedig mindene megvan. Ráadásul, – s ez volt a legfőbb érv – a rendház is ott van, az apácák (még akkor) jelen vannak, „így elkerülhetetlen, hogy a leánytanulók ne érintkezzenek naponta, sőt óránként az ottani apácákkal.” A levélíró „nemcsak demokratikus szempontból, hanem evangélikus egyházi szempontból” is féltette a lányokat, s felhívta a figyelmet: a költözés ebben a formában azt a benyomást kelti a városban, hogy a katolikus befolyás még mindig érvényesül. (Valójában ilyen képzet az országos események tükrében nem is keletkezhetett, ahogyan a lányokat sem egy másik felekezettől kellett „félteni”: többé nemcsak a katolikus, de evangélikus és civil szempont sem érvényesülhetett.)

Tény: az eredeti tervet a praktikus és talán a fentebbi felekezeti ok miatt is megváltoztatták, illetve kompromisszum köttetett: az új egyesített gimnázium nevét a katolikus fél adta, az iskolaépületet pedig az evangélikusok.

Az első, immár Zrínyi Ilona nevét viselő egyesült leánygimnáziumi pecsét a Kossuth-címerrel 1948-ból

Ezek a kezdeti feszültségek s még inkább a katolikus egyház államosítással szembeni ellenállása magyarázhatja, hogy az Angolkisasszonyok Leánygimnáziumáról érdeemben sem az 50. éves jubileumi könyvben (1967-ben), sem a 80. évforduló kapcsán nem emlékeztek meg és a kívülálló számára – tévesen – úgy tűnhetett, hogy a két gimnázium között az evangélikus dominancia érvényesült.

Az államosítás után

Az államosítás utáni helyzetet levéltári források alapján pontosan rekonstruálni lehetetlen vállalkozás. Korábban sem keletkeztek nagy mennyiségben iratok, hiszen az intézkedések általában szóban történtek. A későbbi dokumentumvesztés okáról pedig Margócsy József egy véletlenül, a kuka mellett 1996-ban megtalált, majd a KGST piacról a megyei levéltárba került 1948-as iskolai iratcsomó kapcsán írja: „Az igazgatók általában azzal a marsutával kerültek vezető pozíciójukba, hogy az előző klerikális-fasiszta (így!) időszaknak az emlékét is ki kell irtani. Ennek egyik módja a régi irattár kiszórása volt.”

A selejtezés és a politikai szempontú „történelemcsinálás” valójában már a háború után megkezdődött: Az Angolkisasszonyoknál az 1945. szeptemberi alakuló értekezlet véletlenül fennmaradt jegyzőkönyve rögzíti: a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszté-

rium utasításának megfelelően az iskolákban megtörtént a „fasiszta jellegű, irredenta és szovjetellenes sajtótermékek és tankönyvek beszolgáltatása.”³⁵ A Geduly Henrik Leánygimnáziumban az 1944-es 1715 könyvtári könyvből 93-at vesztek el háborús kár miatt, 21-et minősítettek „fasiszta műnek” és további 14-et selejtezték ki 1948. január 1-jéig.³⁶

A töredékes források ellenére kirajzolódik a még élő egyházi kapcsolatok gyors leépülése, a bürokrácia elhatalmasodása, a vezető- és tanárcserék politikai célzottsága, a különböző társadalmi mozgalmak felértékelődése (általános iskolákban vadgesztenye, szilvماغ-gyűjtés, selyemhernyó tenyésztés, éticsiga gyűjtés stb.), a tanárok egymás közötti minősítésének gyakorlata. Egy példa: A párt és a társadalmi szervezetek kiküldöttei előtt értékeli a „Nevelj jobban mozgalom” keretében végzett munkát úgy, hogy az igazgató, a helyettese és valamennyi tanár mérlegre kerül: „Egymást minősítgetik, olykor vita után A-E fokozatok között!!!”³⁷

A középiskolák vagyoni-anyagi helyzete romlott, s az állam elsősorban az általános iskolák helyzetét akarta stabilizálni. 1948 novemberében dr. Benkő László megbízott igazgató a Petrőczy Kata (volt ev. Geduly Henrik) Leánygimnázium részére kérte a polgármestertől a községi segély kiutalását. Még a padlósúrolásra szánt 4 kg. marólúgot is polgármestertől igényelte. A segély folyósítását ugyanekkor kérte az Állami Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban Reményi István igazgató is.³⁸

A többi nyíregyházi középiskolában is nehéz volt a helyzet, de az általános iskolák érdekében dr. Gacsályi László tankerületi főigazgató rendeletére hivatkozva Nyíregyháza város valamennyi középiskolától elvont 50%-ot, s azt az általános iskolák számára biztosította.³⁹

A viszontagságos idők viszonylagos iskolai nyugalmanak nem pénzügyi, hanem belső okai voltak: az apácáknak menekülniük kellett, az iskola két elődjének tantestülete, – a Geduly Henrik Gimnáziumé és az államosított Angolkisasszonyok világi tanári karának összetétele viszont – lényegében nem változott.

Az államosítás és a két leánygimnázium egyesítésének rendjét olyan igazgatók biztosították, akiket erre tudósi vagy közéleti aktivitásuk alkalmassá tett. Személyükben képviselheték a folytonosságot és annak látszatát is, hiszen a korábbi egyházi

³⁵ Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium irattára. 1945. szeptember 4-i alakuló értekezlet jegyzőkönyve.

³⁶ Jelentés a könyvtári állományról, 1948. január 1. Zrínyi Ilona Gimnázium és Kollégium Könyvtára. Sipos László könyvtáros jóvoltából.

³⁷ MNL SZSZBML, VIII. 233. Nyíregyházi alapfokú iskolák iratai fond törzslapja. Margócsy József megjegyzése a VIII. 198. fondhoz csatolt áttekintő iratjegyzéken. (A nyíregyházi evangélikus elemi iskola iratai. 1945–1952). 1., 3.

³⁸ MNL SZSZBML, V. B. 77. VII. 211/1948. irattári jel, K: 31707/1948. Hiv. sz.: 26857/1948. Nyíregyháza, 1948. november 17. Dr. Benkő László mb. igazgató. Továbbá: 26837/1948. Marólúg kiutalásról (rajta a pecsét): MNL SZSZBML, V. B. 77. XI. 23/1948. irattári jel, K: 23389/1948. Nyíregyháza, 1948. augusztus 27. A Zrínyi kérelme: MNL SZSZBML, V. B. 77. VII. 175/1947. irattári jel, K: 31671/1948. Nyíregyháza, 1948. november 16. Reményi István íg. (rajta a pecsét).

³⁹ MNL SZSZBML, V. B. 77. 211/1948. irattári jel. A város az elmúlt költségvetési évben a Geduly-nak évi 2000 Ft-ot, az Angolkisasszonyok Intézete számára évi 2500 Ft-ot fizetett ki. A folyó kiegészítő költségvetési évre ennek az összegnek az 5/12-ed részét irányozták elő. K: 25711/1948. Nyíregyháza, 1948. szeptember 20. Kiss Zoltán polgármester. A Petrőczy-nek így eredetileg 850 Ft-ot, az Angolkisasszonyok egykori intézete számára 1000 Ft-ot irányoztak elő, (a Kossuth Gimnáziumnak 850 Ft-ot, a Kalvineumnak 1000 Ft-ot). Ezen összegek 50 %-át kaphatták meg. MNL SzSZBML V. B. 77. K. 26837/1948. Nyíregyháza, 1948. november 10. Kiss Zoltán polgármester. K: 32851/1948. Nyíregyháza, 1948. november 29. Kiss Zoltán polgármester.

iskolák diákjai, tanárai voltak: dr. Benkő László 1948-ban a volt „Gedulyban”, dr. Pazonyi Béla az immár egyesített Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban (1949–1950) volt igazgató, a katolikus iskolából érkezett s lett vezető Horváth Sándor (1950–1954) és dr. Margitics Gyuláné (1954–1958).

A rövid időre szóló igazgatói megbízatások mutatták: a hatalom a megfelelő embert kereste a posztra. Ennek példája lehet az előbbi felsorolásból kimaradt Reményi István személye és 1949-es (tehát egy évig tartó) igazgatósága: róla biográfiák, források sem szólnak.

Dr. Benkő László (1912–1994) tudós volt és kevésbé oktatáspolitikus és semmiképpen sem „jó káder”. Emléke – sajnos – Nyíregyházán nem is maradt fenn, szemben a szegedi emlékezettel és a magyar nyelvtudománnyal. Pályáját a sokoldalúság, szellemi értelemben a népi és nemzeti témákhoz való vonzódás jellemezte, a néprajztól, a „falukutatáson és a nemzetnevelésen” át a nyelvtudományig. Szülővárosában, Szegeden doktorált néprajz-tudósként [A „Halott vőlegény” története (balladatípus-tanulmány), Marosvásárhely, 1934.]. Tanári pályáját magyar–német–latin szakjaival a nyíregyházi Kossuth Gimnáziumban kezdte óraadóként, ezt követően Sopronban is tanított, s innen került a nyíregyházi Evangélikus Leánygimnázium élére, amely az államosítást követően vette fel a Petrőczy Kata nevet. Politikai nézőpontjára következtethetünk a *Nevelők a Parasztpártban* című írásából (Szabad Szó, 1948. november 16.), s 1956 októberében a főiskolai tanárok ülésén egy jó szándékú felszólalásából (Szegedi Néplap, 1957. április 26.), amely aztán politikai árnyékként kísérté végig pályafutását. Később bekapcsolódott a CSEMADOK munkájába és az ELTE címzetes egyetemi tanári címmel tisztelte meg, de legtermékenyebb éveit 1953-tól 1977-ig szülővárosában, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán töltötte (a Magyar Nyelvészeti Társaság főiskolai tanára volt). Neki köszönhetjük az első magyar költői szótár megjelenését (*Juhász Gyula költői szótára*, 1972), a lexikográfia alapjainak lerakását, s ő irányította a leíró magyar mondattan tantervi fejlesztését is. „Előadásain, szemináriumain, szigorlatain és diákköri foglalkozásain magyartanárok generációi tanulták meg tisztelni emberi és szakmai igényességét” és a hivatás szakmai alapjait. 80. születésnapján Szathmári István köszöntötte a Magyar Nyelvőrben s egy évvel később már a nekrológban olvashatjuk a fent idézett mondatot a kiváló tanárról, s tudóstársról.⁴⁰

Pazonyi Béla, a kiváló vegyész, számos akadémikus útját egyengette tanárként Rimaszombaton és Nyíregyházán (igazgatósága előtt az 1948–49. tanévben az államosított Kossuth Lajos Gimnáziumban tanított) később az MTA Agrobiológiai Intézetének kutatójaként dolgozott Budapesten, ahol az élesztők szénhidrátjainak szétválasztásával és átcsoportosításának vizsgálatában ért el eredményeket.⁴¹ Egyetlen iskolatörténeti adat villantja fel helyzetét. Amikor az iskolai KISZ-titkárral konfliktusa alakult ki, ő mondta ki:

⁴⁰ SZATHMÁRI ISTVÁN: Benkő László köszöntése 80. születésnapján. Magyar Nyelv, 1993. 1. sz. 123–124. *Szathmári István: Végső búcsú Benkő Lászlótól.* Magyar Nyelv, 1994. 3. sz. 372–373. *Békési István: Benkő László (1912–1994).* Magyar Nyelvőr, 1994. 4. sz. 471–472.

⁴¹ DANIS TAMÁS: Az Egyesült Protestáns Gimnázium neves tanárai és jeles diákjai. <http://www.rimaszombat.polgarinfo.hu> Igazgatósága előtt az 1948–49. tanévben megtaláljuk nevét a Nyíregyházi Állami Kossuth Lajos Gimnázium évkönyvében a tanári névsorban. A Nyíregyházi Állami Kossuth Lajos Gimnázium évkönyve az 1948–49. iskolai évről az iskola fennállásának 88. évében. Szerk.: Tóth István. http://medit.lutheran.hu/files/ertesito_nyiregyhaza_1948_1949.pdf

vagy ő vagy a titkár távozik az intézményből! A diákok és tanárok pedig közösen vonultak a Művelődési Osztály elé és álltak ki mellette. Sokáig nem is maradhatott tisztében.

Horváth Sándor (1916–2014) latin-történelem szakos tanár gazdag tanári, igazgatói, emberi életútjának emlékezetét a mai gimnáziumban külön vitrin és a városban több mint hétezer egykori tanítványa őrzi. Három gimnázium is tisztelheti benne volt tanárát: a Szent Imre Gimnázium, amely a Kir. Katolikus Gimnázium jogutódjaként jött létre, a Kossuth Lajos Gimnázium és a Zrínyi Ilona Gimnázium. Helytörténelemszéként is maradandót alkotott: a megyei levéltárban ő dolgozta fel elsőként az 1945-ös földreform megyei történetét, a Kossuth Emlékkötetben megjelent megyetörténete pedig alapja lett a megyei honismereti mozgalomnak. Pedig a „három T” kultúrpolitikájában csak a túrt kategória jutott neki: 1956-ban a Kossuth Gimnázium igazgatójaként vállalta a diákság koordinálását és részt vett az értelmiségi forradalmi bizottság létrehozásában. A forradalom után igazgatói beosztásából fegyelmi úton bocsátották el, a Vasvári Gimnázium után egy ideig az 1. sz. Általános Iskolában is tanított, s csak rehabilitálását követően térhetett vissza a Zrínyibe.⁴² A 100 éves Zrínyi Gimnázium alapítástörténetének kutatásakor egyik első forrásom az általa megírt, akkor 50. évét ünneplő iskola története volt, annak ellenére, hogy a kötelező és sokak által komolyan is vett mondatokat a „szocialista ember” formálásának pedagógiájáról természetesen ő is leírta, az Angolkisasszonyok iskolatörténetéről pedig meg sem emlékezett. Ady szavai vezérelték mindig: „...embernek maradni az embertelenségben...”

Dr. Margiticsné Balicza Valéria (1907–1989) a Nyíregyházi Polgári Leányiskola után az 1921/22. tanévtől a Nyíregyházi Ágostai Hitvallású Leánygimnázium V. osztályában folytatta tanulmányait, s a Pázmány Péter Tudományegyetemen megszerzett diplomája után 1937-től az Angolkisasszonyok B.M.V. Intézetében természetrajzot és földrajzot tanított. Emellett számtalan karitatív egyházi szervezet tagja, s az Egyetemet és Főiskolát végzett Magyar Nők Szövetsége nyíregyházi csoportjának titkára volt.

Erélyét, tapintatát, segítőkészségét és nem kis diplomáciai érzékét mutatja egy eset 1957 januárjában. A vád szerint az egyik nyíregyházi igazgató-elvtárs lányát „üldözték” az iskolában, mert hittanra nem járt. Szitha Mária – az igazgatónő mellett, tolmácsi szerepéből kilépve – az iskolában megjelenő városi szovjet katonai parancsnoknak és a Debrecenből érkező GPU főnöknek ekkor azt találta mondani: „Ez hazugság, de ha igaz volna, akkor sem lenne Maguknak semmi köze hozzá, ez magyar belügy.” Az „ellenforradalom” leverésében nyújtott szovjet segítséget pedig a szókimondó tanárnő így jellemezte: „a magyar nép nem kérte Önöket erre a szívessegre, legfeljebb Kádárék.” Természetesen feljelentették, de az ügynek komolyabb következményei nem lettek hála az igazgatónő kiállításának és annak, hogy a tanárnőt a tantestületen belül is sokan támogatták: 1945-től egészen 1968-ig ő volt az iskola szakszervezeti bizalmija.⁴³

⁴² Unokáink is olvasni fogják. Kulturális, Művészeti és hagyományőrző internetes magazin. Szerk.: ÉSIK SÁNDOR. <https://napkeletnepe.hu/2018/01/17/horvath-sandor/>. PETRASKÓ ZOLTÁN: In memoriam Horváth Sándor. http://nyirvave.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=586:im-memoriam-horvath-sandor&catid=40:olvasoszoba&Itemid=67

⁴³ SZITHA, 2004. 107., 331.

A komolyabb ellenállást, különösen az 1956-os forradalomban való részvételt azonban a hatalom kegyetlenül megtorolta, megtoroltatta. Rácz István (1904–1966) az 1952–55. közötti tanévekben a Zrínyiben óraadó, majd a Vasvári Pál Gimnázium rendes tanára volt – az 1956-os forradalomban hét napig a Városi Munkástanács elnöke, tehát a város első számú vezetője lett. A szabadságharc leverése után a váci börtönbe hurcolták. Feleségének megsegítésére a tanárkollégák segélycsomagot állítottak össze, de ezt feljelentette valaki a tantestületen belül. (Börtönnaplója 1957-ből nemrégiben került elő).⁴⁴

Angolkisasszonyok akkori igazgatóinak és az apácáknak a sorsáról semmit sem tudunk. Vajon hová kerültek, s hogyan vészelték át a legnehezebb éveket? A pápai jogú női szerzetes rendjét 1950-ben „oszlatta fel” a kommunista hatalom. A politika és az oktatáspolitikai szótára is teljesen megváltozott – az alább idézett mondatok természetesen ezt a változást is tükrözik.

Az Angolkisasszonyok nyíregyházi Sancta Maria Intézetének és egyben iskolájának alapító főnöknője Lengyel Mária Júlia (1863–1946) még 13 évesen mondta el: „Fogadok örökre szegénységet, tisztaságot és engedelmisséget.” A város szeretett „Lengyikéje” 1936-ban tette le Aranyfogadalmát, azaz ünnepelte szerzetesi fogadalma 50. évfordulóját az Angolkisasszonyok egri intézetének kis kápolnájában. A háború utáni diktatúra kiépülését, az egyházi iskola államosítását, a rend megszüntetését és illegálisba kényszerítését már nem kellett megélnie: 1946. december 29-én halt meg az egri rendházban „Isten hűséges szolgálatában és a halhatatlan lelkek üdvének szentelt, érdemekben gazdag élet után”.⁴⁵ A Bazilika altemplomában nyugszik, ahogyan rendtársai és a katolikus iskola alapítója, Énekes János is. Az iskolatörténeti kutatások kapcsán Egerben járva, Komiszár Dénes helytörténésszel 2017 őszén helyeztünk el emlékükre virágot.

Az apácák az 1940-es évek iskolai évkönyvekben, az iskolatörténeti írások végén mindig a hajnali zsoltó részét, az ókeresztény „Te Deum” himnusz egy mondatát idézték, amely hálaadásként egy tanév lezárásakor, vagy olyan jelentős ünnepi alkalmakkor hangozhat fel, mint pápa-, királykoronázás, püspökszentelés, betegségből való felgyógyulás vagy egy megnyert csata:

„In te, Domine speravi, non confundar in aeternum” = Te benned van reményem, Uram, ne hagj soha megszegyenülnöm!

A könyörgésre a történelem adta meg a választ: olyan első tanulójuk, mint Szántó M. Erzsébet CJ szerzetesnővér, aki az 1990-es években egyik újraindítója lett a rend iskoláinak, vagy mint özv. Sir Lászlóné Fodor Filoména,⁴⁶ aki e sorok írójának írta iskolatörténeti visszaemlékezése végén, legidősebb zrínyis diákként 2018-ban, a centenáriumi évében:

„Elbúcsúztam az Angolkisasszonyoktól, Ward Mária hű leányaitól, akik az ott töltött 11 év alatt olyan lelki útravalóval láttak el, ami nagyon nehéz életemen át táplált és még mindig egyre erősebben táplálja 95 éves, az utolsó útra készülő lelkemet.”

⁴⁴ SZITHA, 2004. 87., 97. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/345-353.pdf>; FAZEKAS, 2001. 17.

⁴⁵ Aranyfogadalmáról: Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, 1936. szeptember 1. 3. Haláláról: Évkönyv, 1946–47. 1. Aranyfogadalmáról: Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, 1936. szeptember 1. 3.

⁴⁶ Sir Lászlóné, sz. Fodor Filoména kézírata. Eger, 2018. 13.

BÖLCSKEI GUSZTÁV

Zsigmond Dezső laudációja

Tisztelt ünneplő közösség!

A jelenlévők talán nem mindannyian tudják, de a Kölcsey Társaság immár több mint három évtizede folyamatosan őrzi Kölcsey Ferenc szellemi örökségét, megbecsülve a magyar kultúra egykori és kortárs alkotóinak szellemi, erkölcsi üzenetét.

Az elmúlt esztendőben a Társaság tisztújítást hajtott végre, az elnökség mandátuma lejárt. 2018 szeptemberében új elnökséget választottunk. Ezen a helyen is szeretném megköszönni elődöm, Jánosi Zoltán, és a Kölcsey Társaság titkára, Kasztovszky László munkáját, áldozatos szeretetét és hűségét. Az új elnökség közössége nevében mondhatom és vállalhatom, hogy azt az örökséget, amelyet ők is hűségesen ápoltak, igyekszünk a magunk eszközeivel tovább vinni.

Ebbe az örökségbe tartozik az, hogy a társaságunk minden évben dönt arról, ki legyen az adott esztendőben a Kölcsey Emlékplakett díjazottja. A Kölcsey Társaság ebben a díjban 2019-ben Zsigmond Dezső, Balázs Béla-díjas filmrendezőt részesíti.

Tisztelt ünneplő közösség!

Gyermekkoromban az egyik kedvenc ifjúsági regényem Tatay Sándor *Puskák és galmaboké* című könyve volt. Izgalmas olvasmány. Akkor természetesen nem tudtam még, ki az a Tatay Sándor. Életével később ismerkedtem meg. Tatay kalandos, hányatott sorsú, sok mindent megélt író. 1991-ben, halála évében fejezte be az utolsó munkáját, amelynek címe: *Szezon vége*. E mű érdekessége az, hogy az emberek hamarabb hallhatták, minthogy kézbe vehették volna, mert megjelenése előtt a Magyar Rádióban folytatásokban felolvasták. Az egyik ismétlés során megütötte a fületem-szívemet egy mondata. A nagybátyjáról mondta az író: „Lajos bátyám ilyen volt, ilyen toronyíránt ember.” Azt gondolom, hogy amikor a Kölcsey Társaság Zsigmond Dezsőt a Kölcsey Emlékplakettben részelteti, akkor egy *toronyíránt embert* köszönt és köszönhet meg a Mindenható Istennek.

Ha valakinek lesz ideje meg kedve (s remélem, hogy sokaknak lesz), és megnézi előbb csak azt a hat perces összefoglalót, amely Zsigmond Dezső munkásságát bemutató portré tömörítvénye (állítom, hogy aki ez a pár percet látta, meg fogja nézni a teljes opuszt), azt fogja látni, hogy a film elején Zsigmond Dezső kijön a háza ajtaján, beül egy kocsiába, és beszélget a sofőrrel. Azt mondja Dezső: „Tudod, ez olyan érdekes, most is sokkal többen mennek az autópályán Budapest irányába, mint

erre, *lefele*. Én mindig így voltam az életben, valahogy mindig a forgalommal szembe mentem.” Később hozzát teszi: „Megállok a Tisza-parton, és úgy érzem, gyönyörű.” Amikor megnéztem először e képsort, úgy véltem, értem már, Zsigmond Dezső miért mondja azt, hogy neki Szatmár választott szülőháza....

Aki a forgalommal szemben megy, tudja, hogy nem lesz könnyű útja. Ez az út úgy indul, hogy valaki elvégzi a magyar–népművelés szakot, aztán az újságíró iskolát, majd odakerül egy filmes műhelybe. A magyar filmművészet olyan kiválóságai közé, hogy még attól is boldog, ha közöttük „ajtonálló lehetett”. Ajtonálló olyanok között, akiknek kisujjukban volt a szakma, és akik valóban a szívüket, lelküket adták azért, hogy létrejöjjön egy igazi alkotás.

1984-et írtunk, amikor megszületett egy nagyon izgalmas dokumentumfilm. Dokumentumfilm arról: volt Magyarországon egy falu, ahol az a csoda esett meg, hogy a megyei pártbizottság el akarta mozdítani a tanácselnököt, a helybeliek viszont azt mondták: nekünk ez az elnök kell! Maradjon! 1984-et írtunk...

Zsigmond Dezső azt vallja: hallgassuk meg az embereket, hogy mit gondolnak. Ez a mondat végigkísérte őt és végigkíséri ma is. Arról nem ő tehetett, hogy voltak, akik a hatalom részéről nem akartak nyilatkozni. De valami megmozdult: a dolgokat mindig úgy kell vizsgálni, hogy hallgattassék meg a másik fél is. A dolgok talán sohasem fekete-fehérek.

Aztán jött 1989–90, a nagy fellélegzések, a nagy nyüzsgések kora! Végre lehetett szabadon beszélni, végre meg lehetett tudni, hogy mi is történt itt 1956-ban, például a mosonmagyaróvári sortűz esetében. S erről is készült egy dokumentumfilm, amelyben mindkét fél elmondja a maga igazát. S a néző megérti az egyik kritikust, aki így fogalmazott: „Ha nekem kellene döntenem, mint bírónak, hogy mi volt az igazság, nem tudnék döntenem.” Én azt gondolom, hogy ez a megközelítés, egy olyan világban, amelyik mindig is szeretett, s ma is szeret feketén-fehéren fogalmazni, nagyon nagy érték és fölöttébb elgondolkodtató. Amikor műltfeldolgozás elmaradását, hiányát kérjük számon magunkon, egymáson, akkor meg kell becsülni ezt a hozzáállást.

Aztán jöttek a különböző játékfilmek, dokumentum-, és szituációs dokumentumfilmek. S a rendezőt valahol mindegyikben az izgatta, hogy mi van a dolgok mélyén, mi van a felszín mögött. S ezt teszi olyan természetességgel, hogy úgy vélem, kevés olyan rendező van Magyarországon (de talán az egész világon), aki egyenrangúként tud szót érteni a nem szakértő emberekkel is. Ilyen például az a jelenet, amelyben egy itteni gazdával az egyik filmjéről beszélgettek: emlékszel arra a jelenetre, amikor ott van a néni, akitől elviszik az utolsó tehénkéjét? Nem elviszik, hanem ő adja oda, mert mit csináljon vele? A kamera egyszerre rögzíti a néni és a jószág tekintetét.

A Kölcsény Társaság Emlékplakettje ma egy olyan alkotó kezébe kerül, akire nagyon nagy szükségünk van, mert képes arra, hogy az általunk már túl jól ismert dolgokat is olyan szemszögből mutassa, amelyre az ember felkapja a fejét.

Bevallom, amikor először ültem le megnézni a *Sátán fattya* című filmet, volt bennem egy olyan gondolat, hogy lehet-e még újat mondani a *málenkij robot*ról. Aztán látva ezt az alkotást, egyre inkább éreztem azt a kijózanító mértéket, hogyan leszek egyre kisebb és kisebb, és hogy szívom magamba azt a léghört, amelyik megérteti: ez

nem egy egykor-volt tragédia. Nem csak az; hanem azzal a szomorú ténnyel történő szembesítés, hogy hajlamosak vagyunk egy megalázott, meggyalázott emberbe még mi magunk is belerúgni, ahelyett, hogy befogadnánk.

Kedves Zsigmond Dezső!

Sok mondanivalóm lenne még, de itt az idő, hogy eleget tegyünk a kameráknak is: nagy-nagy szeretettel és tisztelettel adom át ezt a dokumentumot, amelyik azt igazolja, hogy a Kölcsey Társaság Kölcsey Emlékplakettet adományoz a Magyar Kultúra Napja alkalmából Zsigmond Dezső, Balázs Béla-díjas filmrendezőnek, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagjának Szatmárcsekén, 2019. január 20-án. Emellett átnyújtom a Melocco Miklós szobrászművész által készített plakettet, amelyet fogadj szeretettel! Isten áldja és segítse tovább a munkádat!

* * *

ZSIGMOND DEZSŐ

Tisztelt Püspök Urak, Nagytiszteletű Egyházi Vezetők, Megyei Közgyűlés Vezetői, Képviselő Úr, Polgármester Urak!

Kedves Szatmáriak!

Köszönöm életem talán legszebb, legfelemelőbb díját, itt, Szatmárcsekén a Himnusz szülőföldjén, Kölcsey és Móricz hazájában, az én szerelmes Szatmáromban!

Köszönöm a Kölcsey Társaságnak és mindazoknak, akik érdemesnek tartottak arra, hogy én is bekerüljek az eddig díjazottak impozáns névsorba.

Külön öröm számomra, hogy ezt a díjat egy ökumenikus istentisztelet keretében vehetem át, hiszen egyedül itt oszthatom meg örömeimet édesanyámmal és más eltávozott szeretteimmel; egyedül itt köszönhetem meg nekik, hogy általuk eddig jutottam.

Köszönöm drága feleségemnek, földi őrangyalomnak; köszönöm munkatársaimnak, akiknek oroszlánrészük volt abban, hogy filmjeim elkészülhessenek.

Köszönöm az itt megjelent szatmári kedves barátainak, hogy filmjeimben pontosan olyan természetesek és emberiek voltak, mint az életben, s köszönöm azoknak, akik már nem lehetnek itt, de akiket ezzel a tájjal, ezzel a kis különálló szatmár-beregi világgal együtt szerettem meg.

Több mint három és fél Szatmárban töltött évtized után, talán elmondhatom, hogy már nem idegennek, hanem kicsit idevalónak érzem magam. Erre nem is az jogosít fel, hogy kis parasztházam van, sőt házaim vannak a környéken, hanem inkább az, hogy lelki honfoglalóként szinte mindig itt vagyok akkor is, ha fizikailag éppen másutt.

Én itt, ezen a tájon a hetvenes évek elején jártam először, még a múlt században, néhány évvel a középiskola elvégzése után, alig húsz évesen.

Emlékszem: akkori barátaimmal hat-hét forintért vettük meg Budapestről a vonatjegyet, ezzel szinte el is ment az összes pénzünk. A tiszabecsi Tisza-parton sátoroztunk, s jöttek az idős szatmári emberek a partra csodálni bennünket, mert akkor még csodaszámba ment itt a turista. Hívtak házukba frissen sült kenyérrre, meleg teje, káposztás paszulyra, jó szatmári szilva- és almapálinkára. Egyszerű, tiszta, többnyire szegény emberek voltak, de tudjuk, a szegénység archaizál. Így velük beszélgetve, s amikor otthonukba fogadtak, évszázadokat repülhettünk vissza az időben. Valami hasonló történt Szatmár második felfedezésekor, amikor Nagy Gyula bácsiék invitáltak forró húslevesre, s amikor kezdetét vette a még forróbb barátság Gyula bácsiékkal és más szatmári emberekkel.

Lassan összefonódtam ezzel a tájjal, ami nekem mindig is a földi paradicsomot jelentette, magát a szabadságot, folyóival, mezőivel, erdőivel, határon túli s mégis közeli hegyeivel.

Erdélyi János barátommal, egy ideig alkotó társammal, rögtön vettünk egy kis házat először Sonkádön. S aztán, ahogy a két család ezt kinőtte, költöztünk Móricz Zsigmond falujába, Csécsére, majd Kóródra, sőt a Túr felső folyásához, Nagyhódosra.

Szóval nem csak bejártuk, hanem be is laktuk Szatmárt. Sonkádön például szomszédunk volt Sándor bácsi, az egykori juhászember, aki kutyájával és tehénkéjével élte spártai életét és amikor meglátott, mindig hátra szólt: „Hozd a puskám, fiam, valami kommunista jön az úton.”

Persze se fia, se puskája nem volt, írni, olvasni sem tudott. Mégis, amikor almás ládjában ültünk a háza melletti diófa alatt, szájatva hallgattuk ősi pásztormeséjének egyszerűségében is fordulatos történéseit. Olyanok voltak ezek a valóságos mesék, hogy szó szerint meg lehetett volna egy könyvben jelentetni őket, az öreg még a pontokat és vesszőket is kitette. Ő volt a mi boldog emberünk, s még Móricz sem kellett hozzá, készen kaptuk Őt.

De ilyen volt Károly bácsi Csécséről, Makay Béla tanító úr, s más idős szatmári barátunk is.

Itteni házaink – kis házaink – alkotóházak, alkotószigetek is voltak. Itt írtuk Balogh Gézával és másokkal játékfilmjeink forgatókönyveit, sokszor egymást gyilkolva, de mindig jó hangulatban.

Innen szerveztük forgatásainkat itteni tájakon, itteni emberekkel, ebben a kis fogadott szatmári hazában. S innen indultunk tovább gyöngyöspatai orvos nagyapám szülőföldjére, Erdélyországba, sőt azon túl, a Gyimesekbe, hogy ott találjunk újabb s újabb dokumentum- és játékfilmtémákat, s hogy ezeket a fantasztikus embereket megmutathassuk országnak, világnak. S amikor a forgatástól megfáradva hazajöttünk, milyen jó volt megpihenni az istvándi vízimalomnál s fürödni nemcsak a Túr és Tisza vízében, hanem itteni barátaink szeretetében, megbecsülésében is. S jó volt barangolni a Csekei csónakos fejfák időtlenségében, s hinni, hogy örökké tart ez az álom itt Szatmárban, Erdőháton.

KISS LAJOS ANDRÁS

Az erkölcs, a jog és az állam kapcsolata Vlagyimir Szolovjov filozófiájában (III.)*

IV. 2. Borisz Csicserin a jog és az erkölcs kapcsolatáról

Borisz Nyikolajevics Csicserin (1828–1904) a tizenkilencedik század egyik legjelentősebb orosz társadalomtudósa. Jog- és államfilozófus, politológus, szociológus, társadalomtörténész; mindezek mellett első rangú memoáriró. Főművének az ötkötetes (és több ezer oldalra rugó) *A politikai eszmék története az ókortól a tizenkilencedik század végéig* című munkáját tartják, amelyen egyetemisták nemzedékei nőttek fel. Csicserin halála után évtizedekkel (az 1920-as évek közepén) azt írta Georges Gurvitch erről a munkáról, hogy „még nyugat-európai összehasonlításban is párját ritkító alapossággal dolgozza fel a politikai/államtani eszmék több mint két ezer éves történetét”. Csicserin a Szolovjovval folytatott vitája idején már abszolút szaktekintélynek számít egyetemi, akadémiai körökben, mindazonáltal vitastílusa és írásmódja nélkülözi a tudományos művekre általában jellemző szárazságot és belterjességet; munkáit olvasva ma is egyetérthetünk a kortársak ítéletével: Csicserin tudományos munkái eleget tesznek a legigényesebb irodalmi ízlésnek is. Egyébként írásainak egy kisebb részét kifejezetten a művészetfilozófiai és esztétikai kérdések vizsgálatának szentelte. Számára még idegen volt a tizenkilencedik század második felére kialakult és általánosan elfogadott szellem- és társadalomtudományi specializáció normatív eszménye. Csicserin a század első felének univerzalista gondolkodóit tekintette példaképének, elsősorban Schellinget és Hegelt. Biográfusai általában egyetértének abban, hogy Csicserin filozófiai pozíciója a hegelianizmus és a konzervatív liberalizmus ötvözeteként határozható meg. Munkáiban, s ez a Szolovjovval folytatott vitájában is hangsúlyozottan megjelenik, amellet tesz hitet, hogy az általános filozófiai, illetve a speciális jogfilozófiai kérdések értelmes és sikeres megválaszolása csakis egy jól kidolgozott metafizikai pozíció alapján lehetséges. A *Jogfilozófia* című könyvének bevezetőjében minderről a következőket mondja: „Az ember már természetéből fakadóan is metafizikai lény; cselekvéseit a metafizikai elvek vezérlik, és ezek az elvek egyúttal minden társadalmi viszony alapelemét is jelentik. Éppen ezért, mi-

* A tanulmány a KÖFOP-2.12-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálati-fejlesztés” című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alapkutatás 2016–2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem meg-

helyst tagadni kezdik a metafizikát, rögvest károsodik a társadalmi viszonyok teoretikus megalapozásnak lehetősége.¹ A társadalomtudományok és az embertudományok körébe tartozó tudásformák nem mondhatnak le a „dolgok lényegének” megismeréséről, s ez pedig kizárólag a racionalista (azaz anti-empirista) gondolkodás és a dialektikus módszer segítségével lehetséges.²

Mind Csicserin, mind Szolovjov számára a jogfilozófia megalapozása során kitüntetett szerepet kell kapnia a *személy* fogalom helyes értelmezésének. A személy – mint értelemmel rendelkező és szabad lény – magában való cél, azaz cselekedeteinek fundamentumát kizárólagosan önmagában leli fel, és ezért szabad „cselekvésteret” igényel magának. Kétség sem fér hozzá, hogy Csicserin számára ez az előfeltétel képezi mind a jog, mind az erkölcs fundamentumát. A jogfilozófus szemében az emberi együttélés ideális formájának az az „állapot” tekinthető, ahol a lehető legnagyobb mértékben valósulhat meg a személyes szabadság, ahol az erkölcsi törvény uralja az emberi viszonyokat. „A tudós viszont egyértelműen jelzi, hogy ezt az eszményi állapotot csak nemzedékek hosszú sorának következetes együttmunkálkodásával lehet megközelíteni, miközben mindig számolni kell a térben és időben adott konkrét feltételekkel, és – ami a legfontosabb – nem szabad elfeledkezni arról, hogy az erkölcsi eszményhez való eljutás csak szabadság kiteljesedésén keresztül lehetséges.”³ Csicserin arra is felhívja a figyelmet, hogy tévednek azok, akik úgy gondolják, hogy „Isten országát”, itt a földön, külső hatalmak és kényszerítő eszközök igénybevételével is meg lehet valósítani. Az effajta törekvések ugyanis szükségszerűen vezetnek el az erkölcsi törvény teljes elferdítéséhez és paralizáláshoz. Mint elrettentő példákat az inkvizíció máglyáit említi meg a szerző, amelyeken emberek ezrei hamvadtak el – minden látható eredmény nélkül. Éppen ezért, mondja Csicserin, noha elismerhetjük, hogy a jog és az erkölcs közös fundamentumon nyugszik, mindazonáltal határozottan el kell választani egymástól a jog és az erkölcs „működésszféráját” (erről lentebb részletesebben is szó lesz), és két – autonóm szabályrendszer mentén szerveződő – „alrendszerként” szükséges értelmezni őket.

A jog ott keletkezik, ahol az egymástól különböző személyek érdekei összeüt-köznek, ahol tehát a személyes szabadságszférákat el kell választani egymástól. A jog alapvető kérdései közvetlenül érintik a szabadság és a jogi szabályozás viszonyait. Ez egyébiránt a jog definíciójában is megjelenik. Ezt a problémát Csicserin a jog két, egymástól eltérő értelemben használt fogalmával világítja meg. Eszerint létezik *szubjektív* és *objektív* jog. A szubjektív jogot úgy definiálja, hogy az „erkölcsi lehetőség vagy másképpen fogalmazva: jogszerű szabadság valamit megtenni vagy megkövetelni.”⁴ Az objektív jog pedig nem más, mint a „törvény maga, amely definiálja ezt a szabadságot.”⁵ Ez a két részmeghatározás aztán egy egységes definícióvá olvad össze,

¹ CSICSERIN, BORISZ NYIKOLAJEVICS: *Filoszofija prava*. Szankt-Peterburg, 1998. „Nauka”, 25. A mű eredetileg 1900-ban jelent meg.

² Lásd SCHLÜCHTER, ANITA: *Recht und Moral. Argumente und Debatten „zur Verteidigung des Rechts” an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert in Russland*. Zürich, 2008. Pano Verlag, 89.

³ KATYENYINA, NATALJA VIKTOROVNA: *Zakon nravsztvennij i zakon jurgyicseszki v filoszovszko-pravovom ucenyijj*. B. Ny. Csicserina. *Voproszi filozofii*, 2011/2. 141.

⁴ CSICSERIN, *Filoszofija*..., 80.

⁵ I. m. 80.

amely a következőképpen hangzik: „a jog az ember külső szabadsága, amelyet az általános törvény definiál.”⁶ Ez a definíció egyszerű, világos és minden jelenségben tetten érhető.

Persze Anita Schlüchterrel együtt újra feltehetjük a kérdést: voltaképpen miben különbözik az erkölcs a jogtól? Csicserin válasza úgy hangzik, hogy a jog tisztán formális elv, amelyet az „élet szabad mozgása” képes tartalommal megtölteni. A tisztán formális meghatározottságon túl van egy további ismertetőjegye is a jognak: a kényszer elvének megjelenése. A jog kényszerrel történő létrehozása és annak védelme nem egyszerűen csak esetleges kísérőjelensége a jognak, hanem annak „szükségszerű tartozéka”. Ezzel ellentétben az erkölcsi törvény a személy lelkiismeretét „szólítja meg”.⁷ Amíg tehát a jog kizárólag a külső cselekedeteinkkel van kapcsolatban, addig az erkölcs a belső meggyőződéseinket érinti. Eszerint tehát az emberi szabadságnak két oldala van: az egyik (a külső) a joggal, míg a másik (a belső) az erkölccsel áll kapcsolatban. Ami a belső szabadságot illeti, könnyen belátható, hogy ebben a szférában a kényszer nem játszhat semmilyen szerepet, mert egy kényszer hatására kiprovokált cselekedetnek nem tulajdoníthatunk morális értéket. Sőt, a kényszer alkalmazása lényegileg „(...) veszélyeztetné a belső szabadságot, mivel innentől kezdve a személy egy külső hatalomnak lenne kiszolgáltatva.”⁸ Ezzel ellentétben, ha a jogból hiányozna a kényszer, akkor ez a személy külső szabadságát veszélyeztetné, mivel a szabadság védelem nélkül maradna.

További különbség, hogy amíg az erkölcsi törvény úgyszólván átfogja a személy egész életét, addig az állam által alkotott jogi törvények csak állampolgári mivoltában szólítják meg a személyt.

Ilyenformán a jog és az erkölcs között nem mennyiségi, hanem minőségi különbség van. Hiszen a szubjektív jog (vagyis az erkölcs) egy olyan játéktér, amelyen belül a személynek szabadságában áll, hogy éppen mit és hogyan tesz. Rá van bízva, hogy szabadságából fakadóan morálisan vagy amorálisan cselekszik-e. Mindebből világosan következik, hogy – némely elszánt moralista véleményével ellentétben – a jog szférája egyáltalán nem alacsonyabb rendű az erkölcsi szférához képest – egyszerűen csak más.⁹ A jogi szféra autonóm elven alapul, amely egyrészt az emberi természetben, másrészt az emberi együttélés faktumában gyökeredzik.

Miként arra Schlüchter is utal, egyáltalán nem lehet kizárni, hogy ez a két cselekvésszféra, illetve a szférák normái és értékei ellentmondásba kerülnek. A törvény erkölcstelen tettet is megkövetelhet, de lehet fordítva is: a morál által megkövetelt cselekedet ütközhet a törvénnyel. Ezért természetes az igény, hogy ez a két szféra – legalábbis hosszabb távon – „harmonizáljon” egymással, és lehetőség szerint ki lehessen küszö-

⁶ I. m. 80.

⁷ Az erkölcsi törvény tovább megy, mint a jogi szabályozás. „Nem egyszerűen csak definiálja az emberi cselekedetek határait, hanem pozitív kötelezettségeket is ró az emberre. Például megköveteli, hogy segítsünk embertársainkon. Ez már túllép a jogi kötelezettségek határain, ilyenformán ennek a kötelezettségnek nem feleltethető meg semmilyen jogszabály. Ez már teljes mértékben az ember belső szabadságának az ügye. Ennek a parancsnak a teljesítése az ember belső meggyőződéséből fakad, s nem pedig egy hozzá képest külső előírásból.” CSICSERIN, *Filoszofija...*, 154.

⁸ SCHLÜCHTER, i. m. 91.

⁹ Vö. CSICSERIN, *Filoszofija...*, 84.

bölni az ellentmondásokat. De a következő alapszabálytól nem lehet eltekinteni: „Az alapszabály lényege, amelynek révén ezeket a kapcsolatokat definiálni lehet, abban áll, hogy a jogi törvénynek nem szabad a belső szabadság szférájába behatolnia, és nem is határozhatja meg azt, mivel a belső szabadság lényegileg esik kívül a jog tevékenységkörén.”¹⁰ Ide tartozik például az emberek vallásos meggyőződése: jogszabályokkal senkit sem lehet istenhitre kényszeríteni. Persze, mondja Csicserin, bizonyos esetekben elképzelhető, hogy a morális törvények külső, azaz jogi megerősítést kapjanak azért, hogy általános érvényre tegyenek szert. Ez azonban nagyon érzékeny terület, mert mindig ott lebeg a veszély, hogy a jog indoktrinációja megsérti a személy belső szabadságát. Ami a külső szabadság kérdését illeti, ott természetesen egészen más a helyzet. Kündülőpontként érdemes elfogadni, hogy minden ember, ha erre lehetősége van, igyekszik szabadsága határait a lehető legmesszebbre kitolni. Éppen ezért „kemény szabályokra” van szükség ahhoz, hogy az így felmerülő összeütközéseket és konfliktusokat kezelni lehessen. Ezt a feladatot vállalja magára jog. Hiszen a jog, mint az általános törvény segítségével megvalósított kölcsönös szabadságkorlátozás, elengedhetetlen részét képezi minden működőképes emberi társadalomnak. „Az ember, természetéből fakadóan, egy sor személyes és egoista jellegű törekvéssel rendelkezik. S ezeket a törekvést nagyon gyakran mások rovására szeretné érvényesíteni. Normális együttélés tehát nem képzelhető el úgy, hogy ezek a törekvések minden korlát nélkül érvényesíthetők legyenek. Kizárólag csak a jó szándékon alapuló önkorlátozásra és mértéktartásra nem lehet hagyatkozni, mert valamiféle kényszerítő eszközre is szükség van, amit csak az *állambatalomban* lehetünk fel.”¹¹ Már pusztán csak a fentebb említett okok miatt sem lehet a brit empiristák és Helvétius álláspontját elfogadni. Ha ugyanis abból a tapasztalati tényből indulunk ki (ami önmagában véve nehezen vitatható), hogy minden élőlény a maga boldogságát keresi, ami fájdalom elkerülését és az öröm keresését jelenti, akkor ebből az elvből sohasem juthatunk el normális emberi együttélést biztosítani képes „transz-individuális” és egyetemes szabályrendszer általános elismeréséig. „Bentham azt az alapelvet állította fel, miszerint a törvényhozásban csakúgy, mint az erkölcsiség szférájában a legtöbb ember legnagyobb boldogságát kell keresni. Ez az elv aztán általános érvényre tett szert nála, ami látszólag elfedte annak eredeti, azaz egoisztikus jellegét. Azonban a finomítás mégsem lehetett eredményes, mivel homályban maradt, hogy tulajdonképpen minek a nevében lehetne megkövetelni attól az embertől, aki mindig a maga boldogságára törekszik, hogy mondjon le erről egy idegen ember javára? Bentham nemcsak ezt nem tudja megmagyarázni, de olykor maga is elismeri, hogy a törvényhozó, akire rábízták az emberek fölötti hatalomgyakorlást, mindig csak a saját érdekének érvényesítésre fog törekedni. Ezért aztán a kormányzás egyetlen formája a demokrácia lehet, ahol a többség maga alkotja meg a neki tetsző törvényeket, nem törődve a többiekkel. De itt ugyanaz az ellentmondás születik újjá: kinek a nevében lehet a kisebbségtől megkövetelni, hogy vesse alá magát annak a törvényhozói akaratnak, amely csak a többség érdekét veszi tekintetbe?”¹² Nyilvánvaló, hogy az efféle rendszer

¹⁰ I. m. 85.

¹¹ KATYENYINA, *Zakon...*, 142.

¹² CSICSERIN, *Filozofija...*, 138.

végso soron az „erősebb jogának” érvényesítéséhez vezet. Az erkölcs szférájában ilyen ellentmondás nem jelenik meg. Itt mindenki önmagáért cselekszik, s senkinek sincs joga a másakra rákényszeríteni az akaratát. Itt valóban tér nyílik a személyes egoizmus kiteljesítésére. Az utilitaristák persze hajlamosak az emberi természetben általában meglévő együttérzést (szimpátia) túlértékelni, és például Mill gyakran hivatkozik az olyan „félistenekre”, mint amilyen Szókratész volt, vagy egyenesen Krisztus kereszthalálát hozza fel példának arra, hogy némelyek az életüket is feláldozzák a többi emberért. Ezek a példák talán meggyőzhetnek néhány elszánt moralistát az együttérzés abszolút erejéről, de folytatja Csicserin: „a teoretikusok, akik kizárólag a tényekre támaszkodnak, rendszerint nem igen figyelnek ezekre a szélsőséges esetekre. A történelem arról tanúskodik, hogy azok a jámbor keresztények, akik feláldozták az életüket a hitükért, és hosszú évszázadokon keresztül szörnyű üldöztetéseknek voltak kitéve, talán elérték, hogy végül ez a vallás mindennek ellenére győzedelmeskedett. Csakhogy ez egyáltalán nem azért következett be, mert a híveinek földi boldogságot ígért, hanem azért, mert olyan égi célt jelölt ki számukra, amelynek semmi köze a földi boldogsághoz.”¹³ Világos: ahhoz, hogy egyáltalán elképzelhető legyen az emberi élet jogi szabályozása, apriori előfeltételeznünk kell az általános közösségi érdek „meglétét”, mert általánosan érvényes szabályrendszer sohasem „állhat elő” az egyéni szándékok additív összegeként. Ha tehát az egoizmust tesszük meg az emberi lét fundamentumának, akkor az egyéni érdekérvényesítés *circulus vitiosus*ából nem tudunk kikerülni.¹⁴

Ugyanakkor a hatalom megléte nem semmisítheti meg az ember szabadságát. Az ember szabad lény, s a jogban éppen szabad mivolta fejeződik ki. Hiszen egy szabad lényt nem is képzelhetünk el úgy, hogy ne rendelnének hozzá jogokat. Csicserin fel fogásában „(...) a szabadság értelme nem kizárólag a jogok megszerzésében és azok kiszélesítésében áll. Az embernek csak azért lehetnek jogai, mert kötelezettségei is vannak, és megfordítva: csak azért lehet tőle kötelezettségeket számon kérni, mert vannak jogai.”¹⁵ Csak a törvény abszolút jelentősége adhat abszolút jelentőséget a személynek.

Miként azt Gurvitch és Schlüchter egyaránt hangsúlyozzák, Csicserin a jog és az erkölcs megkülönböztetését összekapcsolja a hegeli tézis-antitézis-szintézis korrekciójával. A logika, természetfilozófia és szellemfilozófia hegeli hármassága nála négyfokozatú sémává alakul át. A hegeli felosztás a következőképpen néz ki: 1) formális és absztrakt logika – a konkrét létről mint kiinduló helyzetről szóló tanítás; 2) metafizika – a tiszta létről és a természet filozófiájáról mint egymás ellentéteiről szóló tan; 3) a szellem filozófiája mint az első két szint szintézise. Az orosz filozófus a hegeli „szubjektív, objektív és abszolút szellem” hármas tagolását is egy négyelemű sémává alakítja, amely szintén átrendezi a hegeli tézis/antitézis/szintézis triadikus megoldását. A korrekció eredményeképpen Csicserin itt is egy négyelemű sémára cseréli fel a hegeli triadot, miközben a két ellentét (tézis és antitézis) elé egy „eredeti egységet” tétélezett. Ezen túlmenően a jogfilozófia és a politikai filozófia szférái között is szo-

¹³ I. m. 139.

¹⁴ „Az utilitarizmus nézőpontjából azt a prostituáltat kellene legjobb embernek tekinteni, aki a lehető legtöbb 'vendégének' a lehető legtöbb boldogságot idézi elő.” CSICSERIN, i. m. 139.

¹⁵ Idézi KATYENYINA, i. m. 142.

ros kapcsolatot állított fel. Ha tehát Hegel a jogot három, egymásra épülő fokozatra osztotta fel (elvont jog, moralitás, erkölcsiség), úgy Csicserinél már négy elem jelenik meg, mégpedig a következők:

1. *Az eredeti alap* (a személy, közösségben élve a vele egyenrangú többi személlyel);
2. *A jog* (a személy szabadságának korlátozása a törvény által);
3. *A moralitás* (belső szabadság és érzület az autonóm törvény által meghatározva);
4. *Az emberi kötelek* (a 2. és a 3. szintetikus összekapcsolódása).

Ha a politikai szférára alkalmazzuk ezt a négyes sémát, akkor a következő eredményt kapjuk: „A család az eredeti egység, míg a polgári társadalom és az egyház mint ellentétek jelennek meg, s az államban (mint negyedik tagban) fejeződik ki a magasabb egység. Ezzel együtt a jog és a morál szét vannak választva egymástól, mert miközben a polgári társadalom a jogelveken nyugszik, és ezzel együtt a jogszféráját testesíti meg, addig az egyház a morál szférájával azonos. Csicserin azért bírálja Hegelt, mert szerinte a német filozófus összekeveri egymással a jogot és az erkölcsöt, és ezt a két szférát „hamis” dialektikus sémában jeleníti meg.”¹⁶ Mivel Hegelnél az eredendő vagy eredeti egység hiányzik, az ellentétpár egyikét önkényesen teszi meg kiinduló tézisnek, vagyis ebben az esetben a jogot, s ez a lépés egyenesen vezet a jog túlértékeléséhez. „Innen ered az a jogelv kiszélesített jelentése, mely jelentéstöbblet aztán a fogalmak összezavarásához vezet. Ennek következtében maga a morál a jogfejlődés eredményeként jelenik meg, ami nyilvánvalóan helytelen álláspont, legalábbis akkor, ha a jogot a szó pontos értelmében használjuk.”¹⁷ Valójában, mondja Csicserin, teljesen nyilvánvaló, az objektív szellemet (azaz az erkölcsiség birodalmát) illeti meg a legmagasabb hely a szellem fejlődésében, mivel itt formálódik ki az ész és a természet, a véges és végtelen közötti ellentmondás konkrét, élő szintézise. Miként Gurvitch megállapítja: Csicserin, noha önmagát a hegeli örökség folytatójának tekintette, mégis az erkölcsiség kanti, azaz metafizikai meglapozása lebegett a szeme előtt, midőn az emberi együttélés nagy „szabályozó rendszereinek” egymáshoz való viszonyát igyekezett rendszerbe foglalni.¹⁸ Vagyis Csicserin világosan látja, hogy éppen a „jog autonómiájának tisztelete” követeli meg a jogrendszer határainak pontos rögzítését, vagyis tartsuk távol magunktól azt a kísértést, hogy minden univerzális (vagy csak annak tűnő) társadalmi szabályrendszert automatikusan jognak tekintünk. Csicserin tehát a Kant-féle jogfilozófiai álláspont nyomvonalán halad: a jog és az erkölcsiség a társadalmi együttélés két alapvető, de *egymástól eltérő szabályrendszere*. És voltaképpen itt jelenik meg a fő különbség Szolovjov és Csicserin álláspontja között. Ha Szolovjov – nem kis részben Georg Jellinek álláspontját követve – azt feltételezi, hogy a jogot olyan szabályrendszerként határozhatjuk meg, amely az erkölcsi normák minimumát követeli meg, akkor nem lehet kétségünk afelől, hogy ez a felfogás a jogot és az erkölcsöt egy egységes skálán jeleníti meg. Csakhogy, mondja Csicserin, a skála maga, de még inkább a skálán megjelenő „minimum”, illetve „maximum” értékek félrevezetőek, mert azt a látszatot keltik, hogy a jog és az erkölcs

¹⁶ SCHLÜCHTER, i. m. 92.

¹⁷ CSICSERIN, BORISZ: Isztorija polityceszkih ucenyij, csaszty 4. 597. Idézi SCHÜCHTER, i. m. 92.

¹⁸ GURVICS, G. D.: Dva velicsajših russzkih filozofa prava. Pravovegyenyije, 2003/4. 141.

között csak *menyiségi különbség* van – ez pedig téves álláspont. Ha némi anakronizmust megengedünk magunknak, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy Csicserin a Niklas Luhmann-féle társadalmi alrendszerek logikáját próbálja érvényesíteni, vagyis az ő szemében a jog és az erkölcs két, *egymástól eltérő társadalmi alrendszerként* működik, továbbá egymástól eltérő kommunikációs médiummal rendelkezik, illetve másfajta kódok irányítják az erkölcsi és a jogi kommunikációt.

IV/3. Borisz Csicserin és Vlagyimir Szolovjov vitája a jog és az erkölcs kapcsolatáról

Mielőtt rátérnék a vita konkrét tartalmi kérdéseinek bemutatására, fontosnak tartom megjegyezni, hogy a két gondolkodó személyesen is ismerte egymást, és általában a kölcsönös megbecsülés hangján nyilatkoztak egymásról. Ennek ellenére két alkalommal is éles vitába kerültek egymással, s ezekből a kontroverziákból olykor nem hiányoztak a személyeskedő és elfogult megjegyzések sem. Írásomban a vita második fordulójára koncentrálok, amely 1897–1900 között zajlott le, egy-két évvel Szolovjov és hat-hét évvel Csicserin halála előtt.¹⁹

Natalja Katyenyina és Anita Schlücher egyaránt fontosnak tarják megjegyezni, hogy a korabeli orosz értelmiség általában is nagy figyelemmel követte a jog és az erkölcs kapcsolatát firtató vitát, de érthető módon elsősorban a jog- és államelmélettel hivatászerűen foglalkozó tudósok sorakoztak fel érdemi javaslatokkal és kritikai megjegyzésekkel az egyik vagy a másik fél mellett, illetve ellenében. Például az akkoriban éppen újjászülető „természetjogi iskola” képviselői közül Bogdan Kisztyakovszkij, aki szemére vetette Csicserinnek, hogy élesen szembeállítja egymással a jogot és az erkölcsöt, és tagadja az átjárást a két szféra között. Pedig, mondja Kisztyakovszkij, „(...) a maga teljességében felfogott jognak tartalmaznia kell az erkölcsi vonatkozásokat is.”²⁰ Hasonló érveket fogalmazott meg az akkor még nagyon fiatal, de egyetemi körökben elismert jogfilozófusnak számító, Nyikolaj Alekszejev is.²¹ Ő következőket mondja: „(...) a politikai hatalom szervei sohasem írhatók le kizárólag

¹⁹ A vita személyes hátterének megértéséhez mindenképpen tekintetbe kell venni azt a tényt, hogy Szolovjov közel 25 évvel volt fiatalabb, mint Csicserin. Ekkorra már mindketten abszolút tekintélynek számítottak az orosz szellemi életben (Csicserin neve inkább az egyetemi, akadémiai körökben volt ismert). Lásd még KATYENYINA, i. m. 146. Az első vitára közel húsz évvel korábban került sor közöttük. CSICSERIN a *Miszticizmus a tudományban* című munkájában meglehetősen éles bírálatot fogalmazott meg SZOLOVJOV *Az elvont elvek kritikája* (1880) című művének „miszticista” szemléletéről. Csicserin úgy látja, hogy Szolovjov behódolt a Schellinggel kezdődő „antiracionalista divatnak, s nem az észet és nem a tapasztalatot, hanem a misztikus megvilágosodást tette meg a filozófiai megismerés fundamentumának. Jelen tanulmányban nincs lehetőségem rá, hogy részletekbe menően foglalkozzam ezzel a vitával.

²⁰ Idézi KATYENYINA, i. m. 146.

²¹ Nyikolaj Alekszejev egy nagyon ismert jogászcsaládból származott, és a vita kirobbanásának idején még alig múlt húsz éves. Nyilvánvaló, hogy Alekszejev fent idézett reflexiója csak évtizedekkel később születik meg. Egyébként Alekszejev munkássága igazából az 1920-as években teljesedik ki. Ekkor már nyugati emigrációban él, és ott fogja kidolgozni az eurázsiai mozgalom nagyhatású államelméleti koncepcióját. Az eurázsiai államiság központi fogalmait az *ideokrácia és demotizmus*, s ezeknek nem sok közülük van az úgynevezett jogállami berendezkedés jellemzésére szolgáló, a nyugati politológiai irodalomban használatos kategóriákhoz. Csak zárójelben szeretném megjegyezni, hogy a mai orosz állam politikai berendezkedésének és geopolitikai törekvéseinek megértéséhez elengedhetetlenül szükséges ennek a munkának az alapos tanulmányozása.

jogi jellemzőkkel. (...) A teokráciában a politikai hatalom megalapozása egyáltalán nem ölt jogi formát, hanem az a hatalmon lévők erkölcsi minőségeivel van kapcsolatban. A hatalom feje nem más, mint 'Isten földi helytartója.'²² Pavel Ivanovics Novgorodcev, egy másik jelentős jog- és államfilozófus, viszont Csicserin pozícióját tartotta helyesnek. „Az utóbbi időben, mondja Novgorodcev, mind gyakrabban emlegetik, hogy a jog a követelmények azon minimuma, amelyet a társadalom állít a személlyel szemben. De mégis sokkal fontosabb a külső jogrend működésének biztosítására igénybe venni a társadalmi hatalom szigorú kontrollját, még akkor is, ha ezek a szabályok – az erkölcsi normákkal összevetve – tartalmukat tekintve sokkal korlátozottabbak. Ha némelyek ezt a megjegyzést azzal egészítik ki, hogy a jogi az erkölcsi előírások minimuma, vagy – másképpen megfogalmazva – etikai minimum, úgy ebben nem lehet nem észrevenni a jól ismert félreértéseket. Kétségtelen, hogy nemcsak olyan cselekvések tartozhatnak a jog szférájához, amelyek erkölcsi szempontból közömbösek, hanem olyanok is, amelyek az erkölcs nézőpontjából egyenesen tiltottnak minősülnek. A jog (...) olykor teljesen érzéketlen az igazságosság vagy a szeretet elvei iránt. De éppen azért, mivel a jog olykor szembe kerülhet az erkölccsel, szükséges belátni, hogy a jogot semmiképpen sem lehet az erkölcs minimumának tekintetni. Ez persze nem zárja ki, hogy a jog teljesen kivonhatná magát az erkölcsi-ség hatása alól, s részben ne testesítené meg az erkölcsi követelményeket is.”²³

Ami a vita konkrét lefolyását illeti, Csicserin egy több mint százoldalas tanulmányban reagált Szolovjov *A jó igazolása* címmel megjelent ötszáz oldalas könyvére, illetve a *Jog és erkölcsiség* című brosúrájára.²⁴ *Az etikai elvei* című vitairatra aztán Szolovjov a *Látáskritika* címmel megjelent, ugyancsak terjedelmes reflexiója következett, illetve mindkét szerzőtől egy néhány oldalas „vizontválasz a vizontválaszra” zárta le a vitát.

Először a vita néhány olyan részletére szeretnék utalni, amelyek nem nélkülözik a személyeskedő elemeket és az úgynevezett *ad hominem* (helyesebben *ad personam*) „érveket”. Például Csicserin többször is kifogásolja, hogy Szolovjovnak nincs jogi végzettsége, tehát – egyfajta „kotnyeleskedő bölcsészként” – egy számára idegen területre téved akkor, amikor beleavatkozik a jogfilozófia speciális kérdéseibe. Ezért aztán nem is annyira tudomány az, amit Szolovjov művel, hanem – a legjobb esetben is – intelligens zsurnalizmus. Az igazság az, hogy ez nemcsak hogy nem elegáns, de igaztalan „érv” is. Egyrészt, például köztudott, hogy maga Hegel sem tanult jogot (teológiát és filozófiát hallgatott), mégis nagy merészség lenne, pusztán csak ezen az alapon, tudománytalan munkának tekinteni a *Jogfilozófia* című könyvét.²⁵ Mindenesetre tény, hogy Szolovjov tisztában volt a „jogtudományi ismeretei korlátaival”, ami az egyik jogfilozófus barátjához írott leveléből egyértelműen kitűnik. „Ha úgy tekintek magamra, írja Szolovjov, mint aki rosszul felszerelt önkéntesként lép be a jogtudósok

²² Idézi KATYENYINA, i. m. 147.

²³ NOVGORODCEV, PAVEL IVANOVICS: Pravo i nravsztvennoszty. Pravovegyenyije, 1995/6. 107. Idézi KATYENYINA, i. m. 147.

²⁴ Ez az írás, majd az ezt követő, a két filozófus között lezajlott pengeváltás néhány évvel ezelőtt kötetbe gyűjtve, külön is megjelent. Lásd CSICSERIN, B. Ny. / SZOLOVJOV, VI. Sz.: O nacsalah etyiki. Oztiv na knyigi Vlagyimira Szolovjova. Moszkva, LENAND, 2016.

²⁵ A hegeli példa tőlem származik. De már csak azért is helytállóan tekintem, mert – mint azt fentebb már megemlítettem – Csicserin kifejezetten hegelianus gondolkodónak tekintette magát.

hadseregének félelmetes táborába, úgy rögvest e hadsereg képzett vezéreinek védelme alá helyezem magam, és csak reménykedni tudok e tábor vezéreinek nagyvonalúságában és segítőkészségében. A bennük lévő igazságosság érzülete talán megóvja őket attól, hogy a jogi kérdések filozófiai megítélése során a professzionális jogtudomány mércéjével mérjenek, és abban az esetben is számolok nagyvonalúságukkal, midőn a számomra adott feltételek mellett valamilyen szakmai hibát követek el (...). Az erkölcsfilozófia és jog érintkezési pontjaiban nyilván lesznek nézetkülönbségek közöttünk. De engedjék meg nekem, hogy most, legalább néhány 'szükséges minimális közös nevező' és a kölcsönös jóérzésen alapuló belátás kedvéért elfeledkezsem ezekről az ellentétekről."²⁶ Csicserin egy másik, ugyancsak erősen szubjektív kritikai megjegyzése arra vonatkozik, hogy Szolovjov – miként korábban magam is idéztem – a jog és az erkölcs egymáshoz való viszonya kapcsán két szélsőséges álláspontról beszél: egyrészt a Tolsztoj-féle jognihilizmusról, másrészt a Csicserin által vallott *jogi abszolútizmusról*. Csicserin, egyrészt azt kifogásolja ebben a szolovjovi felosztásban, hogy Szolovjov szerinte gyakran él azzal az „ügyes fogással”, hogy a saját álláspontját két, úgymond szélsőséges felfogás közé helyezi el, s ezzel mintegy eleve biztosítja maga számára az olvasók szimpátiáját. (A mérsékelt álláspontot hirdetőik általában nagyobb eséllyel számíthatnak az elfogadásra, mint a „szélsőségesek” – mondja Csicserin.) De ennél jobban felháborítja Csicserint, hogy Szolovjov az ő személyét éppen Tolsztojjal állítja szembe. Ha mondjuk egy vele ellentétes nézeteket valló, komoly jogfilozófust nevezett volna meg a másik szélsőség képviselőjének, valahogy még el is fogadná az ilyen módon ráosztott szerepet, de azt, hogy a jogfilozófiában teljesen laikusnak tekinthető íróval kerüljön közös nevezőre – már rendkívül sértőnek tekinti. Természetesen ezekben a személyeskedő megjegyzésekben csak nyomokban fedezhető fel az igazság. Egyrészt, sem ezelőtt száz évvel, sem pedig napjainkban, különösképpen nem kell szégyenkeznie annak, akit a szellem szférájában Tolsztojjal állítanak egy sorba. Másrészt Tolsztoj nem tekinthető teljesen laikusnak a jog területén, hiszen – miként korábban már magam is utaltam rá – az orosz író fiatal korában néhány évig jogot tanult a moszkvai egyetemen. Lévéen dúsgazdag ember, nem volt szüksége a diplomára, és nem is állt szándékában jogászként dolgozni, inkább – hasonlóan a többi orosz arisztokratához – katonáskodott egy ideig, majd körbeutazta Európát.

Másrészt az is igaz, hogy a személyeskedő hangnem Szolovjov viszontválaszában is gyakorta megjelenik. A *Látszatkritika* címmel megjelent replikájában azt írja, hogy Csicserint mint kritikust nem lehet komolyan venni, mivel nem egyszerűen csak kivetíti a saját álláspontját a megbírált műre, de még a fáradságot sem veszi, hogy komolyan tanulmányozza az abban megfogalmazott érveket. „Az olyan kritika, amely a vizsgált szerző álláspontját és az abból levonható következtetéseket mellőzi, lényegében *látszatkritika*. És Csicserin úrnak az én morálfilozófiám fölött gyakorolt kritikája elejétől végig ilyen kritika.”²⁷

²⁶ Idézi Hans Helmut Gántzel a *Jog és erkölcsiség* című munkához írott előszavában. In: SOLOVJOV, WLADIMIR: *Recht und Sittlichkeit. Übersetzung und Einleitung von Hans Helmut GÄNTZEL.* Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1971. 30. A levél címzettje V. D. Szpaszovics, a kor ismert büntetőjogásza volt.

²⁷ CSICSERIN / SZOLOVJOV, i. m. 167.

Ami az személyeskedésen túlmutató, elvi alapú kritikát illeti, Csicserin úgy látja, hogy Szolovjov súlyos hibát követett el akkor, amikor lemondott egy általános metafizikai elmélet (ismeretelmélet és ontológia) kidolgozásáról, és azt feltételezte, hogy egy erkölcsfilozófiai elmélet önmagában is képes megállni. Elméleti alapok nélkül, pusztán az emberi érzelmekre hatni, illetve a jót prédikálni, nem túl szerencsés megoldás, írja Csicserin. „Filozófia nélkül nem lehet filozofálni”, foglalja össze kritikája lényegét Csicserin.²⁸ Bírálatait kiegészítendő, éppen Kant példáját hozza fel érvként, aki először a „tisza ész kritikáját” írta meg, s csak ezt követően fogott hozzá az erkölcsfilozófia, azaz a „gyakorlati ész kritikájának”, illetve az esztétikai nézeteit magában foglaló „ítélőerő kritikája” című munkájának kidolgozásához. Szolovjov nem fogadja el ezt az érvet. Tudniillik, mondja Szolovjov, Kant a prekritikai korszakában asztronómia és egyéb, a természetfilozófia témakörébe vágó munkákat is publikált, éppen ezért – ha elfogadjuk Csicserin okfejtését – akkor joggal elvárható lenne az is, hogy mielőtt erkölcsfilozófiai és jogi kérdésről értekeznek, asztronómiai műveket is publikáljon. Ezen túlmenően koncepcionális különbség is van kettőjük erkölcsfelfogása között. „Miközben Csicserin számára az erkölcsi követelmények metafizikai fajtájú jelenségek és az emberi lényeg metafizikai alapjaiból erednek, addig a Szolovjov által felfogott etikában a jó eszméje és az emberi cselekedetek számára közvetlenül hozzáférhető összefüggések az érdekesek, s nem pedig az esetlegesen mögöttük meghúzódó metafizikai kérdések. Az erkölcs két egymástól eltérő felfogását az egymástól eltérő Kant-interpretációikon keresztül lehet megvilágítani, ami azért is érdekes, mert mindketten közel érzik magukhoz Kant erkölcsfelfogását.”²⁹

Andrzej Walicki – az orosz liberalizmus elismert szakértője – ugyanakkor rámutat a szolovjovi álláspont gyenge pontjaira is. *A jó igazolása* című művének egyik helyén Szolovjov az „erkölcsiség általános megszervezésnek” kérdéseit hozza szóba. Ezzel mintha azt mondaná az orosz filozófus, hogy az állami/jogi intézményrendszer mellett (vagy fölött?) valamiféle „erkölcsi legfelsőbb hatalom” létrehozásának lehetőségét sem érdemes elvetni. „Én, mint erkölcsi lény, mondja Szolovjov, azt *akarom*, hogy a jó uralkodjék a földön, és *tudom*, hogy egyetlen ember ezt nem képes elérni, és *látom* is azt a kollektív szervezetet, amelynek a *célom* megvalósítása a rendeltetése. Világos, hogy ezt a szervezetet nem lehet csak az én személyemre korlátozni. Éppen ellenkezőleg: *megszabadít individuális korlátozottságomtól*, kiszélesíti és megerősíti az én erkölcsi akaratomat.”³⁰ Ettől kezdve minden ember számára nyilvánvaló lesz, hogy az ő személyes erkölcsi meggyőződése transzindividuális, azaz közösségi akaratként jelenik meg, és ebből következően senki sem akarja megsérteni ezt a „maga teremtette” erkölcsi törvényt. Csicserin viszont jól látja az ebben rejlő veszély-

²⁸ Ezzel szemben Jevgenyij Trubeckoj, a Szolovjovról írt kétkötetes monográfiájában, teljesen másképp látja ezt a kérdést: szerinte ugyanis Szolovjov „(...) filozófiai etikája általában véve metafizikai előfeltevésekre támaszkodik (...)” Idézi КАЧАПОВА, ИРИНА АНАТОЛЈЕВНА: Дискуссия о природе права и его осмыслении в истории философии-правовой мысли: полемика В. Н. Чичерина и В. С. Шолохова. Исследования. 2011. Nr. 4. <http://human.snauka.ru/2011/12/387> (a letöltés ideje: 11.01. 2018.)

²⁹ SCHLÜCHTER, i. m. 94.

³⁰ SZOLOVJOV, Opravdanijje dobra.. In: Szobranijje Szocsinyenyij Vlagyimira Szergejevicsa Szolovjova. VII. Sz. Petyerburg, 1911–1914. 271–272. Ugyanezt idézi Andrzej Walicki is. Lásd VALICKI, Andrzej: Nравственносты и право в теориях русских либералов конца XIX – начала XX века. Вopросы философии, 1991/8. 34.

eket is. Tudniillik, innentől kezdve a börtönben szenvedő bármely istentagadónak – vagy akit egyenesen a máglyán égetnek el azért, hogy lelkét megmentse az örök kárhozattól – tulajdonképpen azt is lehetne mondani, hogy ezek a büntetések egyenesen az ő akaratából fakadóan következtek be. „Ez az érv egyenesen vezet a jezsuita morál igazolásához. És ne mondjátok azt, hogy ti nem fogadjátok el az erőszakot hitbéli kérdések esetében. Mert a ti erkölcsiségetek teljes egészében a valláson alapul. Ti Isten Királyságát akarjátok megteremteni, vagyis egy lényegében vallási alapon nyugvó társadalmat, s ezt olyan hatalmi jogosítványokkal kívánjátok felruházni, amely mintegy külső és kényszerítő törvényekkel váltaná fel a belső lelkiismereti meggyőződéseiteket. Ezzel voltaképpen azt is állítjátok, hogy a jó nem a szívekben lakozik, hanem abban a külső erőben, amit szervezetként létrehoztok, s ami aztán az emberi társadalmak szankcionáló erővel bíró intézményeként működne. S ezzel a tettel egy határokat nem ismerő hatalmi erőközpontot hoztok létre, mert azt állítjátok, hogy a megszervezett ’jónak’ feltétlennek és korlátlanoknak kell lennie.”³¹ Ebben a kérdésben, mondja Walicki, a huszadik század történelmi tapasztalatai inkább Csicserin álláspontját látszanak igazolni. Ugyanis teljesen világos, hogy a huszadik században a kiliasztikus álmódosítások szekularizált és ateista változatai lettek az emberi szabadság legveszélyesebb ellenségei (miként azt Csicserin előre megsejtette), hiszen éppen a földi paradicsom ígéretének nevében követték el legnagyobb emberiségellenes bűnöket. „Ezek közül, mondja Walicki, éppen a kommunista mozgalmak azon formái lettek a legkegyetlenebbek, amelyek eszményeiket a legjobban kimunkált és szigorú diszciplináris fegyelem alapján próbálták realizálni, és céljaik elérése érdekében a korlátlan erőszak alkalmazásától sem riadtak vissza. Szolovjovnak természetesen semmi köze nem volt az effajta mozgalmak létrejöttéhez (...). Mindazonáltal az ’erkölcsi szubjektivizmus’ szolovjovi kritikája utat nyitott a jó realizálásának ezen igencsak problematikus formái előtt is.”³²

Egy másik fontos vitapontban viszont látható módon inkább Szolovjov álláspontját igazolta a történelem. Miként az előző részben igyekeztem bemutatni, Szolovjov és Tolsztoj, a jog és az erkölcs viszonyával kapcsolatos álláspontjaik különbségei ellenére, egy dologban egyetértettek: a halálbüntetést embertelen és minden tekintetben igazolhatatlan cselekedetnek tekintették. Ezzel ellentétben Csicserin – részben Kantra, de még inkább Hegelre támaszkodva – szükségesnek tartotta a halálbüntetés fenntartását, melyben az állam és a törvények abszolút és kikezdzhetetlen autoritását látta megjelenni. Ebben a kérdésben a „civilizált államok” többsége mára már elfogadta azt a jól ismert erkölcsi/vallás-erkölcsi álláspontot, hogy az emberi élet szent és sérthetetlen (Unantastbarkeit), és fölötte áll világi törvényeknek. Ugyancsak nem felesleges megemlíteni, hogy Szolovjov volt az egyik első megfogalmazója az utóbbi fél évszázadban oly nagy karriert befutott „emberi méltóság”, az „emberhez méltó élet” fogalmainak, illetve a fogalmak mögött meghúzódó, úgynevezett „szociális jogok” problematikájának. Ilyenformán ma már világosan látható, hogy a Szolovjovnak nagy szerepe volt abban is, hogy az általa vallott erkölcsfilozófiai eszmények a maguk

³¹ CSICSERIN /SZOLOVJOV, i. m. Idézi még WALICKI, i. m. 34.

³² WALICKI, i. m. 34.

„cizellált” formájában teljesezhetnek ki a huszadik század keresztényszocialista ideológiájában. De ugyanezek a gondolatok köszönnek vissza az angolszász kommunikatáriánizmus (Charles Taylor, Michael Walzer stb.) társadalomfilozófiájában is.

Mint radikális liberális, Csicserin ezzel szögesen ellenkező felfogást képviselt: a jognak csak a szabadságjogok formai oldalát kell szabályoznia, hogy aztán az egyik vagy a másik személy éppen milyen materiális tartalommal tölti meg a formális szabadságjogokat, az már legyen mindenkinek a magánügye, s az „államnak kívül kell maradnia a játékon”.³³

Összefoglalásként annyit kockázatmentesen meg lehet állapítani, hogy a 19/20. század fordulóján lezajlott orosz erkölcs- és jogfilozófiai viták Európa szellemtudományi életének integráns részét képezték, s a vitában elhangzott érvek egy jelentős része ma éppen úgy aktuális, mint amennyire aktuális volt megszületésük idején.

³³ Csicserin természetesen azt nem tagadja, hogy az állam által alkotott törvények – indirekt módon – befolyásolják az állampolgárok által kitűzött materiális célok realizálási lehetőségét is. Például a mindenkor érvényes adórendszer formájában.

KORMÁNY GYULA

A Rétköz

Hajdan a vizek birodalma volt

Bevezetés

A Rétköz természeti, gazdasági-társadalmi sajátosságait tekintve a Felső-Tisza-vidék (Bereg-Szatmári síkság, Bodroghöz, Rétköz) egyik legegységibb sajátosságokkal rendelkező kistája. A terület mai elnevezése a XIX. század végére tehető. Korábban más névvel jelölték e vidéket.¹ Kuthy Lajos (1847) a XIX. század közepének ismert politikusa, ünnepelt novellistája a rétközi táj bemutatásánál „Rétság, Rét” tájnevet használta. Pesty Tibor² összeírásában (1862) szintén a „Rétság, Rét” elnevezéssel határozta meg a térség nevét. A tájegység első részletes leírásában Havas Sándor³ (1882) már Rétköz néven mutatja be a vidéket. Lászlóffy Woldemár⁴ *A Tisza* (1982) c. művében Vásárhely Pált idézve a következőket olvashatjuk: „a Rétközön vagy „Nagy-Réten” mintegy 30 helység határait minden nagyobb árvíz merőben elönti”. „Nagyláp” elnevezés olvasható Paleocopa olasz vízmérnök egyik térképén, de arról is van ismeretünk, hogy a helybeliek „Nagy-rét” néven emlegették. Kiss Lajos néprajztudós dolgozataiban (1929, 1961) következetesen Rétköznek nevezi a térséget.⁵ A helyi neve legelterjedtebben a „Rétság” volt, amin elsősorban a Tisza mentén elterülő nagyobb kiterjedésű vízjárta mocsaras, lápos, füves területet értettek. Ahol az ember lakta részek, települések a rétek, mocsarak környezetéből, a „rétságból” kiemelkedő magaslatokon, dombháton helyezkedtek el. Valószínű, hogy a fenti felszíni kép alapján nevezték el a térséget Rétköznek.

A tájegység elnevezése a XX. század közepétől földrajzi szakkönyvekben, atlaszokban, néprajzi, történelmi munkákban, a közéleti szóhasználatban egyaránt Rétköz.

Érdemes megemlítenünk azt, hogy a tájegységen belül is van olyan rész, amelyet a helyiek, környékeliek Rétköznek neveznek. Például Nagyhalász nyugati részén lévő területet, településrészt (a Kendergyár és környéke). Itt a vasútállomás is „Rétköz” néven működött 1905-től megszűnéséig (2012).

¹ KUTHY LAJOS: Hazai rejtelmek. II. A beszercei lápvidék. Budapest, 1906. 186.

² PESTHY FRIGYES: Helységnévtár, Szabolcs megye. 1864.

³ HAVAS SÁNDOR: Hazai és külföldi vadászrajzok. Budapest, 1882.

⁴ LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR: A Tisza. Budapest, 1982. 174.

⁵ KISS LAJOS: Földművelés a Rétközben. A Gróf Tisza István Tudományos Társaság 1929. évi február 19-én tartott ülésében bemutatott székfoglaló értekezés. 5.

E tanulmányban a Rétköz felszínének kialakulásával, majd a folyószabályozási és belvíz-mentesítési munkálatok eredményeivel, az itt élő népesség gazdasági tevékenységével, azok változásaival kívánunk foglalkozni. Rámutatva azokra a természeti, társadalmi-gazdasági hatásokra, okokra, amelyek szerepet játszottak a XVIII–XIX. század ősi életmód, tájhasználat megváltoztatásában.

Földrajzi helyzete, felszínének kialakulása

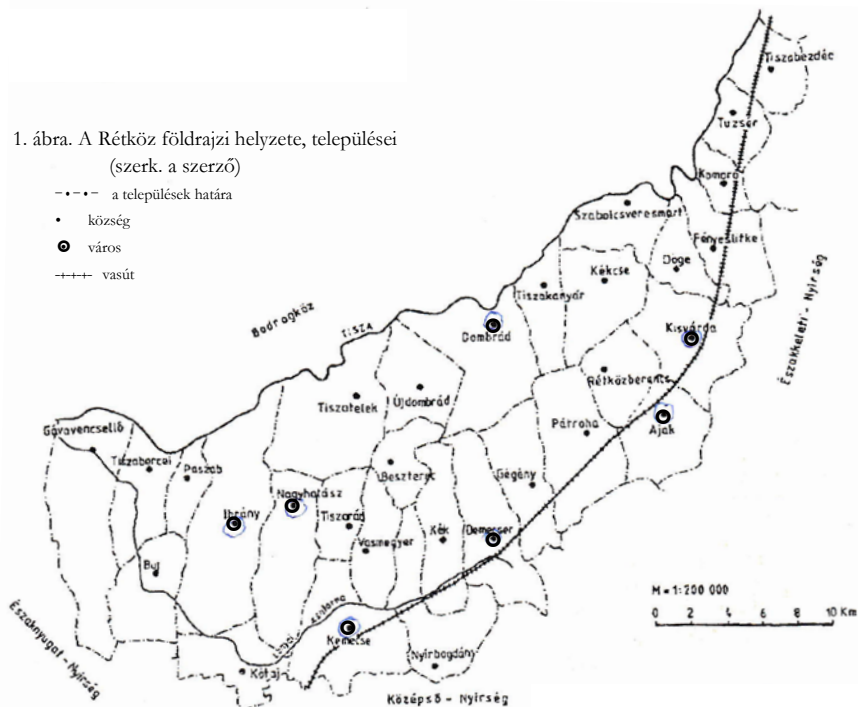
A Rétköz 540 négyzetkilométer kiterjedési területét északon a Bodrogtól a Tisza választja el, keleten és északkeleten az északkeleti Nyírség magas futóhomok formáival, délen és nyugaton a Közép-Nyírség löszös és futóhomokos területeivel határos. A Nyírségtől Tuzsér–Kisvárdá–Ajak–Demecser vonalában haladó Nyíregyháza–Záhony vasútvonala, illetve a megsüllyedt peremterületen futó Lónyay-főcsatorna mentén lehet elválasztani. A kistáj részben vagy egészben 30 település (7 város, 23 közepes nagyságú község) határát foglalja magába (1. ábra).

A Rétköz tengerszint feletti magassága 94–103 méter között változik, 100 méter fölé csak a keleti, déli és a nyugati határvonalak mentén emelkedik a homokbuckák felszín. A legmagasabb pontja Szabolcsveresmartnál a 127,8 m Messzelátó-hegy, tájképileg a Rétköz legszebb része.

1. ábra. A Rétköz földrajzi helyzete, települései

(szerk. a szerző)

- · - · - a települések határa
- község
- ⊙ város
- +++ vasút

A Rétköz nagyobbik része (mintegy 75–80 százalék) mentesített ártéri síkság (holtmedrekkel, öntésképződményekkel, tőzeges síkláppal), kisebb arányban (hozzávetőleg 21–25 százalék) a nyugati, a déli és a keleti peremterületei löszös síkság (löszös homokháttakkal), illetve futóhomokos hordalékkúp-síkság (kötött homokterületekkel) tájtípusba sorolható.

A Rétköz felszínfejlődését és a felszíni képződményeit, formáit a területen végzett kutatási eredmények alapján foglaljuk össze.⁶

A Rétköz morfológiai arculata, geológiai képződményei a pleisztocén, holocén időszakban lezajlott tektonikai mozgások, a folyóhálózat és a szél eróziós és akkumulációs munkája nyomán alakult ki.

A Nyírség és annak északi peremvidéke a Rétköz a pleisztocén végén (108–102 ezer évvel ezelőtt) még egységes hordalékkúp volt, nagyjából egy szinten (kb. 125–145 méter tengerszint felett) feküdtek, s vízfolyásuk lényegesen különbözött a maiától.⁷ Északról, északkeletről érkező vízfolyások (Tisza, Ős-Tapoly, Ondava, Laborc, Ung) keresztül folytak rajtuk és a legerősebben süllyedő Körös-vidék irányába tartottak (2. ábra). Jelentős változás a felső-pleniglaciális időszak közepén (28–13 ezer évvel ezelőtt) következett be, amikor a Bereg-szatmári síkság, a Bodrogek és a Rétköz területe erőteljesen süllyedni kezdett. Ugyanakkor a Nyírség délkeleti része és az Ér-mellék emelkedett. Ennek következtében a Tisza és a Szamos a pleisztocén végén (20–22 ezer évvel ezelőtt) az Ér-völgyének elhagyására kényszerült. Ez a változás teljesen átalakította a két folyó futásirányát, s ennélfogva a két folyó szükségképpen északnyugat felé fordult, Bodrogek–Rétköz irányába. A Bodrogekben és a Rétközben megjelenő Tisza magába gyűjtötte az Északkeleti-Kárpátokból lefutó folyók vizét, s szállította a tokaji kapu kialakítása után az Alföld belseje felé.⁸ A szerkezeti mozgások a Rétköz felszínét mintegy 15–25 méterrel szállították lejjebb.⁹ A süllyedés mértéke egyes részekben nagyobb volt, mint a szomszédos Bodrogekben, emiatt a mélyebbre került részei elvizenyősödtek, elmocharasodtak, megindult rajtuk az erőteljes lápképződés.

A Tiszának a Bodrogekben és a Rétközben való megjelenése a korábbi vízhálózat teljes átalakítását eredményezte. A Nyírségen átfutó folyókat (Ős-Tapoly, Ondava, Laborc, Ung) a Bodrogekben kanyargó Tisza befogadta, ennek következtében a Nyírség élő vízfolyás nélkül maradt. Ugyanakkor a Tisza először a Bodrogekben (20–10 ezer év között), majd a Rétköz területén (9–5 ezer év között) kezdte meg a felszín nagyarányú átalakítását.¹⁰ Oldalozó eróziójával pusztította a pleisztocén végi felszíneket, nagy területeket borítva be saját üledékével. A folyó a holocén végére a homokfelszínnek (löszös homokkal fedett szélbarázdák, garmadák, maradékgerincek)

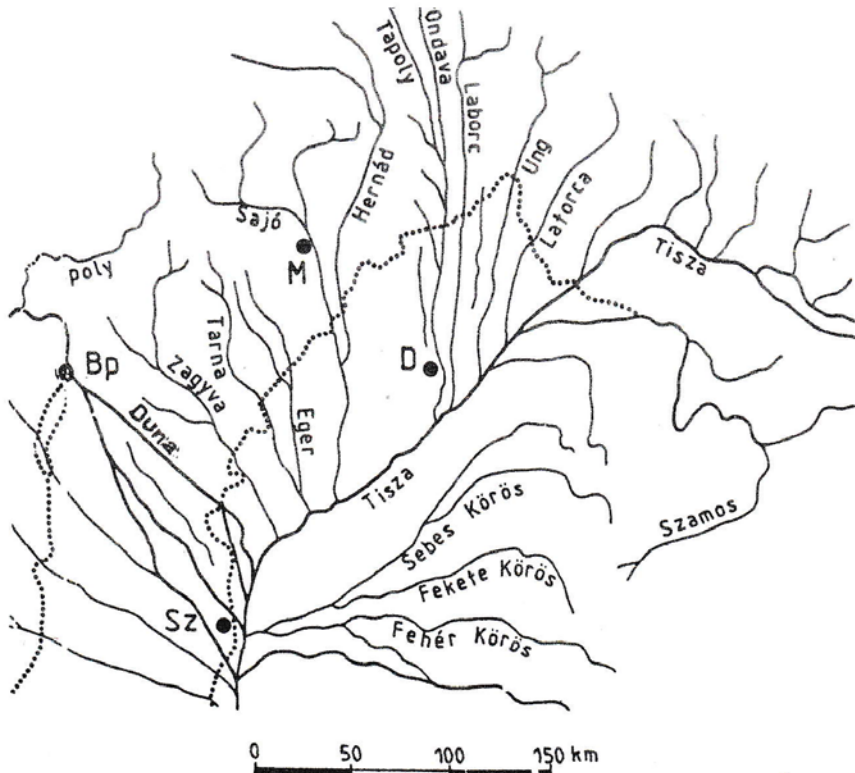
⁶ BORSY ZOLTÁN: A Nyírség természeti földrajza. Földrajzi Monográfiák, V. köt. Budapest, 1961. [BORSY, 1961.], BORSY ZOLTÁN–FÉLEGYHÁZI ENIKŐ: A vízhálózat alakulása az Alföld északi részében a pleisztocén végétől napjainkig. Szabolcs-szatmári Szemle, 1982. 2. sz. 45–52. [BORSY–FÉLEGYHÁZI, 1982.], LÓKI JÓZSEF: Nyíregyháza természetföldrajzi képe. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 2007. 3. sz. 265–269. [LÓKI, 2007.]

⁷ BORSY ZOLTÁN: 1961. Uo.

⁸ LÓKI, 2007.

⁹ BORSY, 1961.

¹⁰ BORSY–FÉLEGYHÁZI, 1982. 9.

2. ábra. Az Alföld vízhalózata a negyedidőszak elején (70–80 ezer évvel ezelőtt)
Borsy Z. nyomán (1988)

nagy részét elpusztította, illetve szigetekre tagolta. A Tisza Dombrád–Tiszabercel közötti szakaszon végezte a legnagyobb pusztítást, 5–8 kilométeres sávban tette egyhangúvá a térséget. A legtöbb agyag-, iszap-, homoküledék a folyó mentén felhalmozódott, s ennek következtében folyóhátak képződtek.

A Tisza medre kevésbé volt állandó, a folyó gyakran feltöltötte medrét, s emiatt szeszélyesen változtatta futási irányát. Erről az elhagyott folyómedrek tanúskodnak, amelyek leginkább kisebb-nagyobb kiterjedésben Tiszakanyár–Paszab közötti területeken fordulnak elő a Tisza medrétől mintegy 10–15 kilométeres sávban. Az ősi észak–dél irányú mederszakaszok jól nyomon követhetők Dombrád, Beszterec, Pátroha, Nagyhalász határában.

A medrét szeszélyesen változtató Tisza a mai futási vonalát csak a holocén szubboreális fázisában, hozzávetőleg 5000–2500 év között foglalta el.¹¹ A Tisza elfoglalta ugyan az új medrét, de árvizeivel évről-évre hatalmas víztömeget juttatott a Rétköz területére, nagy mennyiségű iszapot, agyagot és homokot rakott le. A Tisza árvizeit csak növelte a Nyírség vízválasztójától (Téglás–Nyíradony–Nyírbátor–Hodász–Nyírmada–Vásárosna-

¹¹ Uo.

mény vonalától) északra eső területekről származó víz is. A vízgyűjtő medencévé alakult Rétköznek csaknem 70 százaléka elmocsarasodott, elláposodott. A láposodáshoz az is hozzájárult, hogy a folyó mellett fokozatosan épülő folyóhátak között rossz lefolyású területek alakultak ki, mivel a homokhátak megakadályozták az áradások után a vizek visszaáramlását a mederbe. A Tisza ismétlődő áradásai, a rossz lefolyási viszonyok csak növelték és állandósították a vízzel borított területeket. Az elöntések alól csak a homok-szigetek mentesültek, amelyeken az ember ősidők óta megtelepedett.

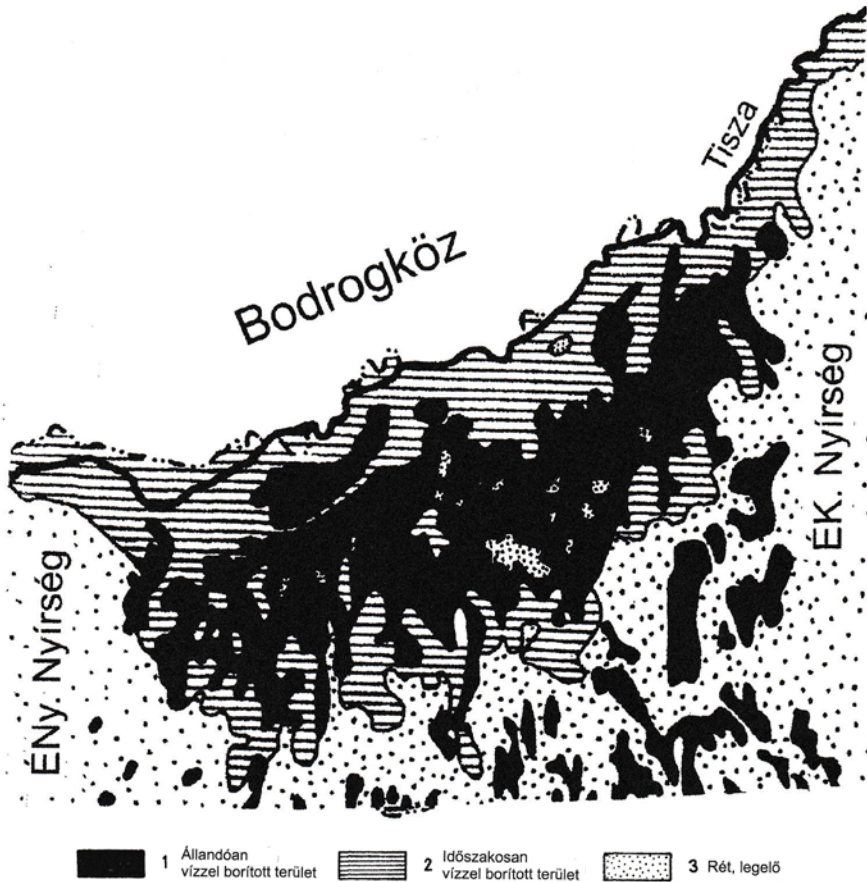
A Rétköz ősi, vízszabályozás előtti képe

A Rétköz hajdani, a XX. század előtti domborzati, vízrajzi, erdősültségi, településhálózati térszerkezetéről tudományos elemzéseken túl, korabeli térképek, neves utazók leírásai, szépirodalmi alkotások adnak valóság-hű ismereteket, melyek felhasználásával igyekszünk bemutatni a kistáj természeti, társadalmi-gazdasági sajátosságait, jellemzőit.

A Rétköz ősidők óta a XIX. század közepéig a vizek birodalma volt, őrizte az ősi táj képét (3. ábra). Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* című munkájában¹² a rétközi táj bemutatása során, 1845-ben a következőket írta: „Zemplén és Szabolcs határaiban nyúlik el, mint egy óriási tengervíz, a besztercei lápvidék, melynek alakja, tere, terjedelme századokig, feneke, forrása, erei, mélységei s zátonyai a mai napig mérnökileg ismeretlenül maradtak, ... a Tisza öntése vette birodalmába a katlanszerű tájat. ... A roppant nádasok gazdag növényzetben díszlenek, mint annyi zöld tartomány.” Ő az utolsó szemtanú egyike, az ősi táj képét, pontos megfigyeléseit írói képességei jóvoltából az utókorra hagyta. Kiss Lajos kiváló néprajztudós igen személetesen tárja fel a Rétköz természetátalakító munkálatait előtti természeti állapotokat, viszonyokat. A Rétköz c. tanulmányában¹³ ezt olvashatjuk: „A Rétköz ... Hajdan 30, most részben, vagy egészben 28 község határát foglalja magába ez a mélyen fekvő terület, mely a Tisza évenkénti elöntésének helye volt, hova nemcsak a Tisza öntötte évezredek óta áradó vizét, de ide folyt a közel 50 méterrel magasabban fekvő Nyírség csapadékvize is hét völgyületen, miket még a talajvíz is táplált. Ez a sok víz annyira elárasztotta ezt a 142 444 holdnyi lapályt, hogy abból csak a többnyire a széleken keletkezett községek belterülete és határainak kisebb-nagyobb szigetei látszanak ki. A többi egy nagy láp, azaz náddal, kákával, gyékénnyel, sással benőtt lassan mozgó víz, helyi néven rétság. Feneketlen mélységnek tartották ezt az óriási ősrétet. ... Nyáron, ha itt-ott visszahúzódott, elapadt a víz, tavasszal ismét kicsapott, a Rétköz olyan lett, mint a tenger. ... A vizeket mérföldekre kiterjedő nádrengetegek választották el egymástól, hellyel-közzel erdőkkel, bokrokkal tarkítva. A szárazföld az ún. szigetek egyharmadát sem tették ki a roppant réti birodalmának. ... Rejtelmes volt

¹² KUTHY LAJOS: *Hazai rejtelmek*. (A besztercei lápvidék) II. kötet, XXVIII. fejezet, 1906.

¹³ KISS LAJOS: *A Rétköz. Hódmezővásárhely, 1929. Csongrád megyei Levéltár 2. sz. fiókja. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1987. 1. sz. 68–81. [KISS LAJOS, 1981.]*

3. ábra. A Rétköz a vízszabályozás előtt

a rétság világa. Akármerre mentünk, csak nádat és vizet láthattunk, meg az eget.” Ugyanő arról is részletesen ír, milyen élete lehetett az itt élő népességnek. „A rétségben csak az idevaló pákász nép ismerte a járáskelest, más ember halálfia lett. A katonaszökevényeknek, meg a betyároknak itt volt biztos búvóhelyük. ... Száraz lábbal ritkán lehetett járni, még nagy szárazságban is. Csolnakon közlekedtek a csillogó vízü ereken és más vízi utakon. ... Árvízkor a lakodalmas menet is csolnakokban húzódott egyik faluból a másikba, így vitték a keresztelendőket a templomba, sőt még a halottakat is nyugvóhelyére.” A rétközi ember a Tisza áradásakor 60–70 kilométerre is elcsónakázott, leggyakrabban Hegyaljáig, sőt le Szegedig szállíthatta az árulnivalóit. A mai ember el sem tudja képzelni, milyen élet volt itt. Hihetetlennek látszik manapság, hogy ilyen mostoha környezetben éltek emberek.

Az 1816. évi kataszteri felmérés szerint a Rétköz területének 55,2 százalékát állandó (30,2%), és időszakos (25%) víz borította el, de voltak olyan települések, ahol az átlagnál jóval nagyobb hátrész volt víz alatt (1. táblázat).

1. táblázat. Ártéri helyzetkép a rétközi településeken 1816-ban

Település	Vízrel borított terület						Ármentes terület		Összesen	
	állandóan		időszakosan		összesen		ha	%	ha	%
	ha	%	ha	%	ha	%				
Ajak	217	8,7	609	24,3	826	33,0	1678	67,0	2504	100
Beszterec	1279	84,4	151	9,9	1430	94,3	85	5,7	1515	100
Buj	483	15,4	245	7,8	728	23,2	2415	76,8	3143	100
Demecser	1358	36,5	990	26,6	2348	63,1	1373	36,9	3721	100
Dombrád	1630	31,2	3548	67,8	5178	99,0	51	1,0	5229	100
Döge	532	31,5	569	33,7	1101	65,2	586	34,8	1687	100
Fényeslitke	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Gáva	55	1,6	867	25,4	922	27,0	2495	73,0	3417	100
Gégény	1366	57,0	402	26,8	1768	73,8	625	26,2	2393	100
Ibrány	3483	57,8	1531	25,5	5014	83,3	1008	16,7	6022	100
Kemecse	382	9,9	543	14,0	925	23,9	2951	76,1	3876	100
Kék	1027	46,9	476	21,7	1503	68,6	688	31,4	2191	100
Kékcse	950	40,5	340	14,5	1290	55,0	1056	45,0	2346	100
Kisvárd	1072	23,6	627	13,8	1699	37,4	2845	62,6	4544	100
Komoró	202	18,7	529	49,0	731	67,7	350	32,3	1081	100
Kótaj	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Nagyhalász	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Nyírbogdány	150	4,3	152	4,4	302	8,7	3186	91,3	3488	100
Ontelek	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Paszab	302	24,8	738	60,6	1040	85,4	177	14,6	1217	100
Pátroha	1529	39,7	527	13,7	2056	53,4	1796	46,6	3852	100
Rétközberencs	939	60,4	401	25,8	1340	86,2	216	13,8	1556	100
Rozsály	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Sz.-veresmart	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Tiszabercel	1184	34,7	1329	39,0	2513	73,7	896	26,3	3409	100
Tiszakanyár	523	32,9	779	49,1	1302	82,0	285	18,0	1587	100
Tiszarád	456	49,2	70	7,5	526	56,7	401	43,3	927	100
Tuzsér	185	10,5	479	27,3	664	37,8	1091	62,2	1755	100
Vasmegyer	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Vencsellő	17	0,6	130	5,0	147	5,6	2451	94,4	2598	100
Összesen	1921	30,2	16032	25,0	35353	55,2	28705	44,8	64058	100

Forrás: RÉFI OSZKÓ M. 1986.¹⁴ (– nincs adat)

A táblázat adatait értékelve a települések megoszlása a vízborítottság alapján a következő:

Az állandóan vízzel borított terület a határ több, mint 40 százalékát foglalja el. Ide tartozott: Beszterec, Gégény, Ibrány, Kék, Kékcse, Nagyhalász, Pátroha, Rétközberencs, Tiszarád. Az időszakos elöntések is tekintélyes nagyságúak voltak, mivel gyakran meghaladták a 10–20 százalékot. Ezek a települések a Rétköz középső részén helyezkednek el.

¹⁴ RÉFI OSZKÓ MAGDOLNA: A Rétköz földhasznosítása a XIX. századi vízi munkálatok előtt. Agrártörténeti Szemle. 1986. 1–2 sz. 241. [RÉFI OSZKÓ, 1986.]

A következő csoportba tartoztak azok a települések, ahol az állandó vízborítás 20–40 százalék között volt, de az időszakos elöntés a határ 20–70 százalékát veszélyeztette. Ilyen község volt: Dombrád, Döge, Kisvárdá, Komoró, Paszab, Tiszabercel, Tiszakanyár.

A harmadik csoportot a magasabban fekvő települések (a kistáj peremén) alkotják. Ezekben az ármentes terület aránya a legtöbb esetben meghaladja a 65–70 százalékot. Ajak, Buj, Gáva, Kemece, Kisvárdá, Kótaj, Nyírbogdány, Tuzsér, Vencsellő.

A mocsárból szigetként kiemelkedő települések lakóinak életét a mostoha környezet szabta meg. A szántóföld nagyon kevés volt, csupán a tavak, mocsarak között kisebb elszigetelt homokhátaikat, maradékgerinceket, valamint a Nyírség területéről félszigetszerűen benyúló homokbuckákat, homokhátaikat művelték. A rét és a legelő viszont jelentős területeket foglalt el, ezért az állattartás nagyobb szerepet játszott, mint a földművelés, s ezen kívül a halászat, vadászat is megélhetési forrást jelentett.¹⁵

A művelhető földterület művelési ágak szerinti megoszlása

A Rétköz XVIII. századi földhasznosítás megoszlásáról, térszerkezetéről Réfi Oszkó Magdolna kutatásai, a XIX. század művelésági megoszlásáról pedig a KSH adatai alapján juthatunk nélkülözhetetlen információkhoz (2. táblázat).¹⁶

2. táblázat. Művelési ágak arányainak változásai a Rétközben a XVIII–XIX. században

Művelési ág	1773		1852		1870		1883		1895	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Szántó	2953	–	31041	38,3	34967	55,6	45532	53,5	48177	59,5
Kert– gyümölcsös	124	–	–	–	1802	2,9	286	0,4	555	0,7
Szőlő	–	–	547	0,6	241	0,4	439	0,5	783	1,0
Rét	1020	–	10915	13,5	9867	15,7	11062	13,6	11088	13,7
Legelő	–	–	2902	3,6	4510	7,1	6117	11,2	6792	8,4
Nádas, halastó	–	–	15580	19,2	4343	6,9	2738	3,4	2695	3,3
Erdő	–	–	2458	3,0	1285	2,0	1761	2,2	2148	2,6
Mocsár	–	–	577	0,7	–	–	–	–	–	–
Vízzel borított terület	35353	55,2	12157	15,0	–	–	–	–	–	–
Egyéb művelés alól kivont terület	–	–	5706	6,1	5897	9,4	12394	15,2	8764	10,8
Összesen	–	–	81253	100	62912	100	81329	100	81004	100

Forrás: KSH, Réfi O. M.: A Rétköz földhasznosítása a XIX. századi vízi munkálatok előtt. Agrártörténeti Szemle. 1986. 1–2 sz. 236, 238, 242.

A táblázat adataiból egyértelműen kitűnik, hogy a népesség élelmiszer igényeit biztosító szántóterület a XVIII. század második felében háromezer hektár alatt van

¹⁵ IHRIG DÉNES: A magyar vízszabályozás története. Budapest, 1993. VIZDOK. 281.

¹⁶ RÉFI OSZKÓ, 1986. Uo.

(2953 hektár), ami napjainkban Nagyhalász szántójával közel azonos nagyságú. A Rétközben a szántóterület nagysága, térbeli megoszlása egyenetlen, általában a peremterületek homokrészein kiterjedésük jelentős, arányuk eléri a 30–40 százalékot, míg a belső területeken, ún. „mocsárvidékeken” 10–15 százalék alatt marad. A mezőgazdasági földterület nagysága nem volt állandó az ármentesítés előtt. Jelentős mértékben változott az árvizek gyakoriságától függően. A Tisza árvizei által elborított területeket az árvíz levonulása után hol szántóként, hol legeltetéssel, illetve kaszálóként hasznosították. A szántóföldi terület csekélyisége eredményezte, hogy az 1700-as évek végén és az 1800-as évek elején kiirtották az erdős részeket, előbb kaszálónak és legelőnek használták, majd felszántották.¹⁷ A szántó után az ármentes területeken a rét- és a legelő részesedése a legnagyobb, 1773-ban 1020 ha. Szinte minden községben kisebb-nagyobb kiterjedésben és minőségi kategóriában megtalálható. Kaszálóként elsősorban a szigeteket, valamint a homokhátak lejtőit használták. A Kert évszázadok óta része a rétközi gazdaságok többségének. Ahol leginkább a család igényeit kielégítő zöldségféléket, kukoricát termesztettek. A nagyobb területű kertekben gyümölcsfát: almát, szilvát, körtét, diót, sárgabarackot is ültettek. A Rétköz hajdan bővelkedett erdőkben. A XIX. században viszont, főképpen a szántó javára történő erőteljes erdőirtás következtében a földterületnek csupán 2,5–3 százalékát borítja erdő. A tölgy mellett a leggyakoribb a nyárfa, a szilfa, gyertyán és a fűzfa.

A XVIII. században évszázadok hagyományait magában hordozó gazdálkodási formát, módszereket tovább örökítették a XIX. század derekáig, a nagy természetátalakító munkák elkezdéséig. Majd az ezt követő évtizedekben, az 1850-es évektől változik meg jelentősen a művelhető területek megoszlása, vele együtt a mezőgazdasági termelés szerkezete is.

Az 1852–55-ös kataszteri felmérés alapján készült művelésági megoszlás az árvízmentesítés befejezés előtti állapotokat rögzíti a 2. táblázat. Ekkor a szántók aránya 38,3 százalék, a XVIII. századvégi (1773) állapothoz képest több mint tízszeres (10,5) növekedést ért el. Ugyanakkor a szőlő 1,6 százalékkal, a rét 13,5 százalékkal, az erdő 3 százalékkal, a nádas-mocsár 19,9 százalékkal, a vízzel borított terület 15,0 százalékkal, a művelés alól kivett terület 6,1 százalékkal részesedett az összterületből. Ezek az arányok a terület egészéről adnak általános képet, ami nem minden esetben jellemző az egyes községek határainak művelési megoszlására. Ugyanis a művelési ágak területi eloszlása rendkívül egyenlőtlen volt, a vízmentes területeken általában a szántó, míg a vízjárta részekben a rét, illetve a legelők javára tolódott el a terület nagysága.

A XIX. század második felében – fokozott ütemben – gyarapodott a művelési arányok eltolódása. 1895-re nagyjából már befejeződtek az ár- és belvízmentesítő munkálatok, az ősi ártereken hatalmas területek szabadultak fel, elsősorban a szántók gyarapodására, mely az összterületnek most már közel a 60 százalékát foglalja el. Ugyanakkor a nádas 19,2 százalékról 3,3 százalékra csökkent, a vízzel borított terület pedig eltűnt. A szántó mellett a legnagyobb arányt a rét (13,7%) és a legelő (8,4%) képviselte. Az erdő szerény mértékben (0,2–0,4 százalékkal) növekszik. A szőlő területe a kerttel együtt elérte az 1,7 százalékot.

¹⁷ KISS LAJOS, 1981. 68–81.

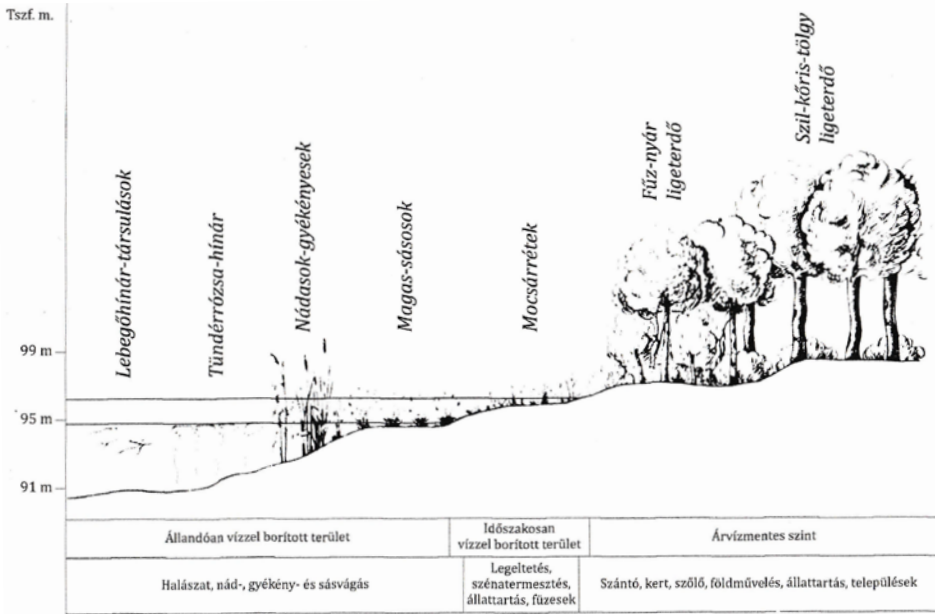
A tájhasználat sajátosságai

A rétközi vizes táj évszázadokon át az ember tájalakító és tájhasznosító tevékenysége ellenére jellegét megtartotta, drasztikusan nem változott. A tájat formáló vízzel az ember igyekezett a legharmonikusabban együtt élni, hiszen sorsa, fennmaradása ettől függött. Az itt élő népesség gazdasági tevékenységének alakításában, formálásában a víznek jelentős szerepe volt. *A gazdálkodás alapja* – hasonlóan más ártérben élő közösségekhez – *a réti tevékenység* (gyűjtögetés, halászat, vadászat, nádvágás, vesszőszedés) *mellett elsősorban az állattartás volt*. A legtöbb település határában csak a vízből kiemelkedő homokbuckák, homokhátak kínáltak szűkös lehetőséget a növénytermesztéshez. Kiss Lajos a rétközi emberek foglalkozásáról a következőket írja:¹⁸ „Mivel kevés a szántóföld nem tudta gabonával ellátni a lakosokat, inkább jószág-tartással foglalkoztak. ... A gabonatermő föld hiányában rétből él a lakosság. ... Földművelésre alkalmas terület e vidéken alig lévén, ezen községek lakosai távolabbi vidéken részes munkával szereztek be az élelműkre szükséges gabonaneműeket.” Szántóföldi növénytermesztésre kedvezőbb lehetőség csak a Rétköz peremterületein, az északkeleti és a Középső-Nyírséggel határos településeknél volt, ott ahol a homokbuckák nagyobb területet foglaltak el, mint a vizek.

Térségünkben a lakosság foglalkozása századokon át tengerszint feletti magassági viszonyok alapján alakultak ki¹⁹ (4. ábra), de soha nem váltak el élesen egymástól. Kiterjedésük évről-évre a csapadékmennyiségtől és a Tisza vízjárásától függően változott. Meg kell jegyeznünk, hogy sem a Rétköz egészére, sem az egyes községek határára nem mondható azonos szintbeli tagozódás. A magassági övezetek eltérő, mozaikszerű kiterjedésben jelentkeztek. A Rétköz területének jelentős részét – az ún. mélyárteret – tavak, erek sokasága hálózta be. Ez a 95 méter tengerszint feletti magasságot meg nem haladó térszín a síkvizek világa. Itt a fő gazdasági tevékenység a halászat. A folyó- és az állóvizek partszegélyein, ahol a vízmélység nem haladta meg a 200 centimétert, ott nádasok alakultak ki. A vízmélység csökkenésével a nádast a gyékényes, majd a sás, a zombékos övezet kísérte. A térszín emelkedésével és az állandó vízborítás megszűnésével a szálas vizenövények övezetét a nedves mocsárterek követik. A 96–98 méter tengerszint feletti magasságban az időszakosan vízjárt területen, az un magas ártéri szinten a természetes növényzet erdő- és gyepevegetáció alkotta, ahol főleg a legeltető állattartás honosodott meg. A 100 méter tengerszint feletti ármentes területeket foglalták el a települések, és ezeken a sáv-, illetve foltszerű magaslatokon, maradékgerinceken, homokbuckákon állandósulhatott meg nagyobb biztonsággal a szántóföldi növénytermesztés. A földművelés sikere vagy kudarca – a vízelöntéseken kívül – döntően a termőtalaj minőségétől függött. A legjobb termést biztosító humuszos homoktalaj, mezősegi jellegű és a rozsdabarna erdőtalajok a térség déli peremén találhatóak. Az alacsonyabb térszíneket fedő rosszabb szerkezetű,

¹⁸ KISS LAJOS: Földművelés a Rétközben. Gróf Tisza István Tudományos Társaság 1929. évi február 19-én ülésében bemutatott székfoglaló értekezés. Debrecen, 1929. [KISS LAJOS, 1929.]

¹⁹ RÉFI OSZKÓ MAGDOLNA: Adatok a Rétköz 18–19. századi agrárföldrajzi képéhez. ACTA Academiae Pedagogicae Nyíregyhaziensis Tomus 11/H. Nyíregyháza, 1987. 93–103.

4. ábra. Területhasznosítás tengerszint feletti magasság szerint

és vízháztartású talajok (öntés-, réti, kotus láptalajok) főképpen a Tisza mentén és a homokhátak közötti, vízjárta mélyedésekben fordulnak elő. Kisebb foltokban, sávokban (homokbuckákon, homokháton) futóhomok található.

A talajművelés leginkább ökrös igaerővel történt. Szántáshoz ún. túróékét használtak. Ez a könnyű felépítésű, szimmetrikus ekevással ellátott faeke azonban nem hasított barázdát, csak karcolta a talajt, a szántás mélysége 8–10 centiméter volt. A kevés és gyenge minőségű szántókon, kezdetleges módon gazdálkodva, alacsony termésátlagokat értek el. A XVIII. században jellemző kezdetleges talajműveléssel természetesen alacsony terméseredményeket értek el. A rétköziek többsége a növénytermesztésből nem volt képes megélni. Ezért kénytelenek voltak a közeli nyírségi községekbe eljárni aratni, csépelni, a hegyaljai szőlőkbe szőlőt kapálni, kötözni.

A szántóföldeket két-, háromnyomásos rendszerben használták,²⁰ valószínűleg megszakítatlan gyakorlatként évszázadok óta. A nyomásos gazdálkodásról a vetésforgó rendszerre a XIX. század utolsó harmadában térnek át. A két- és háromnyomásra osztott szántóföldeken többnyire kenyér- és takarmánygabonát, illetve ipari növényeket (lent, kendert, dohányt) termeltek.

A szántóterület jelentős részét gabonafélék (rozs, búza, kétszeres, vótér, árpa, zab, köles) foglalták el. Területünk főgabonája a homokháton termesztett rozs volt. Búzát keveset termesztettek, („még Halászbán, a legnagyobb községben is annyi termelt,

²⁰ FRISNYÁK SÁNDOR: Történeti földrajz (Szabolcs-Szatmár-Beregi-síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni hegység a 18–19. századi földrajza). Nyíregyháza, 1985. 50.

hogy kovásznak legyen”).²¹ Kétszeres: fele búza, fele rozs. Azért kedvelték, mert vagy az egyik vagy a másik hozott nagyobb termést az időjárástól függően. Vótér igénytelen, bőven termő búzafajta. Lisztjéből jó minőségű kenyeret sütöttek. „Kását is csináltak belőle, amit tejjel ettek”.²² A kukorica a rozs mellett a legfontosabb takarmánygabona, sőt az ínséges időkben a lakosság ételmét is adta mivel többféle – sült és főtt – ételt készíthettek belőle. Termesztését elősegítette az is, hogy rövid tenyészidő igénye miatt, ha az árvíz levonulása után is vetették is őszre beérett. Köles a legtöbb rétközi községben jelentős területet foglalt el. Tavasszal, áradás után vetették. A termésének nagyobb része a lakosság ételmét képezte. Az árpa és a zab termesztésével mindenhol foglalkoztak. A takarmánygabona félék közül a legkisebb területet foglalták el. Az árpát nemcsak az állatok etetésére használták, rozssal keverve kenyeret is sütöttek belőle.

A Rétköz egész területén, de különösen a nyugati és a keleti peremvidékek (Gáva, Vencsellő, Kisvárdá környéke) talaj- és klímaviszonyai kedveztek a burgonyatermesztésnek. Térségünkben a termesztésének kezdete a XVIII. század végére tehető.²³

A települések határának szántóföldi vetésszerkezete a művelési ágak szerinti megoszlásától, térbeli helyzetétől, de főképpen szántóföld területének nagyságától függően alakult. Ott ahol a szántó nagyobb területet foglalt el, ott természetesen többféle növény termesztésére volt lehetőség. Fényes Elek szerint:²⁴ „Ajaknak csak egyharmada rétság, nyugat felől a Nyírséghez tartozik.” Terem búza, kétszeres, rozs, kukorica, zab, kender, len, lencse, borsó, dinnye, dohány, napraforgó.” Buj község jellemzése során Fényes Elek a következőket írja: „Határa 6000 hold, melyből 4000 szántó, amely minden részében megtermi a búzát, gabonát, krumplit, árpát, zabot, lencsét, babot, kendert, lent, kukoricát.” Ugyanő írja, hogy Beszterec határában „3000 hold területéből 300 hold volt szántó, ahol rozs termett, fő szántóföldi növénye a kukorica volt. ... Termőföld hiányában rétből élt a lakosság”.

A rétközi települések többségében a lakosságának nem a földművelés volt a fő tevékenysége, hanem az állattartás. Térségünkben, hasonlóan a Felső-Tisza-Vidék ártéri településeihez a XIX. század utolsó negyedéig a népesség fő foglalkozása az extenzív állattartás volt. Nemcsak az ősökötől örökölt hagyományok táplálták ezt a foglalkozást, hanem elsősorban a földrajzi környezet – nagykiterjedésű füves területek – nyújtott ehhez megfelelő feltételeket. A Rétközben a külterjes állattartás alapja és legfőbb takarmánybázisa a XIX. század közepéig a legelő és a rét volt. A rét használhatósága, a széna mennyisége és minősége a Tisza vízjárásától függött. A folyó gyakori és tartós kiöntései nemcsak a kétszeri kaszálást akadályozták meg, hanem a legelőt és a szénát is károsította, emiatt gyakori volt az állatelhullás.

Az állatállomány jelentőségét tekintve első helyen állt a szarvasmarha-, ezt követte a sertés-, a juh- és a ló tartás (3. táblázat). Lovat kevesen tartottak, de a juhászat sem volt virágzó a métely miatt. A gulyákban, ménesekben, nyájokban, kondákban az ál-

²¹ KISS LAJOS: 1981.

²² KISS LAJOS, 1929. 15.

²³ NYÁRÁDI MIHÁLY: A burgonya szerepe egy Szabolcs- Szatmár megyei község – Rakamaz – életében. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1956. 97–111.

²⁴ FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára. I–IV. kötet. Pest, 1851. I. kötet 145.

latok tömege élt a szabad ég alatt. Csak télen, nagyobb hó esés idején készítettek a szarvasmarhák és a lovak részére szállásokat, aklokot. A sertés télen is a lápon és az erdőben telet.

3. táblázat. Az állatállomány számának alakulása a XIX. század első évtizedeiben (db)

Megnevezés	1803	1820	1828
ökör	1143	207	981
fejős tehén	477	60	403
üsző (meddő)	173	95	511
tinó	403	38	299
borjú	417	331	549
ló	562	11	5
csikó	38	158	217
sertés	554	22	240
juh	587	1890	2205

Forrás: TAKÁCS PÉTER: A Rétköz mezőgazdasága az úrbírándozástól a jobbágyfelszabadításig. In: Szerk. Kávássy Sándor: Agrárnépesség, agrártársadalom Magyarországon a Mária Terézia-kori úrbírándozás és 1945 között. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszéke. Nyíregyháza, 1987. 128–175.

Az ártéri rét és legelő övezete nyári legelőt biztosított az állatállománynak. A jörszág a folyó vízjárását követve vándorolt az ártérben. Árvízkor, tavasszal, ősszel az ártér magasabb részeire hajtották az állatokat. Csak különösen nagy és hosszan tartó áradások idején hajtották a szomszédos, magasabb fekvésű területeire. Télen az állatok a le nem kaszált és megszáradt füvet legelték, valamint lápi széna, kukoricaszár, zab- és árpszalma szolgált takarmányként. A sertés télen-nyáron a rétséget járta. Mindenevőként megette a madártojást, a vízínövényeket. Ahol lehetőség volt, ott a sertéseket makkoltatással javították fel. A makkot kukoricával, árpával pótolták.

Az ártéri állattartás jelentős ága a baromfitenyésztés. A tyúkfélék mellett csaknem minden háztartásban jelentős volt a vizet kedvelő kacsá- és a libatartás. A vízi szárnyasok táplálékának túlnyomó részét a tavak, mocsarak, vízfolyások élővilága biztosította.

Gabonatermő szántóföld hiányában döntően halászatból, gyűjtögetésből élt a lakosság. A lakosság főképpen az ártérben lévő halfajtákban igen gazdag morotvákat, természetes mélyedéseket, tavakat, ereket halászta. Kiss Lajos kutatásaiból tudjuk, hogy „A tavakban, erekben annyi hal volt, hogy méríteni lehetett, ... Halászatban 1858-ban egy nap 800 mázsa halat fogtak ki. Beszterecen a Bőve tóban egy alkalommal egy húzásra 32 szánka halat fogott Kántor István 1851-ben.”²⁵ A fogott halak nagy részét a nyíregyházi, kállói, dorogi, debreceni, egri, miskolci piacon értékesítették.

A mocsárban bőven rejtőzködtek a csíkok, rákok, piócák (nadály). A csíkot sütvé, főzve, töltve fogyasztották, a rákot leginkább értékesítés szándékával gyűjtötték. A piócát a népi gyógyászatban széles körben alkalmazták vérelvonásra, főleg vérkering-

²⁵ KISS LAJOS, 1981. 76.

gési panaszok ellen. A pióca is egyik jövedelemforrása volt a rétközieknek. A hazai értékesítésen túl külföldről is jöttek a nadályvásárlók, mocsárbérlők. „Gégényben a ref. egyház 1839-ben 44 frt-ot kap nadályarendából”.²⁶

Biztos jövedelmet nyújtott a nádvágás, a gyékény-, sás- és a fűzfavessző-szedés. Legfőbb jövedelmi forrás volt a nád. Télen vágták, amikor befagyott a víz. Felhasználták házfedésre, kerítésnek, épületeknél falnak, szövőszékhez való bordának és tűzre. Másik fontos növény a gyékény. Készítettek belőle kosarakat, méhkasokat, szakajtókosarakat, kenyér- és edénytárolókat, lábtörlőket, tojástartót, stb. Bőven jutott belőle eladásra is. Az egyik fő jövedelmi forrás a vesszőszedés volt. Erősebb vesszőből fonták a ház falát, amit törekes, szalmás sárral betapasztották, ez volt a paticos ház. Hajlékony fűzfavesszőből sövénykerítéseket, terménytárolót, kosarakat, udvarseprűt, aszaló-kasokat, szekerkasokat, halászó eszközöket, a fatörzséből különböző használati tárgyakat (teknőket, fatálapokat, fatányért, fakanalat, stb.) készítettek.

Az egyes mezőgazdasági tevékenység (állattartás, földművelés, halászat, gyűjtögetés) egymáshoz való arányaik időről-időre változtak ugyan, de az önellátásra épülő gazdálkodás célja mindenkor a lakosság elegendő kenyérgabonával való ellátása volt. A lakosság alapvető törekvése a gabonatermesztés fokozása. A vetésterület növelése szempontjából a legszembetűnőbb az 1846–1892. között végrehajtott ármentesítési és belvízrendezési munkálatok, melynek nyomán gyarapodott a művelhető földterület, illetve jelentős művelésági változást eredményezett. A vizek elfogytak, a mocsarak kiszáradtak, feltörték az ősgyepeket, szántóművelésbe vonták a vizenyős, nádas, gyékényes élőhelyeket, zombékokat s rövid idő alatt a lápi települések átalakultak mezőgazdasági községekké.

A vízmentesítéssel elmúlt az ősi élet, megszűnt a kettéosztottság az árvízmentes és a víz borította, illetve a vízjárta területek között. A visszahúzódó vizek helyére nem is az alacsonyabb fokú külterjes állattartás lépett, hanem mindjárt a földművelés, amely a XIX. század vége felé megindul a belterjes irányú fejlődés útján. Ennek oka a század második felében újra magasra ívelődő gabonakonjunktúra volt. A mezőgazdasági conjunktúra hatására az eke elmosta a táj korábban oly élesen elkülönülő két szintjét. Megváltozott a települési rend és a települések képe is. Az árterületek pereméről a falvak és a tanyák bemerészkedtek az egykori lápok, nedves rétek területére is és kitöltötték a településhálózat fehér foltjait. A települések képében is változás az építőanyagok átalakulásán keresztül érzékelhető. Eltűnt a nádtető uralma, előretört a cserépfedél használata. A falazásnál a korábban elterjedt vesszőfonás teljesen visszaszorult, helyét átvette a vályog és a téglá. Nagy volt az előrehaladás az egészségügy téren is. A vízrendezések előtti gyakori, járványos betegségek (malária, tífusz, vérhas, tüdővész) megszűnésével ugrásszerűen csökkent a csecsemőhalandóság, rohamosan gyarapodott a lakosság.

A sík vizek helyén, vízjárta részeken kenyér- és takarmánygabona, kukorica, napraforgó, repce, dohány, burgonya, kender, paprika, paradicsom, gyökérzöldség terem, és gyümölcsösök, szőlőskertek díszlenek.

²⁶ KISS LAJOS, 1981. 77.

A Rétköz mezőgazdasága óriási fejlődésen ment keresztül, de az ipara a XIX. század közepéig jelentéktelen, csak a helyi igényeket elégítette ki. Az itt élő földművelő, állattartó, halászó, vadászó lakosság igénytelenül élt. A maguk cipészei, szabói, ácsai, kovácsai, kerékgyártói stb. voltak. Az ország gazdaságilag fejlettebb részeihez viszonyítva, később, a XIX. század második felétől a mezőgazdasági termeléssel összefüggő néhány iparág – malom- és szeszipar – csupán nagyobb községekben alakult ki.

A közutak, vasutak kiépítésével lehetővé vált a közeli és a távolabbi települések összekapcsolása, társadalmi-gazdasági együttműködése.

Összegzésként megállapítható, hogy a vízmunkálatok hatására meggyorsult a mezőgazdasági termelés szerkezetváltásának folyamata, amely a földművelés és állattartás XVIII. században megbomlott egyensúlyától vezetett el a növénytermesztés vezető szerepéig a XIX. század végére. Ezzel utat nyitott az önellátáson alapuló gazdálkodási gyakorlattól a piac szükségleteihez igazodó árutermesztéshez.

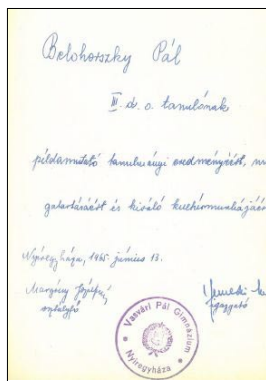
Ósi állapotokra emlékeztető rétközi táj

SONNEVEND PÉTER

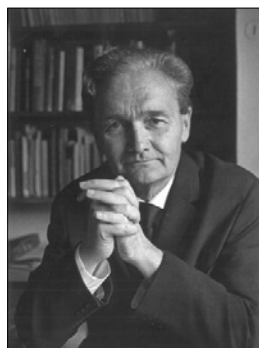
Németh László és Belohorszky Pál kapcsolatáról

Az esszéíró Belohorszky Pál (1948–1988) széleskörűen művelt tanár szülei – dr. Belohorszky Ferenc (1905–1991) magyar és német, Belohorszky Ferencné Argalás Sarolta (1908–1973) pedig magyar és francia szakos tanári diplomával rendelkezett – révén ismerkedhetett meg Németh László (1901–1975) műveivel és gondolataival.

Kapcsolatuk – mai, részleges forrásaink alapján – főbb vonalakban rekonstruálható. A Németh Lászlóhoz írott és fennmaradt Belohorszky-levelek megtalálhatók az életműkiadás¹ levelezés-köteteiben. Németh László fiatal hívéhez íródott levelei viszont máig lappanganak. Van ugyanakkor néhány olyan levél a család birtokában, amelyet Belohorszky szüleihez intézett: itt több alkalommal kitüntetett helyet kap Németh Lászlóhoz fűződő tanítványi kapcsolata. Fontosak a fennmaradt, Németh László által dedikált könyvek adatai is (ezek szintén a családi hagyatékban találhatók).

A május 4-én született, 17 éves fiatalember a nyíregyházi Vasvári Pál Gimnázium harmadik osztályát befejezve, 1965-ben szép ajándékot kapott iskolájától: egy Németh László-kötetet.² Belohorszky ez év folyamán (őszén?) kereste fel első ízben a mestert levelével (ez hiányzik a jelzett kiadásból). Németh válaszolt, s megküldte a Koffán Károly (1909–1985) által készített – jól ismert – fotóportrét e szavakkal dedikálva: „Belohorszky Pálnak azzal a kívánsággal, hogy viszonya

az irodalomhoz maradjon mindig olyan szép, tiszta, mint most. Budapest, 1965. nov. 19. Németh László”.

¹ Németh László élete levelekben. I–III. Összegyűjt. és szerk. Németh Ágnes. Budapest, Osiris, 2000. – A továbbiakban a szövegben e kiadás II. és III. kötetére hivatkozunk egyszerű módon, csupán a kötet és az abban található levél számát jelölve (pl. II. 2608.).

² A kötetben az iskola igazgatója és Margócsy Józsefné (Belohorszky osztályfőnöke) dicséretekkel („példamutató tanulmányi eredményért, magatartásáért és kiváló kulturmunkájáért”) halmozzák el az ifjú tanítványt.

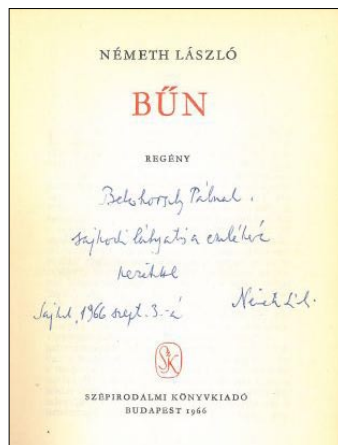
Ezt a küldeményt köszöni meg a fiatalember december 2-ra datált levelében:³ „Legkedvesebb Író! [...] én voltam a világ legboldogabb embere [...] Nagyon sokat köszönhetek Önnek. Az irodalom, a művészet szeretetét, ami leginkább az Ön műveinek a hatására fejlődött ki bennem. [...] Ha magyar tanár leszek, szeretnék Németh László-kutató lenni”. A levél utal arra, hogy a dedikált fénykép mellett dedikált könyv is érkezett a címzetthez.

A következő, 1966. év márciusában Belohorszky ismét jelentkezik.⁴ Beszámol arról, hogy az országos tanulmányi versenyre orosz nyelven írott dolgozatot nyújtott be (*Kit tekintek példaképemnek?*), s ezzel a Németh Lászlóról készült dolgozatával megyei első helyet vívott ki magának. A fővárosba készül, ahol szeretné a mestert személyesen is megismerni, kéri tehát, hogy felkereshesse őt. A személyes ismerkedésre végül Sajkódon került sor – lásd alább. Belohorszky következő levelében 1966. április 21-é⁵ arról ír, hogy gimnáziumi önképzőkörükben – kezdeményezésére – Németh László-estet készülnek tartani, ahol ő fogja ismertetni Németh László tevékenységét, „mint embert és művészt”. Arról is beszámol, hogy elolvasta az író *Ember és szerep* című könyvét („apám könyvtárának egy zugában bukkantam rá”). Röviden bemutatja apját: „45 előtt gimnáziumi tanár”, akit a „szabolcsi irodalmi élet elindítójaként tartanak számon”, kinek cikkei jelentek meg a „Protestáns Szemlében, a Látóhatárban stb.”. (Németh László ismerhette a 30-as években Belohorszky Ferenc nevét: Gulyás Pál (1899–1944) debreceni költőnek az íróhoz intézett egyik levelében is felbukkan Belohorszky Ferenc neve.)

Az író végül Sajkódon kereshette fel 1966. szeptember elején. Ekkor kapott dedikált példányt a *Bűn* című regényből: „Belohorszky Pálnak sajkodi látogatása emlékére szeretettel. Sajkod, 1966. szeptember 3-án Németh László”.

Következő levelében 1966. szeptember 29-én⁶ Belohorszky – ekkor már újdonsült debreceni, magyar–orosz szakos egyetemista – az első találkozás örömét, a „felejtethetlen sajkodi élményt” köszöni meg.

1967 tavaszán ismét találkoztak, ahogy erről Belohorszky következő fennmaradt leveléből (1967. április 15.)⁷ értesülünk. Ekkor az egyetemista dolgozatot készül írni, ennek címét is közli: *Németh László és a magyar nemzeti hagyomány* (nincs tudomásunk a dolgozat sorsáról). „Küldetéstudat”-ot említ, s kifejezése – „mint egyik választott, szeretném boldoggá tenni” – Németh Lászlóhoz fűződő, különlegesnek felfogott kapcsolatot érzékeltet.

³ Németh László élete levelekben. II. 2608.

⁴ Uo. II. 2677.

⁵ Uo. II. 2697.

⁶ Uo. II. 2813.

⁷ Uo. III. 2955.

Az 1967 júliusában íródott újabb, s otthonról, Nyíregyházáról küldött levelében⁸ Belohorszky beszámol, hogy „nagyban írom a legutóbbi levélben már említett dolgozatot”. Németh hamar válaszolhatott, mert Belohorszky már július 25-án megköszöni azzal,⁹ hogy az író „új lendületet adott a dolgozat írásához”. Amivel igyekeznie is kell, hisz, ahogy írja, a hónap végén megérkezik – tíz év után először – Svédországban élő bátyja. Ezek után valószínűleg szeptemberben ismét találkoztak...

1968-ban Belohorszky Pál átkerült a pesti egyetemre, s egyben ösztöndíjat nyert, hogy a Szovjetunióban tanulhasson egy évig.¹⁰

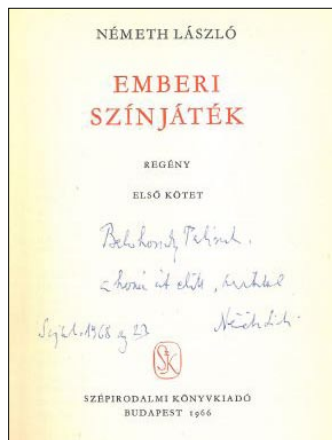
A nagy út előtt újabb sajkódi látogatásra került sor. Ekkor viszi magával Belohorszky édesanyjának Németh Lászlóhoz intézett levelét.¹¹ Ennek szövegében azonos, kézzel írott változata a család levelei közt fennmaradt, faksimiléjét mellékletben közöljük (1. mell.). Az édesanya megköszöni „mindazt, amit Pali lelki fejlődésében (Németh László) sugárzó közelsége jelent”. Egyben megköszöni a dedikációt is, mely jelzi, hogy az író „egy pillanatig, míg írta, intellektusába befogadta, felmérte és megértette az életemet”.

A dedikáció még tavasszal – az *Égető Eszter* példányán – született, s így hangzik: „Belohorszky Ferencné Argalás Saroltának, aki maga is egy Égető Eszter-i utat tett meg, szeretettel Németh László Budapest, 1968. március 21.” (2. mell.)

A sajkódi látogatás dátumát az ott kapott dedikációból olvashatjuk ki. Az író *Emberi színjáték* című, az életmű-kiadás keretében frissen megjelent kötetét ajánlódokozta ifjú hívének, e szavakkal: „Belohorszky Pálnak a hosszú út előtt, szeretettel Németh László Sajkod, 1968. aug. 23.” (Talán szóba került a beszélgetés során az is, hogy Németh 1958-ban járt a Szovjetunióban.)

A látogatásról Belohorszky beszámolt szüleinek Vlagyimirben, szeptember 8-án keltezett hosszabb levelének utolsó szakaszában. Ezeket írja: „Németh Lászlónak átadtam a levelet, nagyon örült, azonnal kézcsókját küldte anyunak, s mosolyogva eltette zsebébe a levelet, nem olvasta előttem el. Amikor kikísért, Ella néni meglátta, hogy zsebében valami fehérlik, gyorsan kivette és kérdezte, mi az? Utána tréfálkoztak. Előtte egy beszélgetésből kiderült Ella néni cinkosan odavetett mondata nyomán, hogy a Laci bácsit igazán mindig csak az tudta fellelkesíteni, ha egy nőnek megnyerte műveivel a bizalmát, rajongását. Így szerencsés ötlet volt az a levél.” (3. mell.)

Belohorszky következő fennmaradt levele Vlagyimirben született 1969. április 18-án.¹² Ebben először szólítja meg az író közvetlenül: a korábbi „Példaképm!” helyett

⁸ Uo. III. 3012.

⁹ Uo. III. 3020.

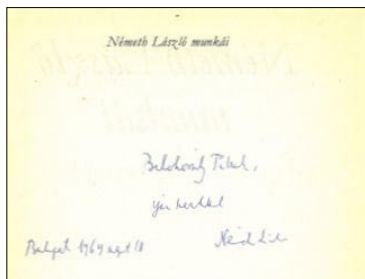
¹⁰ Ezt a lehetőséget a két kormány teremtette meg a hazai orosz szakos hallgatók jobb felkészítése végett: először 1966-ban indulhatott egy mintegy 50 fős csoport, akkor a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetemre, köztük volt e sorok jegyzője is.

¹¹ Németh László élete levelekben. III. 3272.

¹² Uo. III. 3454.

itt már „Kedves Laci Bácsi!” olvasható. Későbbi leveleiben lesz a megszólítás „Drága Laci Bácsi!” is. Ismét műelemzésre készül, ezúttal az *Iszony* című regény van kezében. „Szeretném, ha sikerülne megírni a *Gyászszal* és a görögséggel mélyen érintkező regény részletes elemzését”, – írja levelében, majd így folytatja: „Sokat gondolkoztam azon, hogyan kísér engem végig életemen a sajkódi élmény? Hogyan szól majd hangja tíz, húsz év múlva. Amikor elolvastam a *Tanulmányokat*, úgy éreztem, megkaptam a választ. [...] megértettem, hogy annak az értünk végzett munkának a derús vállalása kíséri végig életemet egy biztató szempár nézésével, melyért ma a születésnapon (t.i. Németh László születésnapján), a visszatekintés napján sokszorosán hálával és tisztelettel mondok köszönetet.”

1968 végén, 1969 legelején datálódik Belohorszky újabb levele.¹³ Hosszú líraiszszéisztikus szövege december 12-én született, de a rövid kísérő sorok szerint csak január 13-án készült feladni. Aligha tévedünk, ha a hosszú levél stílusának ihletője Juhász Ferenc (1928–2015) költészete: „S megjelenik Vörösmarty Hegedű-torkú átok-reménykedés örvénye szürke-nem-moccanó, kékhomályú tekintetben, s vágató viharlovasa ő most az éjnek, vágat csillag-sarkantyús lovasként, feketesörényű fekete-vörös libegésű »Lesz még egyszer ünnep« átoklován, s halántékán vércsillag, két szépszemű vérrózsa tündöklök, és száguld tovább a csönd átok-átoktalanul.”

1969 szeptemberében ismét találkozhattak, ezúttal Budapesten, a Szilágyi Erzsébet fasori lakásban. Erről Németh László dedikációja tanúskodik a *Negyven év – Horváthné meghal – Gyász* című, 1969-ben napvilágot látott kötetben: „Belohorszky Pálnak igaz szeretettel Németh László Budapest 1969. szeptember 18.”

Vagy akkor ősszel, vagy a következő évben újabb dedikáció születik, ezúttal az *Utolsó kísérlet* című (szintén 1969-ben megjelent) kötetben: „Belohorszky Pálnak őszinte szeretettel, vívódásaiért csodálva: Németh László” (ezúttal hiányzik a hely és időpont megjelölése).

1970 nyarán ismét Sajkód a találkozás helyszíne, itt Belohorszky újabb kötetet kap dedikáltan. Ez *Az én katedrám. Tanulmányok* című kötet (Bp. 1969.), benne: „Belohorszky Pálnak okulásul, szeretettel Németh László Sajkod 1970. júl. 4-én”.¹⁴ Ez utóbbi két dedikáció már jelzi a kapcsolat szívélyessé válását: Pálból „Pali” lett.

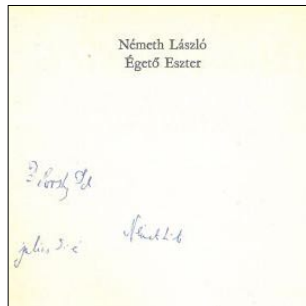

¹³ Uo. III. 3601.

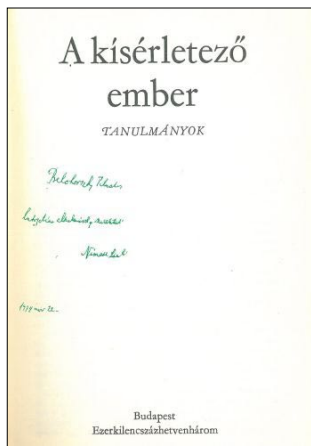
¹⁴ Németh László Sajkódot rövid o-val írta.

Belohorszky valószínűleg 1970 őszén, az egyetemen megismeri, majd 1971 júniusában elveszi Juhász Ferenc költő (1928–2015) Katalin lányát (1951–).

Belohorszky Németh Lászlóhoz írt, utolsóként fennmaradt levele (Tihany, 1971. július 3.)¹⁵ III. 3759.) felidézi a budapesti lakásban tett 1970. októberi látogatást: „Drága Laci Bácsi! Amikor legutóbb Laci bácsinál jártam a fasori harmadik emelet magányos szobájában, szelíd gondoskodással hajolt az *Égető Eszter* korrektúrája fölé.” (A dedikált Németh László-kötetek sorát gazdagítja az 1971-ben megjelent *Égető Eszter*-kötet is, e dedikáció azonban már egy súlyos betegséggel – a hipertóniával – küzdő ember keze által íródott. Datálása is hiányos, eltér a megszokottól, mindössze ennyit tartalmaz: „július 3-án”). A levél további része a házasságról szól, majd, minthogy Tihanyban tartózkodnak, egy „nagy” tervről: „hétfőn meglátogatjuk Laci bácsiékat [...] délelőtt 11 és 12 között sétálnánk át a tihanyi dombokon: azon az úton, melyen öt éve először sétáltam együtt Laci bácsival, megnézni a csúcst, a vizet és a templomot”.

Belohorszky házassága zátonyra jut, hamarosan el is válnak.

Németh László utolsó Belohorszky-nak szóló fennmaradt dedikációját *A kísérletező ember. Tanulmányok* című kötet (Bp. 1973.) tartalmazza (szintén igen erős jellel a betegségnek, pár hónappal Németh halála előtt): „Belohorszky Palinak látogatása alkalmával szeretettel Németh László 1974. nov. 12.”

Feltevésként fogalmaztuk meg, mintha a korai Németh László-i hatás helyét egy idő után Juhász Ferencé foglalta volna el. Belohorszky az élő írók közül kétségkívül legtöbbet Juhász alkotásaival foglalkozott (Mindkét esszékötetében van Juhászról írott tanulmánya). Számos Belohorszky-írás a Juhász Ferenc által 1974-től 1991-ig szerkesztett Új Írásban látott napvilágot. Juhász közel tucatnyi dedikált kötete van meg a Belohorszky-

hagyatékban.

Az egyetlen ismert, Németh Lászlóról írott tanulmánya is az Új Írásban jelent meg (*A lélek kertésze*),¹⁶ amely helyet kapott Belohorszky második, *Égő rózsamáglya* című esszékötetében is.¹⁷ Az írás sok mindenről szól (Németh László-i alkat, Szabó Dezső, küldetéstudat stb.), miközben viszonylag háttérbe szorulnak Németh szépirodalmi művei.

Belohorszky Pál alig két évtizedes szellemi pályája számos értéket rejt. Nemzedéke egyik legsokoldalúbban felkészült (filozófia, esztétika, zene) képviselőjeként izgalmas

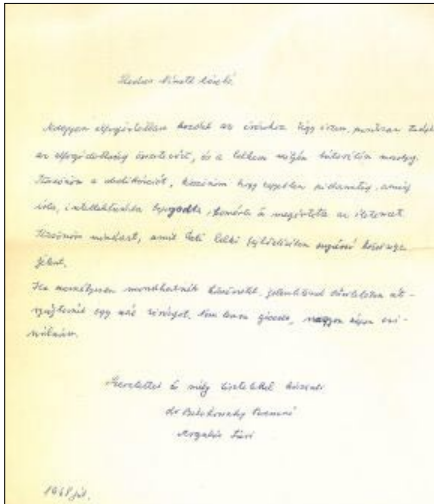
¹⁵ Uo. III. 3759.

¹⁶ BELOHORSZKY PÁL: A lélek kertésze In: Új Írás, 1981. 12. sz. 15–26.

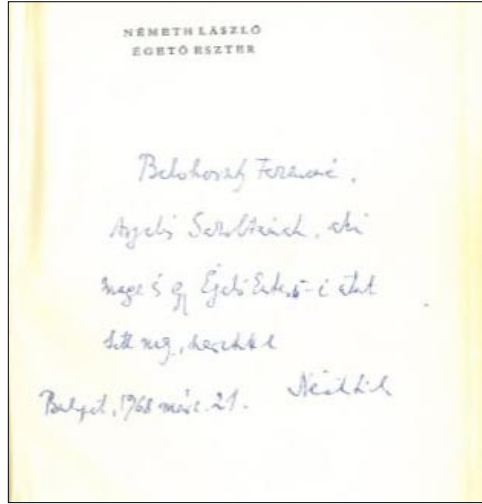
¹⁷ BELOHORSZKY PÁL: *Égő rózsamáglya*. Budapest, 1987. Szépirodalmi K., 358–383.

felismerésekkel gyarapította a hazai irodalmi gondolatot (pl. Madách lehetséges kapcsolódása Kierkegaard világához).

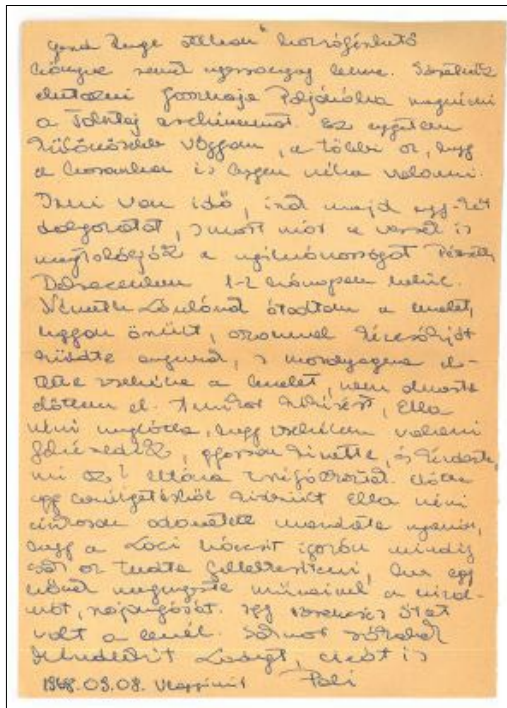
A hagyatékban megmaradt számos dedikált kötet pedig baráti-szakmai kapcsolat-hálóját dokumentálja Csoóri Sándortól Kálnoky Lászlóig, Tandori Dezsőig és Zelk Zoltánig.

1. melléklet

2. melléklet

3. melléklet

CSABAI LÁSZLÓ

Kutatás

Wilhelm Schwarz, a keletnémet állampárt Karl Marx Stadt-i továbbképző intézetének tanára élvezettel szemléli a nyírségi tájat. A nap jól telt eddig. Reggel konyakkal ébresztette a magyar állampárt sóstói üdülőjének pincérnője, aki a kedves vendéggel töltötte az éjszakát. A keletnémet államban fogalom a magyar nők rámenőssége, temperamentuma, és Schwarz most megtapasztalta: nem alaptalanul. Délelőtt előadást tartottak a németeknek a szabolcsi gyümölcstermesztés helyzetéről, ami remek alkalmat adott egy kis pálinkakóstolásra. Schwarz úgy érezte, a keletnémet snapsz hívvány lötty a magyar pálinkához képest. Mert csak ebben van meg a szilva, alma vagy körte minden íze, megspékelve a nemes alkohol bizsergető lágyságával. Eztán jött az ebéd. Halleves, amit a magyarok halászlének hívnak. Vörös volt, akár az októberi forradalom zászlaja, és olyan csípős, hogy fröccsel kellett nyugtatni utána a torkot. Négyyszer szedett az ördögi ételből. Most büfög, és ez is csíp. De kellemesen fájdalmas ez a csípés. Bárány elvtárrsal fröccsözgetés közben ismerkedett meg, Bárány az egyetlen a megyei pártbizottságon, aki tud idegen nyelvet. Oroszt. Mivel a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Egyetemén végzett. Akárcsak Schwarz. Eme, Nyugaton csak KGB-keltetőként emlegetett neves intézet két volt diákja elmerült a közös helyek, ismerősök és hallott sztorik emlegetésébe, s a kölcsönös rokonszenv azon fokához érkeve, mely már könnyet csalt mindkettőjük szemébe, a német felhozta azt, ami Magyarországra készülődve és ide megérkezve végig a fejében volt. Ottó Schwarznak, vagyis a bátyjának a sorsát. Ottó utolsó levelét a Nyárliget mellett Napkorról küldte. Valahol itt eshetett el. Itt lehet eltemetve a holtteste. Ezt nem mondta ki kereken, de Bárány megveregette a vállát, hogy érti, miről van szó. Azonnal rendelt egy hivatali kocsi, s mivel ő fontos elfoglaltsága miatt nem utazhatott vele Napkorra (titkárnőjének a férje aznap délután végre nincs otthon, ezt ki kell használniuk), felhívta a napkori tanácselnököt, hogy tolmácsot kerítve várjanak a kedves vendégre.

A fekete Volga begurul a napkori tanácsháza elé. A két helybeli már a kapuban áll.

Wilhelm Schwarz megrázza fejét, mély levegőt vesz. Meg kell adni a pillanatnak a tiszteletet. Nem akarja, hogy a konyak és a pálinka mámora kíséresse a bátyja sírja utáni kutatást. Még egy nagy levegő, és kilép a járműből.

– Isten hozta községünkben – lép felé egy vékony, fehéringes alak. – Ő itt Szabó Albert, a tanácselnök elvtárs, én Müller Árpád vagyok, tanár.

– Nagyon örvendek – mondja Schwarz, és Szabóval kezét rázva újra a tanár felé fordul. – És külön örülök, hogy egy magyarországi némettel találkozhatom.

– Igen? Hol?

– Itt. Önnel. Elvégre a neve Müller.

– Ja, igaz. De az itteniek már csak olyan teljesen elmagyarosodott svábok. A sváb-vegen. Van oroszvég is a faluban. Oda valamikor egy oroszral rokon nép települt, ruszinok. De ők is csak magyarul beszélnek már. Ez biztos, mert én orosz-német szakos tanár vagyok, és senkivel nem tudok szót váltani ezeken a nyelveken. Mármint az okosabb diákjaimon kívül.

– Értem. Elnézést. Nos, a segítségüket kérném. Ottó, a bátyám... a háborúban... hát behívták. Végigharcolta a Keleti frontot. Szégyellem, de ez az igazság. És azért ő a bátyám volt, akármennyire is elítélem a német hadsereg az akkori... hát...

A tanácselnök és a tanár buzgón bólogatva mutatják: fájdalmasak ezek a régi dolgok minden érintettnek.

– Ottó sok levelet írt haza. Az utolsó innen érkezett, az önök községéből. Azóta semmit nem tudunk róla. Talán itt pusztult el.

– Ez könnyen lehet – mondja a tanácselnök. – Sokan elestek itt. Oroszok, magyarok, románok, németek. Az oroszok ferdeszeműek voltak. Tehát Ottó Schwarznak hívták a bátyját?

– Igen, igen! – feleli bizakodva a német, mikor a tanár lefordítja neki Szabó szavait. – Emlékszik talán rá?

– Nem ugrik be a neve. Pedig mintha tegnap történt volna. Tizenkét éves voltam '44-ben. Már nem kisgyerek. Anyám féltett, folyton otthon tartott volna, de hát én rendre kiszöktem. Tankok, ágyúk, idegen katonák... Mi érdekesebb van ettől egy fiúnak? Sokat gondolok ezekre a napokra. De az Ottó Schwarz név...

– Nézze, itt egy fotó róla!

Szabó és a tanár megnézik a sápadt, szeplős katonarcot. Olyan, mint egy árja übermensch karikatúrája.

– Sajnos így sem emlékszem rá. A tanár úr pedig akkor még nem is élt. Viszont valamit megtehetek. Jövő héten lesz a téves nyugdíjasainak szokásos évi találkozója. Azon ott lesznek sokan azok közül, akik felnőttként átérték itt azokat az időket. Megmutatom nekik a fényképet. Hátha valaki...

– Köszönöm. Elnök elvtárs, arra emlékszik, hány német halt itt meg?

– Legalább húsz. Az oroszok aknavetőkkal lőtték őket. Meg golyószóróval repülőgépről. Viszont ők is leszedtek egy orosz gépet. A pilótának egy ikon volt a mellére kötve. Egy sor vörös csillag az egyenruháján meg a gépén, mégis egy Krisztus képpel védte magát. Egy szakasz orosz meg úgy halt meg, hogy megcsapolták a faszesztes tartályt. Mondta pedig nekik az állomásfőnök, hogy...

– A halott német katonákat a Wehrmacht temette el?

– Nem. Nem volt rá idejük. A magyarok hantolták el őket, ott, a katolikus templom mögötti dombon, a Szőlőhegyen. Aztán pár évvel a háború után jöttek emberek Németországból. Azt már nem tudom, hogy a keletiből vagy a nyugatiból. Azok ástak ki holttesteket, és néhányat el is vittek. Bizonyára, akiket be tudtak azonosítani a dögcédulákról.

– Van egy központi nyilvántartás az így összegyűjtött halottakról, de ebben a mi városunkban, vagyis Hirschsteinban született Ottó Schwarz nem szerepel. Őt nem találták meg.

– Sajnálom.

– Önöknek nincs valami listájuk az annak idején itt állomásozó vagy itt elesett német katonákról?

– Nincs. Tudnék róla, ha lenne.

– Értem. Hát... Nem mehetnék fel arra a kis dombra?

– Dehogynem. Elkísérjük.

A Szőlőhegy déli oldala valósággal ontja magából a forráságot. Kegyetlen föld ez. Keveset ad, mert télen túlzottan kihűl, nyáron túlzottan felmelegszik, és még azért a kevésért is keményen meg kell dolgozni. Szabó Albert szerint halastavakat kéne kialakítani ott, ahová a Tisza a szabályozása előtt kiöntött. A tavaszi és őszi áradáskor a folyó csatornákon újra eljuttatná ide a frissítő vizét. A hal pedig nagy érték. A legértékesebb húsfajta. Folyton ezt írja az újság. És nagyon fogy. Az óceánok kezdenek kiürülni. Az ezredfordulóra egyáltalán nem is lesz már hal a világon, ha az ember maga nem tenyészt. A tanácselnök sokat gondol erre, bár olyan valószínűtlennek tűnik, hogy az emberiség megéri a 2000-ik évet. Annyira fegyverkeznek az amerikaiak. Meg persze, bár erről ritkábban ír az újság, az oroszok is. Most is bevonultak Afganisztánba. „Mi a fenét akarnak azoktól a turbánosoktól?”

Wilhelm Schwarz elmorzsol egy könnyű homokrögöt a kezében. Fájdalmasan nézi a fekete gyökereket. Nem volt itt tűz, a nap perzsel lassan, de kitartóan feketére minden növényt, amit nem öntöznek.

– Tehát itt voltak a sírok – fordul a tanácselnök felé.

– Igen.

– Máshol nem lehettek?

– Lehettek. Olyan a háború, a megszállás, a frontok mozgása, hogy negyedét sem érti az ember. Össze-vissza vonulnak a seregek, és itt meg ott is halottakat hagynak maguk után. Például Oroson egy német krumplit evett a társaival. Kiment az árnyékszékre. Mire visszatért, már oroszok ültek az asztalnál. Eszik azt a krumplit, amit a németek félbehagytak. A németek meg elvágott torokkal kiterítve a fal mellett. És mindez annyi idő alatt történt, amíg ő a dolgát végezte. Egy nesz nélkül.

Schwarz a gyér fűben, a porcsin között keresgél. Csüggedten mondja a tolmácsnak.

– Legalább virágot hoztam volna. Vagy találnék egy szálat.

– Hozok én ki holnap. Nekünk van otthon kardvirág. Szereti?

– Igen. Az nagyon jó lesz.

A német még rugdossa bánatosan a homokot, aztán elindul visszafelé. Az úton másra tereli a szót.

– Milyen itt nyelvet tanítani?

– Tűrhető. A nebulók se nem okosabbak, se nem butábbak, mint a városiak. Sok

a cigánygyerek. Hozzájuk türelem kell. De nem panaszkodok, mert ha nem lennének, hamarosan bezárnák az iskolát. Fogy a falu. Költöznek el a fiatalok. Nyárligetre. És leginkább Budapestre.

– Karl Marx Stadtban meg mindenki Berlinbe vágyik. Kelet-Berlinbe.

– Tanultam fél évig Berlinben. Nagyon szép város – mondja a tanár, pedig egyáltalán nem tetszett neki az NDK metropolisza. Egy panelrengeteg jut mindig az eszébe, ha rágondol.

– Tényleg tetszett? Szerintem túlságosan modern.

– Az igaz.

– A háború miatt. Újra kellett építeni.

– Igen. A háború.

Schwarz előveszi a noteszét és a Volga tetején leírja nevét és címét egy lapra. Kitépi és átnyújtja Szabónak.

– Kérem, ha valamit megtudna, értesítsen.

– Így lesz. De ne siessen annyira! Német sörrel ugyan nem tudjuk megkínálni, de egy kis magyar borral igen. Nem ittenivel. Tokajival! Hallott már a Tokaji borról?

– Természetesen. A királyok bora. Nagyon köszönöm a meghívást, de nem akarom sem magukat, sem a sofőrt feltartani. És még nekem is dolgom van ma este. Előadást tartok a... Szóval köszönök mindent és... ne haragudjanak, ha esetleg régi, fájó dolgokat...

– Ez önnek lehetett inkább fájó. Isten Önnel! És minden jót!

A böhöm nagy kocsi végighajt a tanácsháza előtti burkolatlan utcán, de nem ver fel port. A nagy melegben, úgy látszik, a fizikai törvények felfüggesztik működésüket.

– Elmegyek arra az ünnepségre – mondja elgondolkozva a tanár a kezével még integető tanácselnöknek.

– Miféle ünnepségre?

– A nyugdíjastalálkozóra. Ahol majd az elnök elvtárs megmutatja a fényképet az öregeknek.

– Én ugyan nem fogok ott semmiféle képet mutogatni.

– Hiszen megígérte!

– Nincs rá szükség. Azonnal felismertem, kiről van szó. A neve is beugrott. Ez az Ottó Schwarz volt itt a legveszettebb német. SS-tiszt. A saját fajtája is félt tőle. Egy kis seggdugasz volt, de folyton ordított. És hordatta el a terményt, az állatot. Aztán bejöttek az oroszok. De pár napra megint visszajöttek a németek. Ottó megtudta, hogy a bíró meg két esküdt borral fogadta az oroszokat és... szóval próbáltak hízelegni nekik, hogy ne bántsák a népet. Ennek nem lett különben semmi haszna. Szóval, amikor ezt megtudta Ottó, felkereste és agyonlőtte mindhármat. De van igazság a földön, mert mikor ment ellenőrizni a Szőlőhegyre felállított üteget, telibe találta egy orosz akna. Lábai leszakadtak, a bele kifolyt. Úgy halt meg, hogy a beleit igyekezett visszanyomkodni. Káromkodott közben. Szidta Sztálint. Mindenesetre az az üteg még aznap elpuccolt. Ottó testét meg nem engedte eltemetni Varga János,

a jegyző. Hadd hordják szét a kutyák. El nem tudod képzelni, hogy elszaporodtak annak idején az emberhúson élő kóbor ebek. Még évek múltán is falkában jártak, és meg-megtámadták, akinél nem volt bot. Rászoktak az emberhúsrá.

Szabó rá akar gyújtani, s közben csóválja a fejét, mert a hirtelen feltámadó szél rendre elfújja a gyufaszál végén remegő tüzeckét.

– Igaza volt Varga Jánosnak – mondja a tanár. – Az ilyen nyomorult nem érdemli meg, hogy a földben nyugodjon.

– A' lehet. Csak az a baj, hogy Varga János sem volt különb. Amikor '44 áprilisában vitték a zsidókat, ő vadászott legbőszebben az elrejtőzők urán. Utána meg ő irányította az elhagyott házak kifosztását. Minden zabrált holmit először neki kellett bemutatni. Csak akkor vihethed, ha rábólintott. Persze az értékesebbet a saját pincéjében halmoztatta föl. Hogy majd az államot gazdagítja vele. Senki nem hitte. Aztán, hogy az a nyomorult Ottó megölte a bírót, ő lépett a helyébe. Ahogy lehetett, szövetkezett a Dálnoki féle kormánnyal, és onnantól már a volt nyilasokra kezdett vadászni. Nem is lett baja később.

A tanár leszegett fejjel hallgatja ezt, mintha szégyenkeznie kellene.

– Áh! – szisszen fel az elnök, és nem lehet tudni, ez a szennyes történelemnek szól-e, vagy annak, hogy még mindig nem sikerült meggyújtania a cigarettáját.

BUDAHÁZI ISTVÁN

Legelésznek

Hervadó időben megáll
az Ember,
áll magában, s gondolatban
visszadelel.
Idézve mondja, motyogja:
– Éltem. A barna nyarak után
éltünk ezüstöző szerelemben.
Most, kinyújtott kézzel is
csak ürességet markolok,
mégsem a fehérülő csontokra
gondolok.
Felnézek. Oda, hol az Ég gyepén
legelésznek a csillagok.

Kihullott kő

Nincs kő a kezemben,
kifordított tenyeret mutatok
felétek, hogy elérjek
ujjaimmal testvérek titeket.

Nincs kő a kezemben,
csak szeretet van már a szívemben,
csak felétek nyújtott kéz,
amelyből a kő kihullott már rég.

Nincs kő a kezemben,
lapos kavicsot sem kacsáztatok
a tavon, ifjúkorom

Játék – kelléke a földön marad

Nincs kő a kezemben,
csak szeretet van már a szívemben,
csak felétek nyújtott kéz,
melyből a kő kihullott réges-rég.

Múlt idő

Hogy úsznak az Időben az emlékek,
felhős fodruk sincsen, meg se botolnak,
fölöttük giccsesen mosolyog a nap,
s üres tájon kóborolnak a szelek.

HAMAR PÉTER

„Őrizd az embert. Ha lehet: életteddel, ha lehet: munkáddal, ha nem lehet: haláloddal.”

Kósa Ferenc halálára*

December 12-én jött a hír: életének 82. évében, a minden élők útján elment Kósa Ferenc is.

Elsősorban filmrendezőként vált ismertté, túlzás nélkül állíthatjuk: világhírűvé. Világjobbító szándéka a rendszerváltás tájékán elsodorta a kamera mögül, és a politika ingoványos világába vitte, ahol a látványos sikerek helyett be kellett érnie szerényebb eredményekkel. Az MSZP képviselőjeként tizenhat éven keresztül hirdette a Tisztelt Házban ifjúkora óta vallott eszményeit, és gondolatainak kiteljesedő publicisztikai tevékenységében is hangot adott. Művészi munkája ekkortájt már jobbra csak a fotóművészet területére szorítkozott.

Az életmű tartópilléreit számba véve meg kell emlékeznünk arról is, hogy japán felesége révén kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett a távol-keleti szigetországban, és az Interparlamentáris Unió japán-magyar tagozatának elnökeként jószolgálati feladatok sorát oldotta meg a két ország kapcsolatának gazdagítása érdekében.

Nagy formátumú személyiség volt, akire figyelni kellett, bárhol és bármilyen szerepben lépett is fel, mert szándékainak, eszményeinek tisztasága példaértékűvé avatta tevékenységét. Bár nem volt harcos alkat annak ellenére sem, hogy az élet állandó harcra kényszerítette, de céljainak megvalósítása érdekében rendíthetetlen és türelmes, megalkuvást nem ismerő személyiségnek bizonyult.

Nyíregyházán, amelynek peremvidékén, a tanyavilágban megszületett, még ma is élnek néhányan, akiknek ő volt a Kósa Öcsi. Pali bátyja (akinek a nevét a *Szindbád*-film főcímlistája őrzi) árnyékában kapta becenevét, és itthon, a szűkebb pátriában sokáig így emlegették. Kapcsolata a várossal és az itt élő ismeretségi körrel folyama-

* Kósa Ferenc (Nyíregyháza, 1937. november 1. – Budapest, 2018. december 12.) Kossuth-díjas, Balázs Béla-díjas filmrendező és forgatókönyv-író, politikus, fotóművész.

tos és bensőséges volt mindvégig. Filmjei sorra az az ő jelenlétében, díszbemutató keretében kerültek annak a Krúdy Mozinak a vásznára, amely a budapesti Corvin után a második szuperszéles vetítőhely volt az országban, ám ma már ugyanúgy csak az emlékezetünkben él, mint immár a filmrendező, aki büszkén hozta haza alkotásait szülőhelye érdeklődő közönsége elé.

A közösségvállalás bizonyítékaként idézhetjük magunk elé azokat a nyíregyháziakat, akik mint natúrszereplők jelentek meg filmjeiben például a *Tízézer napban*; vagy említhetjük jó barátját, Kasza Jánost (a megyei moziüzemi vállalat egykori műsorigazgatóját), a *Hószakadás* apa-figurájának megformálóját, aki halálával váltja meg fia életét. A *Küldetés*nek, legjelentősebb dokumentumfilmjének is nyíregyházi a központi szereplője: az öttusa olimpiai- és világbajnok Balczó András, akinek a személyiségében nemcsak a sikeres sportolót, hanem sokkal inkább az emberi nagyságot, a példázatos erkölcsi értékeket sikerült felmutatnia.

Utoljára az elmúlt év júniusában volt alkalmam találkozni vele. Az ünnepi könyvhéten ültünk le a Vörösmarty téren a Magyar Művészeti Akadémia könyvkiadójának sátra elé egy rövid beszélgetésre. Megfáradt, rezignált ember benyomását keltette, bár örömmel töltötte el, hogy két standon is érdekelt: az egyiknél a fotós életművét bemutató, *Az idő egésze* című reprezentatív albumát lehetett megvenni; a másikonál az *Őrizd az embert: Kása 80* tanulmánygyűjteményt, részint saját, részint kortársak, kritikusok írásaival. Mindkettőt fontosnak tartotta, bár különböző okokból. Végre folyamatában is bemutathatta fotográfusi életművét, amely többnyire elsikkadt sokféle közéleti szereplése rengetegében, a filmes munkásságát elemző kötet pedig azáltal kapott különös hangsúlyt, hogy bár ez a kifejezésmód életművének központját jelentette, – nehezen magyarázható módon – összefoglaló kiadvány formájában nem volt soha feldolgozva. A pályaképet össze lehetett állítani számos cikk, tanulmány alapján, de így, szinoptikusan, nemcsak praktikusabban kezelhető, hanem az áttekintés és megmérettetés számára is könnyebbéget jelent.

Ez utóbbi kötet címe egy fontos gondolatát idézi: „Őrizd az embert. Magadban, hogy jogod legyen a szóhoz, hogy súlya lehessen szavaidnak, hogy méltó maradj a munkádhoz: mert a mű, amit alkotsz, mindig kifejez téged.”

Az ő eszményeit, szellemiségét azok a filmhősei őrzik leginkább, akiket önmagáról, vagy részben önmagáról mintázott. Ilyen a *Tízézer nap* Kozák András megformálta fiúhőse, akinek az ágya fölött Bartók Béla és József Attila bekeretezett képe volt látható; ilyen a forgatókönyvben csak Fiúnak nevezett szökött kiskatonna a *Hószakadás*ban, aki a film befejező mozzanataként géppisztoly-sorozatot ereszt a kiüresedett csendőrlaktanya deszkafalába; és önarckép az 1956-os történet, *A másik ember* főhőse, ifjabb Bojtár István is.

És mindhárom fiú mögött megjelenik egy markáns apafigura. Merthogy a gyöke-
rek mindig meghatározók!

Kósa Ferenc beszélgetése Ratkó Józseffel*

– *Tisztelt közönség, kedves barátaim! Nagyon szépen köszönöm a meghívást, hogy eljöhettem erre az estre. Ugyan az értelmző szótár szerint én is tudom, hogy mit jelent az, hogy házigazda, de hát se házám nincs, se gazda nem vagyok, még azon is tűnődtem, hogy kell-e nyakkendőöt kötnöm – itt van a zsemben, azt elhoztam –, de nem tudtam, hogy most Jóska-hoz illik-e, de úgy gondolom, hogy Jóska verseihez nem, nem az én nyakkendőm illik. Ő neki könnyű dolga van, mert ő a verseiben megnyilatkozott, elmondta azokat a fontos gondolatokat, amelyeket el akart mondani. Én úgy fogom föl az én szellemi házigazda szerepemet, hogy mintha egy lennék a nézők közül, egy lennék az olvasók közül, valóban egy is vagyok, és talán Jóska barátjának is mondhatom magam, idestova – nem is idestova, hanem, sajnos – buszonöt esztendeje. Valamikor 1955-ben, éppen amikor Jóska a Kossuthról elnevezett iskolába járt, én pedig a Széchenyi-ről elnevezett iskolába, volt nálunk egy irodalmi kör. Meghívtuk oda Jóskát, aki már akkor verset írt. És emlékszem, hogy egy délután elemeztük az akkor írt versét, és attól kezdve én Jóska-ra úgy nézek, mint egy igazi költőre.*

Én megpróbálok valahogyan közeledni Jóska költészetére felé úgy, mint hogyha ott ülnék – leginkább oda is mennék önök közé ülni –, és olyanokat kérdezni, ami engem is, mint olvasót, nézőt, barátot valóban érdekel. Ezek közül is talán a legfontosabb az a körülmény, hogy a magyar költészetben versben írni sohasem volt azonos azaz, hogy egy ember leült a papír mögé és megírt egy költeményt. A magyar költők a hazát is alakították. Mindig cselekedtek emberként. Mindig főhállalták a népnek, a nemzetnek, a hazának, a legfontosabb, legégetőbb gondjait is, ha kellett, akkor karddal, a teljes életükkel. József Attila nem véletlenül írja le Üvegöntők című versében azt a néhány sort, hogy „Néha napszámosnak hínjátok őket, / néha pedig költőnek mondjátok, / ... / Lassan egyformán elfogy a vérük.” Jóska is ír egyik versében József Attilához hasonlatos képet, amikor magát „énekes, minden eszelédnek” tekinti. Az első kérdésem az volna, hogy hogyan függ össze Ratkó József életében és költészetében ez a két mozzanat: az „énekes” és a „mindenes eszelés” mozzanata?

– Szerintem a költészet szolgálat, szolgálata annak a népnek, amelyből az ember való. A művészet általában is, a költészet különösképpen erkölcs is. Az erkölcs pedig közösségi. Az a nyelv, amelyen írok, közösségi szemléletű, és közösségi termék is. Akkor miért használjam fuszízásra? Miért használjam magán célra? Nem tudom különválasztani a költészetet és az emberség, vagy a művészség és az emberség erkölcsi normáit – föladatait sem. Én azt hiszem, hogy Sánta [Ferenc] fogalmazta ezt meg pontosan, hogy az embernek az az egyik legfontosabb föladata, hogy megpróbálja

* Nyíregyháza, 1980. február 22. Megyei Művelődési Központ

önmagát fölnevelni, emberré nevelni. A második, hogy gyerekeket nemzzen és nevelje fel őket. A harmadik, ha ezen kívül még marad valami kis ereje, indulata, akkor segítse azt a társadalmat, azt a nemzetet, amely szíve szerint van, illetve amelyikből származott.

Egy dolgon el kéne tűnődnünk, hogy vajon miért a líráé a vezető szerep az irodalmi műfajok közül Magyarországon, és nem csak Magyarországon, hanem gondolom, a környező kis népeknél is! En azt gondoltam – ha mást képzelsz, akkor szólj –, hogy talán azért, mert az irodalmi műfajok közül ennek a legkisebb a reflexideje, a válaszideje. És annyi veszély, annyi sérülés érte ezt a népet ezeréves történelme során, hogy gyorsan kellett reagálni. Mint annak a gyerekeknek, akit megütni készülnek: azonnal föl kell kapnia a kezét.

– *Úgy gondolom, hogy itt két műfajról van szó. A költészet és a politika két, egymással párhuzamosan futó műfaj. Mind a kettőre szükség van. Néha iróniával azt szoktuk mondani, hogy szükségük van egymásra is, hogy tusakodjanak, birkózzanak, tisztítsák egymás szenvedélyét, gondolatát. Miről lehet itt szó? A politika – talán úgy is megfogalmazható – a cselekvés tudománya. Egy olyan művelet, ahol az igazságot a napi lehetőségekkel állandóan egyeztetni kell. A költészet az nem egyeztetni az igazságot semmivel. Az az igazságot mondja, a költői igazságot. Ha az a furcsa helyzet állott volna elő, hogy Magyarországot csupa költő vezet, költők lettek volna királyaink, miniszterelnökeink és így tovább, valószínű ez az ország már nem létezne, pedig én nagyon szeretem a költészetet, és nagyon tisztálem a költők igazságát. És úgy gondolom, hogy Ratkó Jóska költészete is ennek az erkölcsnek a szülárd, természetes, alkotó folytatása.*

– Azt mondom, hogy a politika a cselekvés tudománya. En azt mondom – vagy hozzá kell tenni –, hogy a politika a kiegyensúlyozás, az egzisztenciák tudománya is. Ehhez különleges erkölcs kell, nem köznap, és nem költői erkölcs. A másik dolog: ezek szerint, ha a politika cselekvés, a cselekvés tudománya, akkor a költészet nem cselekvés? Pótcselekvés? En olyan közegben élek, ahol a konkrét emberségre, tehát a konkrét cselekvésre sokkal nagyobb szükség van, mint a szóban elgondolt cselekvésre. Lehet, hogy ezért gondoltam, hogy a költészet az hologram, hologram természetű. Ami azt jelenti, hogy minden ízében őrizi az egészben megtalálható, föllelhető emberséget, szerelmet, erkölcsiséget. Tehát a költészet az őrszerep, ahogy azt Fábry Zoli bácsi gondolta, a stósz, aki sajnos már meghalt. Tehát cselekvés-e a költészet, vagy sem – ezt én nem tudom eldönteni.

Sosem gondoltam, szóval, hogy mondjam... Ha valaki hozzám jött, hogy ház kellene neki, akkor félretettem a verset, és elmentem politikusokhoz, hogy ennek az embernek ház kell, mert van öt gyereke és rájuk rogyott a ház. Ha olyan ügyre bukkantam, például ez a rákkutatás, akkor harminc-negyven-ötven-száz verset félretoltam, ami megszülethetett volna, és laikusként megpróbáltam segíteni ebben az ügyben.

– *Ha azt kérdezed tőlem, hogy a költészet cselekvés-e, azt kell hogy mondjam, hogy cselekvés, és az az igazán cselekvő költészet, amehyik mögött valójában cselekvő emberi élet áll. Az nem lehetséges, hogy valaki bezárkózik egy szobába és azt mondja: sem a békőköznapi, sem a történelmi, se a nemzeti gondokból nem vállalok föl semmit, mert hiszen én versírás által cselekszem. Ez a mi országunkban nem lehetséges. De esztétikailag sem lehetséges, mert az a vers soha nem lesz cselekvő erejű. En úgy gondolom, hogy az az erkölcs, amiről az imént szót ejtettünk, nem egy elhatárol-*

zás, vagy pusztán hitvallás kérdése, hanem az egy napról napra kiküszöbendő valóságos cselekvési folyamat, és amilyen lesz egy költőnek az élete, éppen ezekben a cselekvésekben, drámákban, vállalkásokban betöltött szerepe miatt, szerepe szerint, pontosan annyi erő, annyi cselekvőerő mehet át a művébe. Én a te költészetet cselekvő költészetnek érzem. Ez nem valamilyen személyes, bensőséges, elvonatkoztatott líra, amit te csinálsz. Ez a lehető legelevenebb fővállalása a „bajok epicentrumának”, vagy hogyan is mondod, keresése az igazi gondoknak, amelyek egyszermind a te személyes gondjaid, s egyszermind ennek a közösségnek a gondjai. Ezért az igazi költészet – én nem tudom másképp elképzelni csak úgy, hogy – cselekvő. Ha nem cselekvő, akkor nem is igazi költészet. Lehet verset írni, írnak is nagyon sokan, de talán az, amit igazi költészetnek nevezünk, az maga a cselekvés. A konkrét, a naponta kiküszöbendő, megvívandó emberség; ez az időből, energiából valóban mennyit vesz el? Hogyan érzed, hogy hogy áll arányban az, amit írással tudsz tölteni, és hogy áll arányban az, amit emberséged konkrét kötelességeivel töltesz?

– Az idővel én jól állok. Van időm mindenre, akár... csak már jó néhány esztendeje azt gondolom, hogy nincs értelme. Ha én megírom a *Tanyákat*, lesz abból valami? Semmi! Fejlődik a maga vagy a társadalmi törvényszerűségek szerint, de nem jobban, nem gyorsabban. Egyetlen esetet tudok, amikor segített valamelyik írásom. Nem csak az enyém, hanem elsősorban Fekete Gyula könyve, az *Éljünk magunknak!* Másodsorban Veres Péter, Illyés mozgolódásai az ügyben. Tehát tulajdonképpen a kormány, hogy mondják, „családpolitikájának” a változását érte el néhány írónak a mozgolódása ez ügyben. Na most, ennek ellenére írok, mert nem tehetek mást. De én most már csak akkor írok, hogyha kiesek a számon, ha másképp nem tudom megoldani. Akkor írok már csak, ha nagyon fáj valami. Mindenre jut időm, és szeretnék írni sokat. Jó verseket is szeretnék írni, de ez nem... de... rajtam áll ez. Olyan verseket kellene írni, mint amelyet Nagy László gondolt ki: a *Betűk gyászórsága* című versre gondolok. Így szól:

Itt nyugszik a Hármas Honvéd Gyalogezred

Ezt a verset versként csak az tudja megközelíteni, akinek a világ háborúiban halottai vannak. Aki rossz szándékkal közeledik ehhez a vershez, annak ez a vers nem mutatja versként magát. Na, ilyen egyértelmű beszédet szeretnék versben! És lehet, hogy ezért is írok keveset. Persze azért is, mert elég sok időt elvesz töprengésem azon, hogyan oldjuk meg a kisebb közösségi gondokat, vagy nagyobbakat, de ha én költő vagyok, akkor mégiscsak az lenne az elsőrangú dolgom, hogy verset írjak. Igen ám, de ha csak verset írnék, és azt mondanám ezeknek a hozzám fordulóknak, hogy menjenek a tanácstagjukhoz, azért választották, hogy az ilyen ügyes-bajos dolgokat ő intézze el – akkor hogyan lehetne hitele, fedezete a szavamnak?

OROSZ ISTVÁN

Emlékezés Hársfalvi Péterre*

Kedves Emlékezők! A mai napon szülőfaluja Hársfalvi Péterre emlékezik. Ha megélté volna, szeptember 26-án lett volna 90 éves. Elhetne, kérdezhetnénk? De mennyire! 90 év nem különleges a 21. században. De már 33 éve halott. Krisztusi életkor telt el azóta, hogy nincs közöttünk. Hiányzik? – tehetjük fel a kérdést. De mennyire! Az a közéleti aktivitás, a józan ítélőképesség, a széles körű tájékozottság, az emberi humánus, amely olyannyira jellemezte Hársfalvi Pétert, a legnagyobb hiánycikk napjaink társadalmában.

Megbízást kaptam a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának mostani elnökétől, hogy a mai emlékállító összegyűjtésen, mint korábbi elnök a Bizottság nevében is szóljak, hiszen Péter hosszú éveken keresztül volt az Akadémia Történettudományi Bizottságának alelnöke. Természetesen ezt is megteszem.

Igazában azonban annak a közösségnek a nevében szeretnék szólni, amelyről nagyon sokan megállapították, hogy meghatározó jellegű volt Hársfalvi Péter életében: a Szabó István Iskoláról, s ezt azért is meg kell tennem, mert ennek a történetírói iskolának ma már én vagyok az egyetlen élő tagja. Hársfalvi Péter gazdag életművét aligha lehet minden részletében felidézni egy rövidre szabott emlékező beszéd keretében. Nem is törekszem rá, de úgy vélem, szólnom kell arról a tudós közösségről, amelynek Hársfalvi Péter nem véletlenül megbecsült és elismert tagja volt.

Szabó István a debreceni egyetem történész professzora volt 1943 és 1959 között. Ő maga egy debreceni szappanos mester három éves kora óta árván nevelkedő leszármazottja volt, tanítványainak többsége is mélyszegénységből kiemelkedő, de tehetséges falusi gyermek. A második világháború előtt és alatta még érvényesült a „tehetségmentés” intézménye. A Szabó-iskola tagjai közül Rác István egy búdszentmihályi útkaparó gyermeke, Für Lajos egy egyházasrádóci kisparaszt leszármazottja,

* Elhangzott 2018. október 12-én, Ófehértón, a Hársfalvi Péter (1928–1985) szülőhelyén tartott megemlékezésen. Ekkor avatták fel a történész-tudósról elnevezett téren Hársfalvi Péter emlékoszlopát is.

Oláh József egy falusi kovácmester gyermeke volt, Gyimesi Sándor apja Újfehértón gazdálkodott néhány holdon, Orosz István hegyaljai szőlőbirtokos-pincemunkás napszámos fia volt, Hársfalvi Péter Ófehértón egy felesérlő- kisbirtokos családban látta meg a napvilágot. Varga Gyula kismarján hajdú ősökkel büszkélkedve maga is gazdálkodott, mielőtt az egyetemre került. Csak Simonffy Emil származott valamivel előkelőbb debreceni cívis családból.

Nem csak származásunk volt hasonló, de világlátásunk, politikai felfogásunk és nézetrendszerünk is. Úgy véltük 1945-ben a sok háborús szenvedés után eljött az az idő, amikor nem az előkelő származás vagy a vagyon, hanem a tehetség fogja kijelölni az ember helyét a társadalomban. Ebben csalódtunk a legnagyobbat. Az 1950-es évek elején, amikor Hársfalvi Péter tanársegéd volt Szabó István mellett, majd aspiráns Budapesten, már érezhető volt a kiábrándulás. Egyre többször hangzott el, hogy a Debreceni Egyetem a *narodnyikok* gyülekezőhelye. Ezzel utaltak a faluról származó diákokra és az oktatók népi írók iránti rokonszenvére. Kétségtelen, hogy diákkorunkban nagy tömegek hallgatták egyetértéssel a négy elemi végzett Veres Péter vagy Szabó Pál szavát, olvasták Illyés Gyula vagy a némaságra ítélt Sinka István verseit, Németh László prózáját, vagy akár pedagógiai elképzeléseit is.

Szabó István tanítványának lenni nem volt életbiztosítás. Első tanítványait koholt vádakkal börtönbe zárták, s Borossy András hat, Módy György négy évet töltött Recskén. Ez azonban nem tántorított el bennünket a professzortól, mert hamar megtapasztaltuk, hogy nemcsak magas fokú szakmai jártasságot, de igaz magyarságot és emberséget is tanulhatunk tőle.

Hársfalvi Péterrel debreceni útjai alkalmával gyakran szót váltottunk mesterünkről. Olyan tudósok, olyan tanárok és olyan magyarok szerettünk volna lenni, mint ő.

Amikor későbbi felesége Soltész Erzsike és én évfolyamtársként egyetemre kerülünk, Péter már aspiráns volt Budapesten, de nem szakadt el a debreceni Történelmi Intézetből, szabad idejében gyakran látogatást tett az intézeti könyvtárban, ismerkedett az új kollégákkal. Amikor kapcsolatunk szorosabbá vált, már én is demonstrátor voltam Szabó István mellett, mint néhány évvel korábban Péter. Bizonyára ennek köszönhetem, hogy 1956 csodálatos esztendejében engem is meghívott Budapestre, hogy bekapcsolódjunk a Petőfi Kör munkájába. Mi persze többnyire csak hallgatóság voltunk, de jól esett hallani és látni, hogy olyan nagyon nem szeretett történészek, mint Andics Erzsébet, aki többször járt Debrecenben ellenőrizni politikailag Szabó Istvánt, hogyan szégyenültek meg, s olyanok, mint Kosáry Domokos hogyan nyerték el a közönség tetszését. Vendégei voltunk a Rákóczi úti, Rókus kápolna melletti albérletében, amely akkora szoba volt, ha ketten bementünk, aki benn volt annak ki kellett jönni. De mindez nem számított. Láttuk rajta, hogy úgy véli, most jött el az az idő, amire olyan nagyon vágyakozott. Elképzeléseiben mi, Szabó István tanítványai valamennyien osztoztunk. A forradalom napjaiban, ha nem is olyan szinten, mint Für Lajos, mindnyájan küzdöttünk az új Magyarországért.

A bukás, a forradalom eltiprása fájdalmas volt, de őt, aki Pesten élte át, talán még jobban megviselte, mint a csapat többi tagját. Ekkor nem volt módja, hogy a letett vizsgái ellenére megvédje kandidátusi értekezését, Statisztikai Hivatali állása minden

volt, csak nem távlatokat nyitó elhelyezkedési lehetőség. A szülőföldtől kapott mentőövet, amikor levéltári igazgató, majd főiskolai oktató lehetett Nyíregyházán. Az elhelyezkedés körülményei miatt azonban nem volt módja rá, hogy részt vegyen a Szabó István tanítványok első közös kötetében az 1960-ban megjelent *Agrártörténeti Tanulmányok*ban. De nem maradt ki a másodikból, az 1965-ben megjelent kétkötetes *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1849–1914* címűből. Ekkor már a regionális kutatások egyik legjobb hazai szakembere volt, s mindent, amit Szabolcs megyéről tudott, jól hasznosította az országos kutatásban is.

Az 1960-as évek kettőnk kapcsolatának is a legszebb időszaka volt. Gyakran együtt mentünk Budapestre, hogy a Badacsonyi u. 7. szám alatti lakásában Szabó Istvánnal megbeszéljük kutatási problémáinkat, még gyakrabban találoztunk az egyetemen, vagy az egyetemhez közeli lakásunkban, hogy megigyunk egy pohár bort és politizáljunk. Később mindig nyitva volt levéltári irodája, majd főiskolai tanszéki szobája is.

A Kádár-kor első fele nagy trauma volt mindkettőnk számára, de Szabó Pál egyik történelmi regényének címével vigasztaltuk magunkat, úgy éltünk „Ahogy lehet”. Egyébként, amint említettem, a Szabó István tanítványokat összefűzte a „népi írók” iránti odaadás, ez volt az a szál, amely az irodalomtörténészekkel (Kis Ferenc, Boda István, Czine Mihály stb.) összekapcsolt bennünket.

Hársfalvi Péter életútjának egyenesbe fordulása, szakmai pályájának felívelésével járt együtt. Szakmai sikert jelentett számára a nemzetközi visszhangot kiváltó Szabó István szerkesztette kötetben megjelent tanulmánya: „Törekvések a parasztbirtok védelmére” címmel. Ez volt az első átfogó elemzése az. u. n. „agrárius mozgalmaknak, amelyek úgy akarták „megvédeni” a parasztbirtokot, hogy akár a jobbágyfelszabadítást is visszacsinálták volna”. Ő volt az, aki mesterünk 1940-ben feltételezett állítását, hogy a tőkés állam szabad prédára hagyta a parasztságot, tudományosan is igazolta. (Csak mellékesen jegyzem meg: saját családján is tapasztalta.)

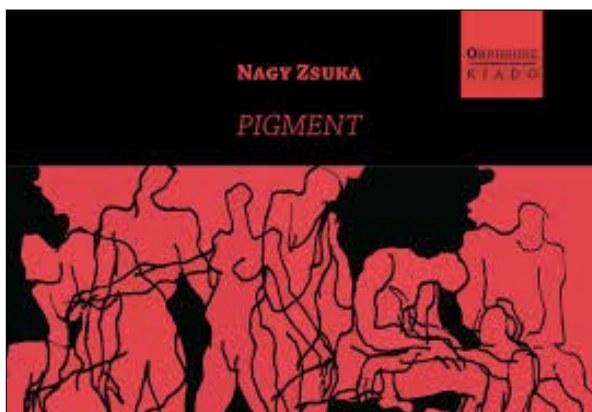
Folyamatos publikálásában, amelynek során főiskolai jegyzetben foglalta össze a kései feudalizmus történetét, a másik csúcsot kandidátusi értekezése jelentette, amely *Önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században* címmel monográfia formájában vált publikussá. A kötet Nyíregyháza sajátos fejlődéséről szól, az önerőből történő örökvaltságáról, amelyet Péter sajátos módon az utolsó nagy városprivilegiumnak tartott, s széles körű forrásismerete révén azt is meg tudta magyarázni, miért kellett a városi nemeseknek a megváltkozás élére állni. Monográfiája példa volt arra, hogyan kell modern várostörténetet művelni, gazdag forrásanyag alapján, de mindig az országos tendenciák figyelembe vételével.

Szakmai tekintélye egyre növekedett, ugyanakkor közéleti ténykedése is utánozhatatlanul széles körűvé vált. Ezt a kiteljesedő életet törte derékba a halál, immár 33 évvel ezelőtt, fájdalmasan fiatal korában. Azok, akik barátainak mondhatták magukat, jóleső érzéssel tapasztalhatják, hogy szülőfaluja nem felejtkezett meg róla, az ajándékot, amit ma kapott, onnan felülről bizonyára rá oly jellemző huncut mosollyal a szája szegletében szemléli, mert tudja, a hála mégiscsak a legszebb emberi tulajdonságok közé tartozik.

ENDRESZ ÁGNES
Pigment extra*

Emiatt a kis könyvecske miatt vagyunk ma itt. Nagy Zsuka *Pigment* című új kötete miatt. Ez a kis ártatlan, csinos, nőcis fekete-magenta verseskötetnek hihetetlen ereje, mágiája és szinte elviselhetetlen súlya van. Akárcsak magának a létezésnek.

Amint elkezdem olvasását, már az első soroknál a foglyává válok, akár akarom, akár nem.

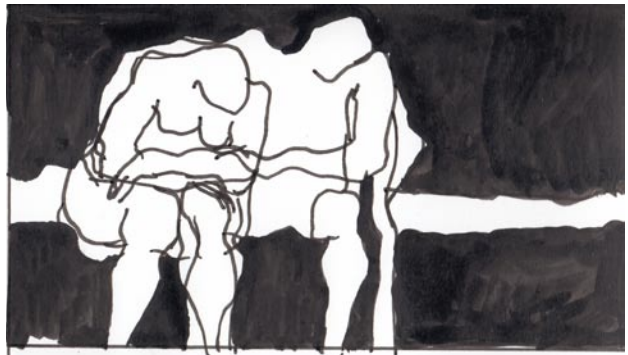
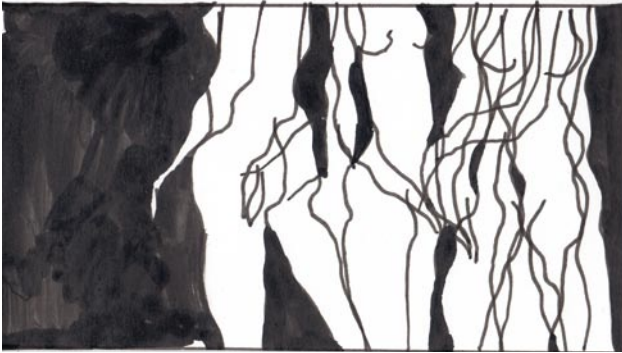
Szeretem átadni magam az olvasmányélménynek. Szeretek belefeledkezni, belemerülni a sorokba, hagyni, hogy beszippantson az olvasott világ valósága. De ez a kötet más. Ez nem finomkodik, nincs előjáték, rögtön lehúz, a szívembe markol és valami érthetetlen büntudatot ébreszt bennem. Mi közöm nekem ezekhez a deviáns, erőszakkal teli történetekhez? Miért ismerem magamra olyan drogtól, alkoholtól *leszedált* alakokban, akiktől legszívesebben teljesen elhatárolnám magam?

Olvasom az első sorokat. Mintha egy tó közepén, egy kis csónakban ülnék, egyedül. Hirtelen a víz mélyéről előtör egy sötét erő és leránt a mélybe. Nincs se erőm, se időm védekezni, túl gyorsan és váratlanul történik minden. Zuhanok egyre lejjebb, a víz egyre hidegebbé és sötétebbé válik körülöttem. Bevillanó képek, víziók, halkuló és erősödő hangok vesznek körül. Női kacajok, veszekedések, kopogó cipők, leejtett tárgyak. Merülésem vészesen, reménytelenül felgyorsul.

Van egy pillanat, amikor mintha lelassulnék, a kép kiderül és meglátom a nagymamát. Érzem az almáspitéjének illatát, látom a finom gyöngyházfény ráncokat a kezén. Olyan szép! Elönt a szeretet, a meghatottság, az elmúlás csöndes szomorúsága.

De zuhanok tovább, tovább, egészen a fekete tó legaljára. Leérek. Itt mélységes csend vesz körül, a semmi csendje. Itt végre meglátom a legvégső titkot, önmagamát.

* Elhangzott 2018. október 4-én a nyíregyházi Jósza András Múzeumban Németh Erika *Pigment extra* című kiállításának megnyitóján.

Amikor magamra ismerek, átélem az archaikus egység érzését. Mindennel egy vagyok, minden bennem van és én mindenkiben benne vagyok. Az idő örök és én egygé válok a múlttal és a jövővel is. Egy végtelen körforgás részese vagyok. Születés, élet, halál körforgásába merülök. Elmúlásra születünk, mely életünk legboldogabb pillanatait is áthatja.

Nagy Zsuka verseiből ez az archaikus érzés árad. Minden szava őszinte, tiszta, mely vértől és magzatmáztól ragacsosan, mocskosan jön világra. Mint minden újszülött. Ezekben a kegyetlen költeményekben megfogó a mindent átható őszinteség, akár a szerelemről, a vágyakról, akár a birtoklásról, vagy az erőszakról szólnak. Akárcsak Németh Erikának a verseskötethez készült illusztrációi. Azok a képek, melyek ebbe a verseskötetbe születtek, de ehelyett egy múzeum falára kerültek. Rossz helyre született gyermekek.

A frízszerű sorokban vonagló személytelen, arctalan figurák mi magunk vagyunk. Magunkra ismerhetünk bennük. Összegabalyodó testek és érzések, közös gondolatok, félelmek, álmok, hasonló észlelések. Életünk maga ez a végtelen fríz, mely születésünk előtt elkezdődött és nem ér véget a halálunkkal sem. Szavaink, tetteink, lenyomataink hatnak a világra, mert gondolataink pillangói képesek megváltoztatni a pillanatot.

Honnan jövünk? Kik vagyunk? Hová megyünk? – tette fel a kérdést már Gauguin is, amikor az élet értelmére kereste a választ utolsó festményén. Miért élünk? És miért él az emberek lelke mélyén egy kollektív büntudat? Miért éljük mindennapjainkat büntudatban? Talán, mert rohanó világunkban, melyet magunknak teremtettünk, nincs időnk élni? Nincs energiánk a gyermekeinkre, szüleinkre, barátainkra, párunkra, önmagunkra? Nincs időnk önmagunkba nézni, elhalkulni, csendben maradni?

Németh Erika vörös-fekete illusztrációi felidéznek bennem az ókori görög vörös alakos kerámiákat, melyeken a finoman cizellált alakokat a háttér fekete feltjai kötnek össze, választanak szét. Mintha az archaikus görög mitológia, teremtésmítosz Istenei és Gigászai küzdenek itt egymással, egyetlen hatalmas Gigantomachiába sűrítve.

A színeknek ezeken a képeken szimbolikus jelentése van. A vörös az élet, szenvedély, szerelem, vér, erőszak színe. A szűk térbe beszorított hússzínű testek ritmusa a fekete háttérben az emberi kapcsolatok, viszonyok, hiábavaló küzdelmek megtestesítői. Megjelennek a pannókon a szexualitás lenyomatai is, női kitérülések, áthatások, behatolások, aktusok, a vágy és erőszak jelenetei. Máshol pedig csontvázszerű, zaklatott vonalrajzú testek vonaglanak, bukhatnak el a megsemmisülésbe, mint emberi sorsok, elenyésző vágyak Dante poklában.

Két nő, két különböző művészeti ágban alkotó ember talált egymásra e kis kötetben. Hatottak egymásra. A versek a vonalakra, a színek a mondatokra. Nyitott kompozíciók, szabad versek, melyek kikövetelik figyelmünket, asszociációs képzetünket.

SZABÓ GÉZA

„Reggeltől estig”

Madarassy György festőművész nyíregyházi kiállításáról*

Madarassy György festőművész szűk két év alatt jelentős, nagyszabású kiállításokon mutathatta be az utóbbi évek alkotásait. Ünnepelték az eredeti otthonában Nagybányán, Kolozsvárott, és köszöntöttük a három évtizede „új” otthonában, Nyíregyházán is. A kiállítások jellegét, hangulatát jól érzékeltetik a címek: *Fák, virágok, fények*, és *Színek és fények*.

Ha pályája bemutatásaként esszét íránk, kronológiailag feldolgoznánk a nagybányaiságával kezdődően a 8–10 festői korszakát, csalhatatlan fogódzók lennének az alábbi kulcsszavak: *folytonos megújulás, élmények, egészséges életöröm, dinamizmus, az alkotó és a mű egysége*.

A mostani kiállítás bemutatása előtt mindezt nem csak azért kellett elmondanom, hogy a kiállítást tágabb kontextusba helyezzem, hanem azért is, mert ezek a kulcsszavak itt is, most is érvényesek.

A 20 képből álló kiállítás darabjainak többségét a művész sajátos ciklusokba, ahogyan ő fogalmaz, „sorozatokba” csoportosította.

Egyik új, a „Reggeltől estig” című olajkép-sorozatán egy általa ritkábban használt festői technikát sokoldalúan kikísérletezve alkalmaz. A pasztózusan festett képeken a több rétegben, vastagon felvitt festékanyag kidomborodik az alapsíkból, a leszűkített tér szinte eltünteti a háttérrel, a mélységet. A háromdimenziós plasztikus képek nézőpontváltáskor új ritmust, új fényeket, új tónust varázsolnak elénk. A képek a hasonló színvilág és az azonos technika révén, együtt, egy nagy táblaképpé állhatnak össze.

A szintén *Reggeltől estig* című akril-sorozat a napszakok érzékeny követése. Az egy-egy négyzetméternyi képek egy-egy pillanatkép, ahol nem dominál sem a virágkép, sem a tájkép, – hanem együtt alkotnak egy-egy jellegzetes pillanatképet, hangulatot, míg az öt kép együtt egy összehatás, egy teljes nap tablója.

Az egyes képek egyenként is azt sugallják, hogy a nap minden szakaszában van valami vonzó, ami miatt jól érezhetjük magunkat, a teljes nap pedig a maga változásával, dinamikájával ajándék, amit meg lehet, vagy talán meg kell becsülni.

Életerő, életszeretet sugárzik ezekből a tablókból, egy olyan korban, amikor a kozmosz és a közvetlen környezet kiszámíthatatlan hatásai telerakják életünket rejtélyes veszélyekkel, félelmekkel, fölösleges információkkal, műélményekkel, és amikor ajándék a befogadóknak az optimizmusunkat tápláló műalkotás.

* Elhangzott 2018. október 10-én Nyíregyházán, Madarassy György festőművész kiállításának megnyitóján a Central Hotelben.

Ezek a természeti, virágos képek, a vízpartokkal, a tavirózsákkal, a harmonikus színvilágukkal, egyrészt egyfajta időtlenséget, mozdulatlanságot, másrészt egyfajta ünnepélyességet, emelkedettséget is hordoznak. És bármennyire paradoxonnak tűnik, dinamikusak is.

Ezek a képek élnek. Ezek a képek nem a hosszú csend és mozdulatlanság képei, hanem magukba sűrítik az adott pillanatot, állapotot megelőző mozgásokat, zajokat, de a csendet és a mozdulatlanságot követő újabb zsongást is. És így együtt ábrázolják a változást, az átmenet két elemét, a megtartást és a meghaladást, vagy egyszerűen csak az időbeli túlhaladást. Nem nehéz ezt a reggeltől estig tartó időt képzeletünkben kiterjeszteni az egyén életére, vagy akár minden, egy adott időintervallumhoz köthető folyamatra.

Ezeket a képeket nézve fel sem merül bennünk, hogy az este, az éjszaka a valóságban és esetleg mások képein az elmúlás szimbolikáját is magában hordozza. Itt csupán azt érzékeljük, hogy az este is szép, és természetes, vagy remélhető, holnap újra egy új nap kezdődik. Az élet megy tovább. A körforgás végtelen.

És a mű sorsa sem fejeződik be a bekeretezéssel. Részben a kép megalkotásából szerzett tapasztalatokat a művész felhasználja új művei megalkotásánál, időnként a kép sorozatba illeszkedik. Részben a kép megkezdí önálló életét, majd valahogyan hat a nézőre, érzelmeket, gondolatokat indít meg benne. És ezen a ponton is tetten érhetünk egy misztikus körforgást, hiszen Madarassy Györgynek nagyon fontos a műveinek fogadtatása.

Néhány szót a sorozatokba be nem tagolt képekről. Ezeket a nagyon izgalmas, hatásos, a sorozatok képeitől többnyire méreteivel is elkülönülő műveket főleg egy-egy ellesett természeti tárgy, nevezetesen egy attraktív fa, vagy egy kivágott fából

Madarassy György a műtermében (Forrás: <https://szon.hu>)

előtörő új élet megcsodálása inspirálta. Ezek a képek is erőt, lendületet és töretlen élni akarást sugároznak. A művész már ezzel is „szembe megy” a kor rontó szellemeivel, szellemiségével.

A művész és a mű viszonya sajátos, mély, személyes kapcsolat. A korábbi képek motívumainak megjelenése az újabb alkotásokon, úgy gondolom, csak a Madarassy Györgyöt nagyon alaposan ismerők számára követhető, egy valami azonban biztos, ez a kiállítás Madarassy György alkotásaival még intenzívebb, bonyolultabb kapcsolatra invitál bennünket.

A Madarassy György munkásságát elemzőnek szerencséje van, hiszen a művész verbális megnyilatkozásai és műveinek sugallata meglepően egységes, egészségesen öntudatos és művészi allűröktől mentes.

De az alkotó munka és a tanítás, a tehetségről vallott nézeteinek egysége is sajátosan Madarassy György-ös. Az pedig egyenesen irigylésre, netán követésre méltó, ahogyan tudatosan használja művészi élménygyűjtésre a többszáz kilométeres kerékpáros teljesítményeit.

Kiállításainak mindig sajátos hangulatot kölcsönzött azok gondosan megtervezett, megkomponált szerkezete. Az utóbbi időkben a képzőművészeti kiállítások jó része sajnálatos módon lemondott az ilyenfajta igényességről. Madarassy György ebben is maximalista és találékony. Látszólag könnyen lemond még egy jól sikerült, érdekes képének szerepeltetéséről is, ha az nem illeszkedik megfelelően az éppen aktuális együttesbe. De a különböző tematikák, az eltérő technikák, a másfajta színvilágú alkotások mesteri elhelyezésével egy csupán 20 darabból álló kollekcióban is olyan ritmust tudott kialakítani, amivel érezhetően fokozza a kiállítás lendületét, dinamikáját.

Ennek illusztrálására csupán két példát emelnék ki.

Az első: Az attraktív fa (az *Ősz* című kép) a jelen, a kivágott fa (a *Délután*) pedig a romokból is kisarjadzó új élet diadala, a jövő. Nem véletlen, hogy ez a két kép, amelyek egyébként is nagyon gazdag asszociációs lehetőségeket kínálnak a nézőnek, pont a kiállítás két meghatározó pontját uralja.

A másik: A terembe bejőve egy inkább epikus, figurális fal fogad bennünket. Az Élet fáját két különlegesen intim Madarassy-élmény fogja közre. Baloldalon: az akárhányadik érettségi találkozóra, finoman szólva, kissé megváltoztak a volt osztálytársak. Jobboldalon: a magányos festő, az alkotó magánya.

Majd ennek a gondolatgazdag falnak a kiállítás végén, a főfalon egy finom líraiságú nagy tabló a kontrasztja.

A hátsó fal bizonyára a realista, az első fal az idealista Madarassy György védjegye.

Tisztelet jelenlétük!

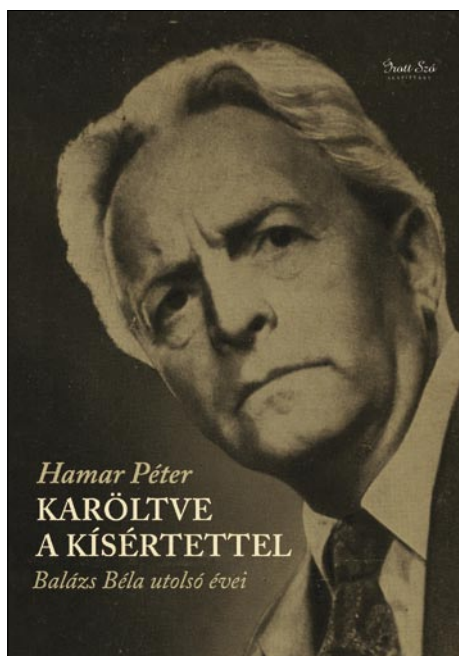
A megnyitóktól én csupán azt szoktam elvárni, hogy segítsék kibontakozni, de legalább ne rontsák le azt a varázslatot, amelyet a kiállított művek teremtenek. Ezekre a varázslatokra apellálva invitálok a megjelenteket Madarassy György műveinek megtekintésére.

Kellemes szemlélődést, tartalmas töprengéseket kívánok!

Vándor és idegen

Hamar Péter könyve Balázs Béláról

Hatodik könyvével jelentkezett Hamar Péter. Az filmesztéta-irodalomtörténész, aki Móriczról írott köteteivel (*Móricz Zsigmond utolsó szerelme*, 2007; *Ködösítés nélkül*, 2008; *Móricz Zsigmond művei a filmvészművészetben*, 2011) vált igazán ismertté (és jegyzetté) a hazai irodalomtudományban, most Balázs Béla életének utolsó négy évéről publikált jelentékeny eredményeket felmutató munkát. Témaválasztása nem véletlen, hiszen korábbi filmes tematikájú tanulmányiban (*A játékfilm műnemeinek és műfajainak rendszere*, 1987; *...tavaly Marienbadban...: Egy filmútók nyomában*, 2000) már meggyőzte olvasóját arról, hogy a mozgókép és az irodalom világában egyaránt otthonos. Balázs Béla oeuvre-je egyszerre kínálja mind a film, mind a szó művészetének vizsgálati lehetőségeit. Hamar Péter, amikor a Szovjetunióból 1945 június 10-én katonai repülőgépen hazatért Balázs nyomába ered, a szerteágazó tevékenységet kifejtő hazatértet mint költőt, dráma- és regényíró, filmest, s mint az alakuló politikai-kulturális élet szereplőjét vizsgálja. Sőt talán kimondható: leginkább az érdeklő, hogyan lett a századelő elismert költőjéből, Bartók librettistájából, *A Holnap* antológia lírikusából 1919 után hithű kommunista. S ha már az lett: miképpen lehetséges, hogy ez a sokoldalú és nagy műveltségű férfiú nem vette észre (vagy nem akarta észrevenni), amint a hatásos

eszméből táplálkozó eltorzult gyakorlati politika koholt perekben kivégzett áldozatok ezreinek holttestével szegélyezi útját. És ami még érthetetlenebb: Balázs Bélában sosem támad fel a kétely sem a Szovjetunióban, sem Magyarországon (legalábbis műveiben) azzal kapcsolatban, amit szolgál? Ezekre a kérdésekre nemcsak Hamar keresi a választ: a szakirodalomban többen tették ugyanezt, anélkül, hogy valaki meg tudta volna fejteni a rejtélyt.

Az efféle könyvek szerzői többnyire elfogultak az általuk választott személy-

lyel kapcsolatban. E megállapítás Hamar Péterre nem jellemző: ő elfogulatlanul értékeli Balázst. Nem mentegeti emberi-alkotói hibáit, jellemgyengeségeinek kiáltó ellentmondásait, érvényesülni akarásának riasztó képleteit. Sőt, mintha maximálisan törekedne arra, hogy leleplezze a Balázs Béla-jelenség valamennyi paradoxonát, fölmutassa a sokarcú tehetségnek a politikai megfelelni vágyás közepette szétforgácsolódo szilánkjait és láttassa egy kezdetben nagyra törő, magát zseninek képzelő, később a kommunizmus hithű propagátorává vált (züllött?) alkotó irodalmi elsőkélyesedésének viszolyogtató útját.

A könyv a „hivatásos” olvasót éppúgy leköti, mint a „hétköznapi” befogadót. A szerző célja talán éppen az volt, hogy ne csak a szűk szakma, hanem egy reménybeli tágabb érdeklődő kör tagjai számára is élményt és tanulságokat nyújtson. E kettősségből fakad a *Karöltve a kísértettel* átmeneti műfajúsága. A szöveg ugyanis is a tudományos monográfia filológiai pontosságra törekvését és az igényes ismeretterjesztés olvasmányosságát, néhol az aprólékos műelemzést s a (szinte) oknyomozó publicisztika izgalmát együtt kínálja. Hamar az irodalom- és filmtörténész biztonságával adagolja a (fogyasztható mennyiségű) lábjegyzeteket, a legfontosabb források így mindenki számára elérhetővé válnak. Ugyanakkor vannak olyan részek, amelyeknek kijelentéseit (például Korvin Ottó illetve Lukács György rémtettei, a Szandomirszkijt feljelentő Illés Béla s az áruló Ocskay története, stb.) célszerű lett volna hivatkozásokkal meg támogatni. (Hamar Balázs pálfordulását, világnézeti „vakságát”, illetve a szovjet viszonyokat idillizáló gondolatait néhol ironikus-szarkasztikus megjegyzésekkel kíséri...)

Hamar Péter munkáját 12 fejezetre osztotta: ezek Balázs Béla költői, prózaírói és mozgókép-elméleti törekvéseit, drámaszerzői tevékenységét, filmin-tézeti ténykedését, s a magyar film 1945 utáni feltámadása körüli szorgoskodását taglalják. A bevezető egység, az *Egy életút, két változatban* egyfajta mesei keretbe helyezi alakját és eszmei útját (itt magyarázódik a kötet címe is). E kilenc oldal voltaképpen (előre vetett) összegzése mindannak, ami a következő százhatven lapon nyer majd részletesebb kifejtést. Valamennyi fejezet konklúziója az, hogy az 1945–1949 közötti évek a rendkívüli önérvényesítő képességgel rendelkező, ugyanakkor hiú és sértődékeny, folytonosan sikert áhítózó, becsvágyó, mániákusan sokat dolgozó, s emiatt számos területen gyöngye teljesítményt nyújtó, vélt és valós sérelmekről szenvedő, állandó hadakozásra berendezkedő író elértéktelenedéseként értelmezhetők csupán. Balázs „művészi mélyrepülésének magyarázatát döntően abban kereshetjük, hogy útját a kommunizmussal karöltve járta” – hangzik Hamar Péter tömör ítélete. (S ha az olvasó úgy véli, hogy Hamar az utókor kutatójaként túl szigorú ítéletet mond „hőse” felett, akkor érdemes elővennie például *Az én utam* kötet verseit. Elővenni és elborzadni. A mai érdeklődő hihetetlennek véli, hogy *A Holnap* antológia, s a Nyugat költője ilyen zöngeményeket (*Szétlánggrád, Lányok, lányok énekelnek, Leningrádi balladák, Hű csillagod, hordjam a fényedet, Honfoglalás, Hazulról hazáig*), a fűzfapoézis efféle rémesen giccses szólamait képes kiadni és terjeszteni anélkül, hogy érzékelné teljesítménye minősíthetlenségét.) Ez annak fényében felfoghatatlan, hogy Balázs említett naplójában – hajdan – ol-

dalakon át milyen aprólékosan elemezte saját művészi habitusát. Igaz, gyakran írt a Lukács Györggyel szembeni kisebbségi érzéséről, s olykor alkotói teljesítményét is képes volt önkritikusan szemlélni, azonban tehetségéről mélyen meg volt győződve...) De nem jobb a helyzet a Karcsi-regények esetében sem: a Hamar Péter által bemutatott idézetek Balázst legalább olyan rossz epikusnak érzékeltetik, mint amilyen halovány lírikus lett belőle az emigráció éveiben. A *Karöltve a kísértettel* azt bizonyítja, hogy Balázs Béla mint szépirodalom nem a Budapestre történő visszaérkezést követően semmisült meg. A folyamat sokkal korábban kezdődött, valahol a Korvin Ottó-vers (*Legenda későül*), a *Tábortűz mellett, vörös őrségen*, illetve az *Egy Sztálin arképre* című alkotások idején.

A könyv legkimunkáltabb fejezetei (*A némafilmtől a némafilmig vezető út, Az eltűnt intézet nyomában, Füstbe ment tervek*) Balázs Bélát mint a filmtudomány jelentős (bár a némafilm feltámadását prognosztizáló elképzelései miatt elavultnak nevezhető) képviselőjét láttatják. (A kötet egyetértőleg említi azokat a vélekedéseket, amelyek szerint a híres *Valahol Európában* című film forgatókönyvét – a közvélekedéssel ellentétben – nem Balázs Béla írta; a tipikusan Radványi Géza-mű létrejöttében ő legfeljebb „tanácsadói” szerepet játszhatott...)

A kiadvány (számomra) legizgalmasabb oldalai a *Drámáirói mélypont vagy allegorikus gyónás (Czinka Panna balladája)* című részben találhatók. Itt érvényesül leginkább Hamar Péter oknyomozó lendülete (aki már a *...tavaly Marienbadban* című Alain Resnais-film értelmezésekor is bizonyította, hogy kedvvel és jelentős erudícióval szegődik a

művészi titkok nyomába, miként tette ezt Móricz-könyvei esetében is...). Balázs négyfelvonásos, Kodály Zoltán kísérőzenéjével 1948. március 15-én bemutatott alkotását Lenkei Júlia 1980-ban „késői remekműnek” nevezte; Hamar az éber filológus, valamint az érzékeny esztéta módszereivel közeledik a műhöz, hogy meglássa, igaza van-e az irodalomtörténésznek. Eszme-futtatásainak feltételezése az, hogy ebben a darabban az író tétova kísérletet tett „a kimondhatatlan kimondására”. Azaz megkockáztatja a kérdést: saját személyes életútja nyomán voltaképpen „a főhős álarca mögött a valóságos Balázs Béla arca sejlik föl?”

Hamar Péter munkája meggyőzi olvasóját arról, hogy a kommunizmus kiszolgálójává vált Balázsnak az emigrációban, illetve 1945 után keletkezett szépirodalmi próbálkozásai többségükben fércművek. (Az 1946-ban megjelent *Álmodó ifjúság* című regény kivétel: a korábbi kritikákkal egybehangzóan Hamar is értékesnek tartja ezt a sajátos *memoárt*...) A *Karöltve a kísértettel* kedvet ébreszt ahhoz, hogy az érdeklődő elővegye a két kötetes naplót (Balázs Béla: *Napló, 1914–1922*, I–II., Magvető, Budapest, 1982). Azt végigolvasva a befogadó képet kap a formátlanul formálódó, zsenitudattól szenvedő, olykor saját kommunistaságát („Micsoda leltárt tudnék csinálni magamról? A kommunizmus legmélyebb metafizikája szívemben – nem az, ami szociológia és politika benne: az etika és a lélek felszabadulása”) is vizslató, nőügyeit alapos lélektani megokolásokkal szentesítő, az írói alkotás titkait kereső, a történelem alakulásában a szellem embereként tévelygő, önmagát „vándornak, idegennek, európeér zsidónak” nevező alak világról. (Feltűnő azonban, hogy az

1918. október 29. és 1919. december 4. közötti időszak hiányzik a kiadványból. Nem tudjuk, hogy ez idő tájt Balázs egyáltalán nem vetett papírra semmit, vagy ha igen, akkor ez a bő egy év feljegyzései miatt nem jelentek meg.) A *Napló* színvonalas irodalmi szöveg: szerzőjét igazi írónak mutatja, aki – miközben például érzékeny feljegyzésekben beszél Adyról, Mannheim Károlyról, Ritoók Emmáról, Fülep Lajosról, Jászi Oszkáról, Bartók Béláról, Lukács Györgyről, Lesznai Annáról, Kodály Zoltánról, Hajós Editről, Hamvassy Annáról – számtalan kortörténeti-művészeti adalékkal szolgál az általa megélt esztendőkkel kapcsolatban. Hamar megjegyzi, hogy az emigrációs évek feltárása korántsem teljes: számos

probléma vár még megoldásra, már csak azért is, mert „Balázs munkái jórészt németül, később többnyire oroszul jelentek meg, és sokat közülük máig nem fordítottak le magyarra, a kor idegen nyelvű kiadványaihoz, sajtójához pedig körülményes úton és korlátozottan lehet hozzáférni...”

Van még tehát jócskán feltárni való ebben a heterogén életműben; ezen az úton Hamar Péteré figyelemre méltó munka, amely bőven adhat impulzusokat a további kutatásoknak és újabb kutatóknak.

HAMAR PÉTER: *Karöltve a kísértettel. Balázs Béla utolsó évei.* Budapest, 2017. Írott Szó Alapítvány, 186 p.

KARÁDI ZSOLT

Visszidensek

Lélekben sohasem szakadtak el a szülőhazától – Tizenkét életút-interjú

„Sok urunk nem volt rest, se kába
birtokát óvni ellenünk
s kitántorgott Amerikába
másfél millió emberünk.”

(József Attila)

Meglepő című könyvet tartunk a kezünkben. A disszidensek ellentétpárjaként – Gyuricza Gábor leleményeként – megalkotott szavunkat egy örvendetes jelenség ötlete – az óhazába visszatérők/hazatelepülők fogalmi meghatározása – szülte.

József Attila *Hazánk* című szonettciklusából kiragadott sorokat választottuk a *Visszidensek* című kötetéről szóló méltatásunk keretjelégéjéent. Nemzetünk történelme folyamán a „birtokát óvni

ellenünk” költői igazság sokféle módon – a Rákóczi-szabadságharc, az 1848/49-és forradalom és szabadságharc bukása miatti, továbbá a trianoni békediktátum után, az elvesztett területekről való menekülés, a kommunista diktatúra, az elbukott 1956-os forradalom után várható terror előli menekülés, valamint a gazdasági nyomor elől menekülő, az egyéni boldogulást, jobb létet kereső/remélő szándék – megnyilvánuló kényszere adott vándorbotot ezrek, tízezrek, százezrek kezébe. Számkivetettek, emigránsok, kivándorlók, disszidensek... lett a nevük, sodródtak szét a földkerekség számos országába, zömüket beolvasztotta a világ kohója. Zömüket, de nem mindenkit!

Ez utóbbira nyújt szemléletes példázatot Gyuricza Péter kötete, amely az *oral history* kínálta keretben, tizenkét életinterjúban kívánja jelezni, hogy a messzi idegenben is van mód, lehetőség és szervezetei keret arra, hogy őrizzék, ápolják nemzeti identitásukat, sőt, mi több, arra is van lehetőség és példa, hogy véglegesen haza térjenek, szerepet, cselekvő részt vállaljanak a szabaddá vált haza gazdasági, szellemi építésében.

„E kötetben olyanok vallanak életükről, hányódásukról, sikereikről, akik végül is hazajöttek, és itthon adják át, amit a nagyvilágban tanultak, tapasztaltak” – olvashatjuk Vizi E. Szilveszter, a Magyarország Barátai Alapítvány elnöke szavait a kötet elé írott ajánló sorokban. A tizenkét életinterjú idő- és térbeli szóródása igen változatos. Négyen az óhazában születtek, nyolcan pedig külföldön, másod- vagy harmadik nemzedékként maradtak meg magyarnak. Közös vonásuk, hogy léleklében sose szakadtak el a szülőhazától, melynek varázsát áthagyományozták a befogadó hazában

született gyermekeiknek, unokáiknak. A szétszóródás indítékai/kényszere sokféle okra vezethető vissza. A személyes sorsok eredőjét/fájdalmát idővel felülírta a szülőföld varázsos emléke, szeretete. E kötődés nyilván személyfüggő, más-más intenzitású érzésként élt bennük. Mindenekelőtt a családi kör melegében: „mi egy magyar buborékban éltünk”. Emellett adottak voltak a közösségi kötődések: egyházközségek, magyar otthonok/házak/klubok/körök, a nemzeti alapon létrejött szervezetek, a cserkészlet tovább élő intézménye, a Burg Kastl-i magyar gimnázium, a hétvégi iskolák... Ezek együtt és külön-külön alakították ki, őrizték évtizedek múltán is azt a viszonyulást, miszerint éljenek bárhol is a világban, számukra a haza mindenkor/mindenhol Magyarország volt. Adott volt egy, a lélek, a tudat mélyrétegeiben tovább élő kultúra, amely a néptáncban, a népdalban és –zenében, a szülőföld emlékéhez kötődő szokásokban, hagyományokban élt tovább, léleklében szötte/fonta az óhazához, az anyanyelvhez kötődő szálakat. Az interjúalanyok közös vonásaként említhetjük a megmaradást, a fennmaradást szolgáló, biztosító szorgalmat, munkaerkölcset, a tanulási vágyat, azt az íratlan belső parancsot: ne hozzanak szégyent a magyar névre. Ez termelte ki bennük azt a missziós tudatot, amely cselekvéseik mozgató rugója lett: hittel és elkötelezetten ápolni és szolgálni az óhazához kötődés érzelmi és tudati erősítését, az anyaország és a befogató ország közötti jó kapcsolatok kiépítését; ébren tartani azt a szándékot és elhatározást, hogy „az adott lehetőségekhez képest a haza érdekét kell szolgálni”, azt, ami „hazámnak hasznos”, azt a viszonyulást, miszerint „a történelmet nem

kívülről kell szemlélni, hanem részt kell venni benne”. Ezek együtt vezetnek arra a következtetésre, amelyet az előszó írója oly tömören fogalmazott meg: „sokat adtunk a világnak, a világörökségnek.”

A hazatérők cselekvési motivációjában – a hazatérés szándékán túlmenően – ez a gondolat oly módon módosult, hogy a világban megszerzett tudásból, tapasztalatból adjunk valamit, a lehető legtöbbet, ami tőlünk telik, a hazának, amely édesanyánk ölelő karjaihoz hasonlóan visszavár és visszafogad bennünket. És jöttek, cselekvő akarattal. „Nem azért jöttem haza, hogy azonnal eltemessenek, nekem még elintéznivalóm van” – olvashatjuk az 1932-ben született, pár évvel ezelőtt Kanadából hazatért Miska János szavait, aki budai otthonában teremtette meg a kanadai magyar írásbeliség/irodalom múzeumát. És e kötet minden szereplője, interjúalánya oda tette/teszi a maga obulusát a visszanyert haza szellemi/anyagi építésének szolgálatára. Brum Alejandra – „az uruguayi büszke lány” – bekapcsolódott a Petőfi Sándor program tevékenységébe. Diego-Fedor Alice Venezuelából tért haza, s a hagyományörző keresztény nemzeti gondolkodás szellemében támogatja a munkácsi Szent István Líceumot, a gyimesfelsőlaki Szent Erzsébet Líceumot, a muzslyai Emmausz Kollégiumot, a rimaszombati Tompa Mihály Református Kollégiumot. A Hollandiában született Frido Diepeveen a cigányzenébe beleszeretve talált vissza nagyszülei elhagyott hazájába, ismerte fel, hogy „Magyarországon van saját identitás, a magyar büszke arra, hogy magyar, és meg akarja őrizni ezt a kultúrát”. Gyuricza Gábor a braziliai Sao Paulóban született, akit „az ősök tisztelete, vagy valami más, meg-

foghatatlan erő hívott haza”, aki úgy érezte, hogy „mások életét is jobbá tehetem”. Különös sors a Habsburg Györgyé – az utolsó magyar király unokája –, hisz ő nem nevezhető sem emigránsnak, sem disszidensnek. Mégis a hazatérők közé számítható, aki úgy érzi, azok közé, akik a kommunista hatalom megdöntése után közéleti szerepvállalásával a nemzet szolgálatába szegődtek. Jókay Kinga Chicagóban született is úgy érzi, hogy hazaköltözésével „megtaláltam a helyem”. Kraft Péter Buenos Aires-ben született. Szülei azzal a szándékkal hagyták el Magyarországot a negyvenes években, hogy „abban a pillanatban, ahogy az orosz csapatok elhagyják Magyarországot, visszamegyünk, és segítünk az ország újjáépítésében”. Hazajött, és az első Orbán-kormány idejében turisztikai helyettes államtitkárként segítette a kibontakozást, perui nagykövetségként szolgálta a nemzetközi kapcsolatok építését. Papp Keve bárhol élt a világon, mindenhol magyar volt, mindenkor Magyarországot vallotta hazájának. Úgy gondolja, hogy „Magyarországnak ma az egyik legnagyobb értéke a külföldi magyarság”, azok, akik „arra várnak, hogy megszólítsák őket”. Stipsicz Károly Bécsben született, magát közép-európai magyarnak vallja. 1989 után a magyarországi médiában tevékenykedett, segítette a cenzúrától megszabadult tömegkommunikáció, jelesül a televízió színesebbé, vonzóbbá tételét. Szapáry György gimnazista diákként hagyta el Magyarországot, 1956-ban, 1990-ben neves pénzügyi szakemberként tért vissza, s lett a Magyar Nemzeti Bank alelnöke, a kormány gazdasági tanácsadója, a Corvinus Egyetem címzetes tanára, Magyarország washingtoni nagykövete. Szekeres Szabolcs erdélyi származású

család tagja, amely 1948-ban vándorolt ki Argentínába. 1993-ban költözött haza. Az Állami Vagyonkezelő Rt. első embere lett, majd külszolgálatot vállalt. Hazajönni, visszatérni a szülőföldre nagy öröm volt számára. „Nagyon jó érzés, hogy az ember nem idegenek között él.”

Egy-egy kiragadott gondolattal, mondatokkal szeretnénk volna érzékeltetni a történelem sodrásában helytálló példaéletek eseménysorát, melyek közös nevezője: a Magyarországhoz, a magyarsághoz való ragaszkodás. Közös volt bennük az éveken, évtizedeken keresztül ébren tartott óhaj, vágy: „én a mai magyar világ része akarok lenni”. Vállalták még azon az áron is, hogy az őket befogadó ország, a nyugati világ kényelmesebb életet jelentett volna számukra. Sorsukban, életútjukban, gondolkodásukban és törekvéseikben „megelevenedik előttünk a huszadik századi magyar történelem”.

József Attila mintha az ő nevükben szólalna meg. Az írásunk zárótételeként idézett sorokban megfogalmazott kérés immár valóra vált üzenetét: a Haza visszafogadja mindazokat, akiket a történelem kegyetlen széljárása elsodort szülőföldjükéről. Ők – a kötetben megszólaltatott tizenketten – hűséges fiaként tértek haza, hogy a maguk tudásával és tapasztalatával szolgálják nemzetüket.

A kötetet családi fotóalbumokból kiragadott képek teszik színesebbé, mondhatnánk emberközelibbé.

Mégis magyarnak, számkivetve,
lelkem sikongva megriad –
édes Hazám, fogadj szívedbe,
hadd legyek hűséges fiad!

GYURICZA PÉTER: *Visszidensek*. Budapest, 2018. Magyarországi Barátai Alapítvány, 223 p.

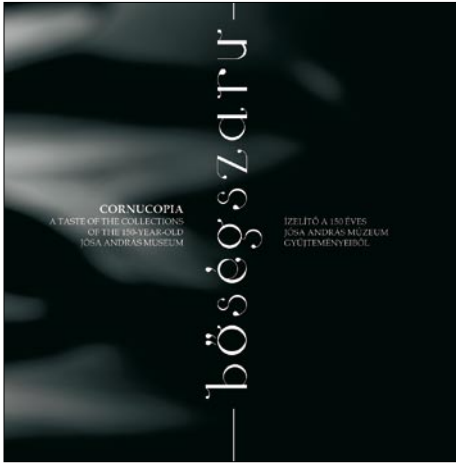
MÁRIÁS JÓZSEF

Bőségszaru

A Jósa András Múzeum 150 műtárgyát bemutató album

A Tiszántúli Patinás Intézménye, a nyíregyházi Jósa András Múzeum 2018 végén ünnepelte alapításának 150. évfordulóját. A hazai intézmények sorában előkelő kort és komoly rangot jelentő évfordulót a múzeum kiállítások és más szakmai rendezvények sorozatával, valamint több kiadvánnyal tette és teszi emlékezetessé. Ez utóbbiak reprezentánsa az Istvánovits Eszter–L. Nagy Márta–Ratkó Lujza által szerkesztett, Balázs Attila fotóival illusztrált, 150 műtárgyat bemutató album.

A *frappáns* cím, a *Bőségszaru* önmagában kifejezi a változatos tartalmat és a múzeum műtárgy kollekcióinak gazdagságát. Bár a keret és a forma – az intézmény korának, éveinek megfelelő számú műtárgy képpel és szöveggel való bemutatása az intézmény szakemberei által – bevett gyakorlat az ünneplő, önmaguk reprezentációjára vállalkozó közgyűjtemények históriájában, a módszer ebben az esetben is gazdagabb és összetettebb tartalmat körvonalaz a képek és rövid (magyar és angol) tárgy-

leírások együttesénél. Az egymás mellé/után rendezett tárgyak kollekcója a múzeum szakmai értékét és jelentőségét reprezentálja, az intézmény örökségi és tudományos építőköveit vonultatja fel. Gazdaságuk jelenti egy közgyűjtemény valódi rangját, a hozzájuk kapcsolódó információk pedig az őket körülvevő szakmai és intézményi történések, egyebek mellett az egymást váltó szakemberek generációinak – időről időre változó körülmények és elvárások által befolyásolt – munkáját és eredményeit körvonalazzák. Mivel a közreadott műtárgy sorozat a múzeum történetének időrendjéhez igazodik, a gyűjtemények gyarapodásának folyamatát is érzékeltetni kívánja, mint ha évente az adott, kiemelten fontos műtárgy kíváncskozott volna aktuálisan az intézmény „aranykönyvébe”. Más kérdés, hogy az első tárgy gyűjtésének/megszerzésének éve – ez Szabolcs vármegye fejező pallosa – 1895, vagyis a másfél-száz tárgy majd emberöltővel kevesebb esztendő telt el, és dolgok természetéből szinte törvényszerűen következik az is, hogy a tárgyak sorszáma és múzeumba kerülésük ideje csak lazán illeszkedik. Bár a válogatás szempontja a könyvben nem

fogalmazódott meg, a tárgyak együttese alapvetően mai elvárásokat tükröz. Átjön a szerkesztői szándék, hogy minden gyűjtemény képviselve legyen a kötetben, jóllehet evidens, hogy a bemutatott tárgyi anyagban különböző kvalitású tárgyak szerepelnek, amelyek szakmai értéke az adott gyűjtemény egészében, valamint a képviselt korszak és a téma tárgyi örökségének tágabb horizontján mutatkozik meg. Feltételezhető az anyag alapján az a szerkesztői szándék is, hogy a könyvben kevésbé ismert műtárgyak nyerjenek nyilvánosságot.

Szétfeszítené egy könyvismertetés kereteit a gazdag tárgyi anyag részletező bemutatása, ezért főként annak kapcsolódásaira, összefüggéseire utalok. Egyaránt szerepelnek a könyvben (a mai tudásunk szerint) egyedinek tartható műtárgyak, az elmúlt századok regionális történetének specifikus tárgyi emlékei, valamint a változó tempóban alakuló „hagyományos kultúra” – a paraszti tradíció mellett más társadalmi csoportoké is – tárgyi világának lokális változatai. Különösen gazdag és változatos a régészeti anyag, ami nem kis részben a megye (vármegyék) földrajzi helyzetéből fakad: a Tisza és mellékfolyóinak mente, de jószerevel az egész térség a különféle népcsoportok gyűjtőmedre volt az őskortól a középkorig, és azt követően is. Ahogyan a Kárpát-medence más tájain is, a 19. század második felének nagy tájálakító munkái – főként a Tisza szabályozása, a töltések, vele az utak és a vasutak építése, a természettől megszerzett területek mezőgazdasági művelése – lendítette fel a régészeti gyűjtéseket és ásatásokat, ami meghajtója volt a múzeum jogelődje, az 1868. december 1-jén Nagykállóban (!) megalakult Szabolcs

Megyei Régészeti Egylet létrejötte is. A rézkor emlékeitől a bronzkor emberének zavarba ejtően gazdag tárgyi világáig, a korai népvándorlás csoportjain át a középkorig itt élt csoportok örökségéből számos jellegadó tárgy szerepel a válogatásban, amelyek a Jósa András Múzeumnak nemzetközi ismertséget biztosítanak. A magyar honfoglalás kora leleteinek motívumai – pl. Geszteréd, Ibrány, Rákamaz – pedig az elmúlt évszázad során nemcsak a nemzeti jelképtár részévé váltak, hanem a régió vizuális világát is megtermékenyítették.

Másfajta jelentőséggel bír a regionális és a lokális történelem tárgyi öröksége, ami a hivatalos írásbeliség, az iparművészet és a művelődéstörténet históriájával fonódik egybe, és aminek kapcsán erőteljesen felmerül a tárgykészítők és tárgyhasználók viszonyának muzeológiai dilemmája. Ebbe a körbe tartozik egészében a vármegye adminisztrációjának, s egész hivatalos működésének (a múzeumban) őrzött anyaga, ami jórészt az állami rendezés mentén szerveződött, de helyi formákban. (A levéltárak és a múzeumok között máshol is többször cserélt gazdát az ilyen jellegű anyag.) Gazdag és nagy értékű darabok jelenítik meg a történeti viseleteket és azok kiegészítőit, a világi és egyházi ünnepek közösségi és privát szférájának emlékeit, nem ritkán a város és a vármegyék ismert személyiségeinek örökségeként. Jelentős együttessé állítható össze a heraldika, és numizmatika, a zászlótörténet és számos más történeti segédtudomány emlékanyaga, nem utolsósorban térség hadtörténetéhez, a hadászat és a háborúk protokolljához és mindennapjai kötődő, többnyire regionális emlékek. Történelmi események és jeles családok emlékét idézi meg egy-egy tárgy, de ebbe a körbe

vonható a különféle céhek működésének tárgyi öröksége is: 1872, az ipartestületek létrejötte után a szerencsésebb példányaik közgyűjteménybe jutottak. Az utóbbiak világát egy-egy önálló tárgy is megeleveníti, történeti-társadalmi kontextusokra is utalva: pl. egy mézeskalács ütőfa, ami a 20. század első felében még híres nyíregyházi mézeskalácsos ipar emléke. Más bokrba rendeződnek a város művelődéstörténetének, művészet- és irodalomtörténetének személyiségeihez kötődő tárgyak: Benczúr Gyula, Jósa András, Krúdy Gyula, Sipkay Barna, Váci Mihály vagy Vietórisz József attól függetlenül elidegeníthetetlen részesei Nyíregyháza múltjának, hogy tehetségük, jó sorsuk, akár a megváltozó politikai viszonyok okán milyen messze jutott/juthatott el hírük, ismertségük. A múzeum egyik letéteményese az emlékezetüknek, amit egy-egy apró, személyes tárgyuk éppen úgy megidézhet, mint a komoly műveik.

Tematikájában változatos a kötet néprajzi anyaga, ami főként a történeti táj hagyományos kiélésének emlékeit mutatja be, de érzékelteti a lassú paraszti polgárosodás és modernizáció tárgyi vetületének jellemzőit is (pl. bútorok, viselet). Érdemes utalni arra, hogy a hazai régészet említett első virágkorának időszakában még csak kevesekben fogalmazódott meg az „ősinek” és „öröknek” gondolt paraszti műveltség átalakulása és tárgyi világának gyűjteményekbe mentése. Sajnálatosan nem derül ki a kötet olvasója számára, hogy a múzeum néprajzi gyűjteménye vidéki viszonylatban már igen korán, az 1910-es évek végén megalapozódott, s nem találkozhat az alapító (az intézmény egészét tekintve is roppant jelentős) Kiss Lajos (1881–1965), az öt

segítő paszabi tanító Turi Sándor (1891–1959), Nyárády Mihály (1889–1980) vagy Erdész Sándor (1929–2006) nevével sem, hogy a mai utódjait ne is említsük! Hasonlóan hiányolom persze a többi kollekció legjelentősebb gyarapítóinak nevét is. Megértem, hogy egymást váltó generációik megidézését a kötet jellege nem engedte meg, de pótolt volna ebből a hiányból, ha legalább a tárgyak leírásában szerepel a gyűjtő/ásató neve. Azért hiányolom mindezt, mert a múzeumi szakemberek eredményessége nem csupán a megszerzett tárgyak számában mérhető, hanem gyakran jellegadó a szerepük a gyűjtés és a kutatás iránya, az anyag kontextualizálása és értelmezésének komplex egészében. Közülük számosan éppen olyan ismert és elismert személyiségek voltak Nyíregyháza és a vármegye (megye) társadalmának, mint a hozzájuk kapcsolódó tárgyakkal a könyvben megidézett hírességek.

Messzemenően dicsérnem kell a Jósa András múzeum reprezentatív ünnepi kiadványát, s tisztelegnem a munka szervezői, szerkesztői és jelentős munkatársi gárdája előtt. A könyv méltó a 150 évhez, s bizonyos vagyok abban, hogy az ünnepi esztendőben más kiadványok egészítik majd ki a jelen munka információs bázisát. A témában némileg járatosként, aki ismeri egy-egy ilyen munka létrehozásának a nehézségeit is, mégis meg kell fogalmaznom néhány kritikai megjegyzést. (Azzal együtt, hogy az ismertett mű egy nagyobb ünnepi kiadvány-csomag része csupán.) Sajnálom, hogy a könyv nem azon ünnepi kötetek hagyományát követte, amelyek az intézmény és

a gyűjtemények fejlődésének rövid történetével, a változó múzeumi funkciók, hatókörök és gyűjtőkörök áttekintésével, a legfontosabb múzeumi emberek felvilágosításával egészítették ki a reprezentáns tárgyi anyaguk bemutatását. Bizonyára nem mindenki tudja például, hogy Nyíregyháza arculatának ma egyik jellegadó intézménye csak 1899-ben költözött Nyíregyházára, és csak Jósa András halála (1918) után kapta a jelenlegi nevét. Talán segítette volna a tájékozódást, hogy a gyűjtemények közül több csak az 1950-es években jött létre, s értelemszerűen mást és másképp reprezentál, mint a törzsanyag. Jó lett volna röviden olvasni arról, miként alakult az intézmény státusa a vármegyei múzeum, megyei múzeum, (megyei hatókörű) városi múzeum funkciójával. Mindez messzemenően összefüggött a hazai múzeumügy változásaival, annak kapcsán a gyarapítás változó lehetőségeivel és szándékaival, s ezt a folyamatot nem kis részben a másfél száz év alatt változó kultúrpolitika befolyásolta. Nagyban segítette volna az olvasó tájékozódását egy tartalmi-tematikai mutató, mivel a könyv haladási rendje a gyűjteményileg összetartozó tárgyakat nem gyűjti bokorba. Nem folytatom, mert nem a reprezentatív kötet szakmai kritikája a szándékom, de az értelmezés és a hasznosítás kapcsán nem hallgathattam el a fenti észrevételeimet.

Bőségszaru. Ízelítő a 150 éves Jósa András Múzeum gyűjteményeiből. Nyíregyháza, 2018. Jósa András Múzeum, 317 p. (A Jósa András Múzeum Kiadványai, 75.)

VIGA GYULA

Családtörténet és kitekintés

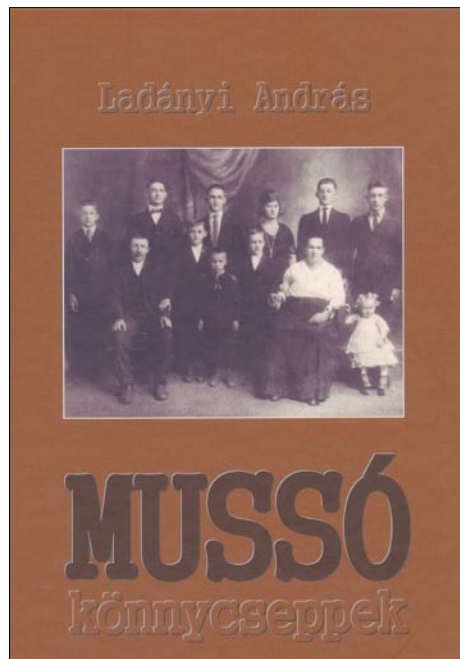
Ladányi András új könyveiről

Ladányi Andrásnak két új könyve jelent meg az utóbbi hónapokban. Mindkettő – a szerző által évtizedek óta eredményesen gyakorolt műfaj – szociográfia, s bizonyos mértékig mindkettő kitekintés hazánk jelenlegi határain túlra.

MUSSÓ KÖNNYCSEPPEK

A Galíciából származó ruszin család életéről – az eredettől napjainkig – számolnak be a könyvben található interjúk megszólalói, ma élő családtagok. Ám nemcsak személyes sorsukba, hanem a rusz népnév ernyője alatt élő nemzetiség történelmébe is bepillantást engednek. A Mussó ősök vándorlásairól, a család világszerte elszármazott tagjairól éppen úgy értesülhet az olvasó, mint a hazánkban, elsősorban Nyíregyházán és környékén élőkről.

A könyv kiadója a szintén családtag Ladányi Miklós vállalkozó, és az ugyancsak Mussó leszármazott, Amerikában élő Bertha József görögkatolikus pap szeretetteljes bevezető gondolatai után három fejezetre bontva elevenedik meg a Mussó-történelem. Az első fejezet a család egy részének Amerikai kivándorlásáról és a ma ott élők helyzetéről szó. Rögtön az elején Bertha József atya osztja meg mindazt, amit a Mussókról felmenőitől hallott, vagy anyakönyvekből, irattárakból kikutatott. Küzdelmes sors jutott a Mussóknak, akiknek őse még kocsikenőcsöt árusított s Galíciából indulva az orosz cári portáig akadtak „ügyfelei”. Érdekes létviszonyítási történet az Amerikában munkára talált családtag és rokonsága hazajövele, majd részbeni visszautazása. Mindez a kor gazdasági

és egyéb életkörülményeiről is képet ad; s persze, főleg a Mussó család leszármazottainak példát mutató ős kitartó helyzefelismeréséről.

Az iratokban és fényképekben gazdag dokumentumokat kínáló második fejezetből a Mussó család nyíregyházi élete domborodik ki. E rész érdekességét biztosítja, ahogy a családtagok egyenként emlékeznek elődeik sorsára, majd a saját munkás-szorgalmas éveire. Mindegyik arc mögött a megélt évtizedek emlék- és gondolatsora rejtőzik, s ezeket sikerül a szerzőnek kérdezőtechnikája segítségével napfényre hoznia. Ezáltal bepillanthatunk hétköznapjaikba, ünnepeikbe, a létük során előfordult fontosabb a történésekbe. Ifjú Mussó László önkormányzati képviselő bemutatja Kistelekeszről

és környékét; a vele készült interjú illusztrációja Váci András rézkarca Váci Mihály eredeti szülőházáról.

A Két határon át a Mussó-ősök szülőföldjére című zárófejezetben tulajdonképpen egy rendkívüli rokonlátogatás leírásával, s azon túl a még ma is ott élő Mussók megszólalásával szembesülünk. A családtörténet hosszabb szakaszára visszanyúlnak a 97 esztendő s Musial Stanislavné emlékei. A fa épületekről, iskoláról, templomokról készült fényképek vizuális hangulatot teremtenek. A görög-katolikus vallását gyakorló, a ruszin népi hagyományokat élénken ápoló (elismert népdalénekes is van közöttük), nagyon szorgalmas-élelmes család bár küzdelmes, de rokonszenves életével megismerkedni nem tartozik a felesleges időtöltések közé. Ugyanis minden értéket feltáró műtől épül az ember lelke-szelleme.

KILENC NAP KÁRPÁTALJÁN

Személyes hangvételi útirajzában elsősorban a Kárpátalján élő magyarok kultúrájának közművelődési részét kutatja a szerző, aki „a magyar hon megszületését és egy nemzet összetartozását jelképező Verecke szorosától Munkácson át egészen Ungvárig mutatja be Kárpátalját. Sok, főleg magyar lakta településen járt, hogy lássa és láttassa az ott élő magyarok életét, helyzetét, körülményeit, vagyis mindazt, ami a szülőföldhöz köti őket ezekben az oly nehéz időkben is.” Az idézet Őry Lászlótól, a könyvet kiadó Kárpátok Művészeti és Kulturális Egyesület elnökétől származik. A későbbiekben azt is megállapítja a könyv kéziratának olvasása után írott előszavában, hogy mennyire fontos az elszakított ország részen élő magyarok megtartó erejének lelki és anyagi támogatása. Ezeket a gondolatait – többek között

– így fogalmazza meg: „Fontos a kárpátaljai egyházak támogatása, hogy virágozzanak a hitüket megélt közösségek, fontos a vállalkozások támogatása, hogy szülőföldjükön maradhassanak és ott vállalkozhassanak a kárpátaljai magyar vállalkozók, fontos az oktatás anyaországi támogatása, hogy anyanyelvükön, és magas színvonalon tanulhassanak a kárpátaljai fiatalok, és fontos a hazai kulturális mecenatúra Kárpátalján, mert a kultúrának nemzetmegtartó ereje van, és ami fontos a soknemzetiségű (ukrán, ruszin, hucul, román, orosz, magyar) Kárpátalján, hogy hidakat teremtsen nemzetek között. Kifejezetten örülök, hogy az interjúalanyok ma már érzik és tudják is maguk mögött Magyarországot, és a magyar kormány támogató nemzetpolitikáját. A könyv az összetartozást jelképezi már a borítóképével is. Ez a legfontosabb, amit mondhat napjainkban egy ilyen könyv kárpátaljai magyarjainkról, akik jövőjüket is erős hittel az Úristen kezébe helyezték, hiszen tudják, hogy ott van mindannyiunk jövője a legjobb helyen.”

Ladányi célzatosan azt keresi könyvében, ami összeköt, és nem azt, ami elválaszt. A könyv olvasnivalójának nívóját a nyilatkozók személyi hitele biztosítja. Igyekszik a települések kultúrában lényegi szerepet betöltő épületeihez kalauzolni az olvasót, miközben érzékelteti e tájék szellemi levegőjét is. A felsőfokú oktatási intézményben lezajlott művészeti rendezvényekről tudósít, majd Borbély Ida és Perduk Beáta igazgatók kalauzolásával a Tiszaháti Tájélmúzeumra tereli a figyelmet. Tiszapéterfalván ugyanis helytörténeti jellegzetességek skanzenje és képtár várja a látogatókat. A kordonos uborkát termesztő vagy faipari vállalkozóktól a tanárokon, rádiós showman-on

át a nyugalmazott református püspökig különféle rálátásokból vonhatunk le következtetéseket a kárpátaljai magyarság sorsáról. Kifejezetten örvendetes tényező az anyaországhoz erősen fűződő művészeti élet felvillantása. A Beregszászban élő Lőrinc P. Gabriella költő arra int, hogy az ott élőknek jobban kell vigyázniuk magyarságukra. A Nyíregyházára áttelepült Kádas Katalin festőművész pedig annak az általa képviselt látomásos képzőművészetnek kialakulási közegéről beszél, amelyben Kárpátalján része volt. A vele készült interjú és néhány alkotása nyitja a könyv befejező fejezetét, amelyben a Kárpátaljáról a csonka Magyarországára áttelepültek mesélik el életpályájuk eddig részét, s vallanak szülőföldük iránti érzéseikről. Az orvosnő, a szenvedélyes vadász és felesége a magasabb jövedelemmel kecsegtető munka, a jobb létkörülmények vonzerejéről is említést

tesz, ami bizony a fiatalok elvándorlásának egyik fő oka.

Jólesik a – Pomogáts Béla Széchenyi- és József Attila-díjas irodalomtörténész, Dupka György író, kultúrpolitikus részvételével lezajlott – kiállításokról, megemlékező ünnepegekről szóló tudósításokat olvasni e könyvben. Olyan rendezvénysorozatról, ami a magyar kultúra napja alkalmából őrzi és élénkíti az emberekben a művészetszeretetet s kötődésüket az anyaországhoz, hiszen ahogy a népszerű Ismerős Arcok együttes éneklé: „Mi egy vérből valók vagyunk.”

Mindkét könyvet illeszkedő mondani-valójú fotóanyag színesíti.

LADÁNYI ANDRÁS: Mussó könnyecseppek. Nyíregyháza, 2018. Ladányi Miklós magánkiadása, 248 p.

LADÁNYI ANDRÁS: Kilenc nap Kárpátalján. Nyíregyháza, 2019. Kárpátok Művészeti és Kulturális Egyesület, 360 p.

ZSIRAI LÁSZLÓ

Pályázati felhívás

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, a Jósza András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, valamint a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének Történettudományi Intézeti Tanszéke helytörténeti pályázatot hirdet „Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocea, Ung) múltjának történetéből” címmel.

Levéltári napunkhoz kiemelt témajavaslatunk:

1. Településemen elesett világháborús katonák emlékhelyének, sírjának története.
2. Hogyan élte meg a falu a világháborús esetek gyászát – visszaemlékezések.
3. Kultúrtörténet, kulturális, szabadidős és karitatív tevékenységet folytató egyesületek, társaságok és intézmények (könyvtárak, mozik) története településemen.

Javasolt egyéb témáink:

4. Településem története 1919-ben.
5. Üzemek, térszerek története.
6. A megyénk jeles személyiségei.
7. Emlékképek családom, településem életéből – fényképek, képeslapok, régi újságok, személyes iratok és emlékek alapján.
8. Családtörténet a 20. században – visszaemlékezések.
9. Megyei emlékek Móricz műveiben.
10. A szellemi, természeti és épített értékek településemen.

Szívesen fogadjuk a határon túlról érkező pályaműveket is.

Pályázni 10–30 oldal terjedelmű, géppel írt (A/4-es lap, 1,5 sortáv, Times New Roman 12-es betűnagyság), még nem publikált dolgozattal lehet. A pályaműnek tartalmaznia kell a felhasznált irodalmat és a források leelőhelyét.

Felhívjuk Tisztelt Pályázóink figyelmét arra, hogy csak a kiírásnak tartalmi és alakai szempontból is megfelelő dolgozatokat fogadjunk el! Kérjük a pályamunkán feltüntetni a pályázó nevét és elérhetőségét (levelezési cím, e-mail, telefon).

Pályadíjak: 1. díj: 35 000 Ft, 2. díj: 30 000 Ft, 3. díj: 25 000 Ft

A pályaműveket 2019. augusztus 16-ig postán, illetve lehetőség szerint elektronikus úton is kérjük eljuttatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárába (4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4. sz., e-mail: szszbml@mnl.gov.hu vagy kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu). Bővebb információ Kocsis György levéltári könyvtárostól kérhető a 42/414-313-as telefonszámon vagy e-mailben.

A fenti címre elektronikus formában megküldött pályamunkákat honlapunkon a szerző engedélyével (www.szabarchiv.hu) közzétesszük.

A pályázatok értékelése és az ünnepélyes díjkiosztás 2019. szeptember 26-án, a XXVI. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon lesz.

E számunk szerzői:

- BORDÉ KATALIN – könyvtárigazgató, Nyíregyháza
BÖLCSKEI GUSZTÁV – teológus, egyetemi tanár, a Kölcsey Társaság elnöke, Debrecen
BUDAHÁZI ISTVÁN – költő, Nyíregyháza
CSABAI LÁSZLÓ – író, Nyíregyháza
ENDRESZ ÁGNES – díszlettervező, művésztanár, Nyíregyháza
HAMAR PÉTER – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat
HOLMÁR ZOLTÁN – történész, Nyíregyháza
KARÁDI ZSOLT – főiskolai tanár, Nyíregyháza
KISS LAJOS – főiskolai tanár, Nyíregyháza
KORMÁNY GYULA – geográfus, ny. egyetemi tanár, Nyíregyháza
KÓSA FERENC (1937–2018) – filmrendező
KÜHRNER ÉVA – könyvtárigazgató, tanár, Nyíregyháza
MÁRIÁS JÓZSEF – ny. újságíró, Nyíregyháza
NAGY ZSUKA – költő, Nyíregyháza
OROSZ ISTVÁN – történész, akadémikus, Debrecen
SONNEVEND PÉTER – ny. könyvtárigazgató, történész, Budapest
SZABÓ GÉZA – történész, főiskolai tanár, Nyíregyháza
SZILÁGYI LÁSZLÓ – történész, tanár, Nyíregyháza
VIGA GYULA – etnográfus, egyetemi tanár, az MTA doktora
ZSIGMOND DEZSŐ – filmrendező, Budapest
ZSIRAI LÁSZLÓ – újságíró, író, Budapest

500 Ft

MADARASSY GYÖRGY: SODRÁSBAN

nka
Nemzeti Kulturális Alap